URARTU KRALLIĞI VE VAN GÖLÜ
Muhammet AKDOĞAN

Yüksek Lisans Tezi
Arkeoloji Anabilim Dalı
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU
2019
Her Hakkı Saklıdır.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ARKEOLOJİ ANABİLİM DALI

Muhammet AKDOĞAN

URARTU KRALLIĞI VE VAN GÖLÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU

ERZURUM – 2019

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ BEYAN FORMU

27/09/2019

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "*Urartu Krallığı ve Van Gölü*" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay,** patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

27/09/2019

Muhammet AKDOĞAN

---

* **LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE**

.....

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi MADDE 6– (1) Lisansüstü tezle ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU danışmanlığında, Muhammet AKDOĞAN tarafından hazırlanan bu çalışma 27/09/2019 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından Arkeoloji Anabilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU İmza: .....

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI İmza: .....

Jüri Üyesi : Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ İmza: .....

Prof. Dr. Sait UYLAŞ
Enstitü Müdürü

İÇİNDEKİLER

ÖZET ..... **II**

ABSTRACT ..... **III**

ÖNSÖZ ..... **IV**

KISALTMALAR DİZİNİ ..... **V**

HARİTALAR DİZİNİ ..... **VI**

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ ..... **VII**

GİRİŞ

I. AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM **1**

BİRİNCİ BÖLÜM

VAN GÖLÜ VE ÇEVRESİ

1.1. COĞRAFYASI **3**

1.2. PALEOCOĞRAFYASI **12**

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE VAN GÖLÜ

2.1. URARTU ÖNCESİ VAN GÖLÜ KIYISINDA KONUMLANAN ARKEOLOJİK YERLEŞİMLER **19**

2.1.1. Tilkitepe Höyüğü 20

2.1.2. Çelebibağı Höyüğü 22

2.1.3. Panz Kalesi 23

2.1.4. Kalecik 25

2.1.5. Dilkaya Höyüğü 28

2.1.6. Ernis-Evditepe Kalesi ve Nekropolü 31

2.2. URARTU DÖNEMİ VAN GÖLÜ KIYISI **34**

2.2.1. Genel Hatlarıyla Urartu Krallığı Tarihi 34

2.2.2. Adilcevaz-Kef Kalesi 43

2.2.3. Van Kalesi-Höyüğü 45

2.3. ORTAÇAĞ VE SONRASINDA VAN GÖLÜ 48

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URARTU KRALLIĞI VE VAN GÖLÜ

3.1. AYANİS KALESİ VE SUALTI ARAŞTIRMALARI 57

3.1.1. Ayanis Kalesi 57

3.1.2. Urartu Krallığı ve Sualtı Araştırmaları 63

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

4.1. GENEL DEĞERLENDİRME 83

4.2. SONUÇ 86

KAYNAKÇA 89

ÖZGEÇMİŞ 99

ÖZET

YÜKSEK LİSANS TEZİ
URARTU KRALLIĞI VE VAN GÖLÜ
Muhammet AKDOĞAN
Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU
2019, 100 Sayfa

Jüri: Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU
Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI
Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ

Hem topografik yapısıyla hem de sert iklim koşulları ile ön plana çıkan Doğu Anadolu coğrafyasının ihtişamlı Krallığı, hâkimiyet kurmuş olduğu bölgede görkemli Urartu kaleleri inşa etmiştir. Uratu Krallığı'nın hâkim olduğu coğrafya, Van Gölü, Urmiye Gölü ve Sevan Gölü gibi büyük gölleri bünyesinde barındırır. Bu çalışmada Urartu Krallığı'nın bilinen son kralı Argisti oğlu Rusa'nın Van Gölü'nün kuzey batı kesiminde yer alan dar boğazda karşılıklı inşa ettirmiş olduğu Ayanis ve Adilcevaz Kaleleri arasında göl üzerinden olası bir bağlantının varlığı araştırılarak Urartu Krallığı ve Van Gölü ilişkisi ortaya konmaya çalışılmıştır.

Van Gölü ve çevresi tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmıştır. Gerek bölgede yaşayan devletlere gerekse sivil halka geçmişten günümüze maddi ve askeri birçok avantaj sağlamıştır. Bölge coğrafyasında daha önce farklı bilim disiplinlerinden uzmanların gerçekleştirmiş olduğu jeolojik, tektonik ve jeomorfolojik araştırmalar incelenmiştir. Bu çalışmada, söz konusu iki kale arasında yapılan karadan ve sualtından gerçekleştirilen araştırmalar, farklı bilim disiplinlerinin desteği ve Ortaçağ verileri ile birlikte değerlendirilip sunulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Urartu Krallığı, Van Gölü, Sualtı, Ayanis Kalesi, Adilcevaz Kalesi, Coğrafya

ABSTRACT

MASTER'S THESIS

URARTIAN KINGDOM AND LAKE VAN

Muhammet AKDOĞAN

Thesis Advisor: Assist. Prof. Dr. Rabia AKARSU

2019, Page: 100

Jury: Assist. Prof. Dr. Rabia AKARSU

Prof. Dr. Mehmet IŞIKLI

Assist. Prof. Dr. Serkan Gündüz

The magnificent kingdom of the Eastern Anatolian geography, which stands out with its topographic structure and harsh climatic conditions, built magnificent Urartian castles in the region where it dominated. The geography dominated by the Uratu Kingdom includes large lakes such as Lake Van, Lake Urmiye and Lake Sevan.Inthisstudy, the existence of a possible connection over the lake between Ayanis and Adilcevaz Castles, which was built by the son of Argisti, the last known king of Urartu Kingdom, in the narrow gorge in thenorth-westpart of Lake Van, was investigated and the relationship between Urartu Kingdom and Lake Van was investigated.

Lake Van and its environs have been home to important civilizations throughout history. Both the states and civilians living in the region have provided many material and military advantages from the past to the present. Geological, tectonic and geomorphological investigations carried out by experts from different disciplines in the region were examined. Inthisstudy, there searches carried out by land and underwater between the two fortresses are evaluated and presented with the support of different science disciplines and medieval data.

Keywords: Kingdom of Urartu, Van Lake, Underwater, Ayanis Castle, Adilcevaz Castle, Geography

ÖNSÖZ

Tarih boyunca önemli medeniyetlere ev sahipliği yapmış olan Van Gölü çevresi, MÖ 13. yüzyıl ile MÖ 6. yüzyıl tarihleri arasında Urartuluların hakimiyet kurduğu coğrafya içerisinde yer almıştır. Bu çalışmada Urartu Krallığı'nın bilinen son kralı Argişti oğlu Rusa'nın Van Gölü'nün en dar boğazında inşa ettirdiği Ayanis ve Adilcevaz Kaleleri arasında olası bir bağlantının varlığını araştırmak ve buradan hareketle Urartuluların göl ile ilişkisini anlayabilmek adına araştırmalar gerçekleştirilmiş ve elde edilen veriler ile Urartu Krallığı ve Van Gölü ilişkisi açıklanmaya çalışılmıştır.

Yüksek lisans eğitimim ve tez çalışmam süresince sağlamış olduğu bilimsel katkılar ve desteklerinden dolayı aynı zamanda tez danışmanım olan değerli hocam Dr. Öğr. Üyesi Rabia AKARSU'ya sonsuz teşekkür ederim.

Urartu Krallığı ve Van Gölü konulu tez çalışmasını bana öneren, tüm yayın arşivini açarak çalışmamı kolaylaştıran ve sualtı çalışmaları süresince maddi manevi hiçbir desteği benden sakınmayan Ayanis Kalesi Kazı Başkanı Prof. Dr. Mehmet Işıklı hocama şükranlarımı borç bilirim.

Tez çalışmamın kilit noktası olan Van Gölü arkeolojik sualtı araştırmalarını gerçekleştiren, elde edilen tüm verileri benimle düşünmeden paylaşan ve bu alanda yol gösterici olan kıymetli hocam Dr. Öğr. Üyesi Serkan GÜNDÜZ'e ve ekibine minnetle teşekkür ederim.

Yüksek Lisans eğitimim süresince teknik ve manevi her türlü desteği ile yanımda olan Buket BEŞİKÇİ'ye sonsuz teşekkürü borç bilirim.

Ayanis Kalesi Kazı ekibine, Erzurum Kalesi Kazı Ekibine, Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Arkeoloji Bölümü hocalarıma ve son olarak tüm eğitim hayatım boyunca her türlü zorlukta yanımda olan hiçbir desteğini üzerimden eksik etmeyen sevgili aileme sonsuz teşekkür ederim.

Erzurum-2019 **Muhammet AKDOĞAN**

KISALTMALAR DİZİNİ

MÖ : MİLATTAN ÖNCE
MS : MİLATTAN SONRA
GÖ : GÜNÜMÜZDEN ÖNCE
Ed : EDİTÖR
Mm : MİLİMETRE
Cm : SANTİMETRE
M : METRE
m^2 : METREKARE
km : KİLOMETRE
km^2 : KİLOMETREKARE
°C : SANTİGRAT
PH : POWER OF HYDROGEN(HİDROJENİN GÜCÜ)
KST : KAZI SONUÇLARI TOPLANTISI
S : SAYFA NUMARASI
Yy : YÜZYIL

HARİTALAR DİZİNİ

Harita 1: Van Gölü'ne dökülen önemli akarsular ...……..……4

Harita 2: Van Gölü kıyı kesimi ve yüksek alanlar ……...……..…. 4

Harita 3: Van Gölü Havzasında yer alan Urartu öncesi yerleşimlerin dağılım haritası 7

Harita 4: Tarihsel süreçte Van Gölü su seviyesi değişimleri ……..14

Harita 5: Van Gölü kıyısında konumlanmış arkeolojik yerleşimler ……...……18

Harita 6: 10-11. Yüzyıllarda Anadolu haritası ve Vaspurakan prensliği hakimiyet bölgesi ...…….……..……...….…….....49

Harita 7: 16-19. yüzyıl Osmanlı Devleti liman ve iskele noktaları ve rotaları ……56

Harita 8: Urartu Krallığı coğrafyasında bulunan 3 büyük göl …….……64

Harita 9: Ayanis Kalesi ve Adilcevaz/Kef Kalesi arası yaklaşık mesafeyi gösteren harita ……70

Harita 10: Ayanis Kalesi kıyıları batimetri haritası ……...……..…...74

Harita 11: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyısında sualtında yer alan mimari kalıntılar .……...76

Harita 12: Van Gölü yüzeyi 1650 rakımdayken Ayanis Kalesi'nin görüntüsü ….……..80

Harita 13: Van Gölü yüzeyi 1700 rakımdayken Ayanis Kalesi'nin görüntüsü …….....81

Harita 14: Van Gölü yüzeyi 1650 rakımdayken Tuşba'nın görüntüsü ……...81

Harita 15: Van Gölü yüzeyi 1700 rakımdayken Tuşba'nın görüntüsü ……...82

Harita 16: Urartu Krallığı sınırları içerisinde yer alan 3 büyük göl …….86

FOTOĞRAFLAR DİZİNİ

Fotoğraf 1: Tilkitepe Yerleşiminin genel görüntüsü ……...…..22

Fotoğraf 2: Çelebibağı Höyük genel görünümü …..23

Fotoğraf 3: Panz Kalesi'nin yer aldığı tepenin güneyden görünümü ……...…..…25

Fotoğraf 4: Kalecik Yerleşiminin genel görünümü …..……..…27

Fotoğraf 5: Kalecik Yerleşiminden mezar görüntüsü ..……..……28

Fotoğraf 6: Dilkaya Höyüğü genel görünümü ...……...…….....……..29

Fotoğraf 7: Dilkaya Höyük bazı mimarilerin genel görünümü ..……...….....……..…30

Fotoğraf 8: Dilkaya Höyük genel görünüm ……...…….30

Fotoğraf 9: Dilkaya Höyük Erken Tunç Çağı konutları …….…….31

Fotoğraf 10: Ernis-Evditepe Yerleşimi kalıntıları ….……...……...……...33

Fotoğraf 11: Ernis-Evditepe genel görümüm …….……34

Fotoğraf 12: Adilcevaz/Kef Kalesi kalıntıları 44

Fotoğraf 13: Adilcevaz/Kef Kalesi kalıntıları …..……...…...45

Fotoğraf 14: Van Kalesi hava fotoğrafı genel görünüm ……..…..…...……..46

Fotoğraf 15: Van Kalesi'nin(Tuşba) genel görünümü ….....47

Fotoğraf 16: Van Kalesi Höyüğü genel görünümü ……...…….……47

Fotoğraf 17: 2014 yılı Ayanis Kalesi Kazılarında ele geçen balık kemikleri .....…….58

Fotoğraf 18: Ayanis Kalesi Kazıları bulla örnekleri üzerinde balık betimlemeleri ....….59

Fotoğraf 19: 1997 yılı Ayanis Kalesi Kazılarında ele geçen tunç balık figürini ……..61

Fotoğraf 20: Ayanis Kalesi hava fotoğrafı genel görünüm ……...……..……62

Fotoğraf 21: Ayanis Kalesi'nin genel planı ….……..……..……....62

Fotoğraf 22: Ayanis Kalesi Tanrı Haldi'ye adanmış çekirdek tapınağın fotoğrafı ...…..63

Fotoğraf 23: Karmir-Blur Kalesi balık giysili erkek figürini çizimi ……...65

Fotoğraf 24: Urartu Kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi ……...…….…..65

Fotoğraf 25: Urartu Kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi ....……...66

Fotoğraf 26: Urartu Kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi …….....……66

Fotoğraf 27: Urartu Kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi …….…….……66

Fotoğraf 28: Van Gölünün tasvir edildiği Balavat Kapısında yer alan kabartma …...….68

Fotoğraf 29: Structure özelliği olan sonar ……...…….……71

Fotoğraf 30: Aynanın bağlanmış olduğu demir çubuk …….…….……71

Fotograf 31: Günümüz balıkçılarının iskele olarak kullandığı doğal oluşum deniz kulakları ..…….……73

Fotoğraf 32: Ayanis Kalesi kıyılarında yapılan dalıştan görüntü …...……75

Fotoğraf 33: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları bezemeli mimari öğeler ……..77

Fotoğraf 34: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtında görüntülenen yuvarlak planlı burç ..…...……..77

Fotoğraf 35: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtında görüntülenen sekizgen planlı burç ……..78

Fotoğraf 36: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtında görüntülenen duvar yapısı .……78

Fotoğraf 37: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtında görüntülenen sekizgen planlı burç ……..79

Fotoğraf 38: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtı çalışmaları ……...79

GİRİŞ

I. AMAÇ, KAPSAM, YÖNTEM

Doğu Anadolu'nun zorlu coğrafyasında MÖ 13. yüzyıl' da beylikler dönemi ile tarih sahnesine çıkan Urartulular, MÖ 9. yüzyıl sonrası birleşik bir krallık haline gelmiş ve MÖ 6.yüzyıl'a kadar bu coğrafyada varlıklarını sürdürmüşlerdir. Urartu Krallığı, oldukça görkemli yapıtları ve zengin arkeolojik verileri ile bilim dünyasına etkileyici bir tablo sunmuştur. Hâkim olduğu coğrafya her ne kadar yüksek topografik yapısı ve sert iklimi ile ön plana çıksa da, sınırları içerisinde Urmiye, Sevan ve Van Gölü gibi 3 büyük göl barındırması ile de dikkat çekmektedir.

Argişti oğlu Rusa tarafından Van Gölü'nün kuzeydoğu kesiminde yer alan ve gölün en dar boğazında karşılıklı inşa edilmiş iki Urartu kalesi(Ayanis Kalesi-Adilcevaz/Kef Kalesi) arasında su üzerinden bir irtibatın olup olmadığını anlamak ve aynı zamanda Urartuluların bölgeye yerleşmelerinde varsa gölün etkisini ortaya koyabilmek adına çalışmalar planlanmıştır. Bu çerçevede Ayanis Kalesi ve çağdaşı Adilcevaz/Kef Kalesi kıyılarında hem karada hem de sualtında araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Araştırma Konumuz kapsamında sualtı araştırmaları structure[1] özelliği olan bir sonar yardımıyla tekneden Ayanis ve Adilcevaz/Kef kalelerinin kıyı kesiminde gerçekleştirilmiştir. Yapılan araştırmalar süresince farklı bilim disiplinlerinden ve uzmanlardan destek alınmıştır. Aynı zamanda bölgenin jeolojik, jeomorfolojik ve tektonik süreci adına daha önce yapılmış çalışmalar incelenmiştir. Bölgede geçmişten günümüze yaşayan toplumların Van Gölü üzerinde gerçekleştirmiş olduğu tüm faaliyetler göz önünde bulundurularak yapılan sualtı çalışması sonucunda oluşan tablo değerlendirilmiştir

Yapılan sualtı çalışmaları ile Ayanis ve Adilcevaz/Kef Kalelerinin hemen yakınında bulunan kıyı kesimin bilgisayar ortamında sualtı topografyasını gösteren batimetri haritaları yapılmıştır. Aynı zamanda bu araştırmalara ek olarak Van Gölü su seviyesinin dönemlere göre yükselişi ve suların çekilmesi üzerine yapılan çalışmalar rehber alınarak, Ayanis Kalesi ve Başkent Tuşba'nın topografya haritası üzerinde su

[1] Structure özelliği olan sonar deniz tabanını plan olarak bize göstermektedir. Structure özelliği olmayan sonarlarda yanlızca sualtının kesiti gözlemlenebilir iken bu ek özellik ile sualtında kalmış yapılar gibi yükseltilerin planı daha net anlaşılabilmektedir.

seviyesinde 50 metrelik yükseltmeler yapılmıştır. Bilgisayar ortamında yapılan bu su seviyesi yükseltme işlemi ile 1650 olan Van Gölü su seviyesi 1700'e çıkarılmış, bu işlemin sonucunda Başkent Tuşba'nın batı kesiminde yer alan Sardur Burç'un sular altında kaldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma bize Van Gölü su seviyesinin Urartu Krallığı döneminde günümüz su seviyesine yakın bir seviyede olduğunu göstermiştir. Yapılan bu veri değerlendirme ve haritalandırılma işlemleri sonuç bölümünde sunulmaya çalışılmıştır.

Bu çalışma, ileride yapılacak olan Van Gölü sualtı çalışmaları için ilk olması nedeniyle referans olacaktır.

.

BİRİNCİ BÖLÜM

VAN GÖLÜ VE ÇEVRESİ

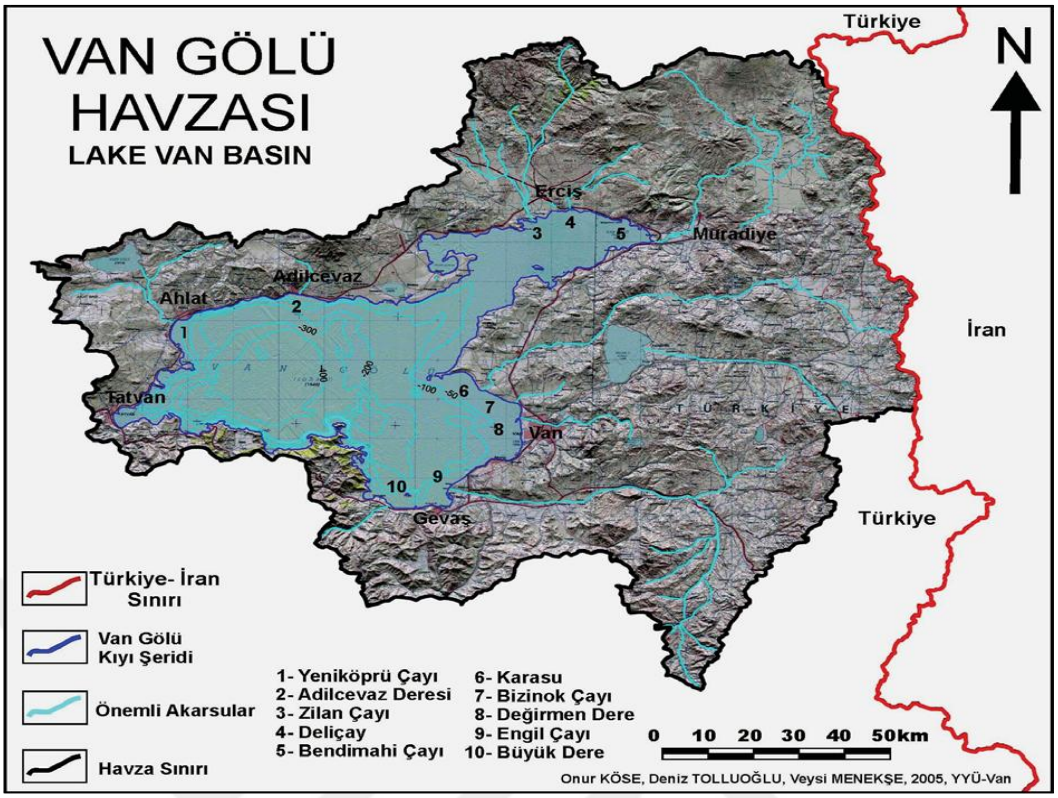
1.1. COĞRAFYASI

Çalışmamıza konu olan bölgenin coğrafyasını genel olarak baktığımızda; Van Gölü Havzası Türkiye sınırları içerisinde yer alan iki kapalı havzadan doğuda yer alanıdır. Bölgeyi güneyden bir duvar gibi kuşatan Güneydoğu Toroslar, doğuda güneye nazaran yüksekliği daha alçak olan Van Dağları, Batıda Süphan ve Nemrut, kuzeyde ise Tendürek ve Aladağlar çevreleyerek bu kapalı havzayı oluşturmuşlardır.

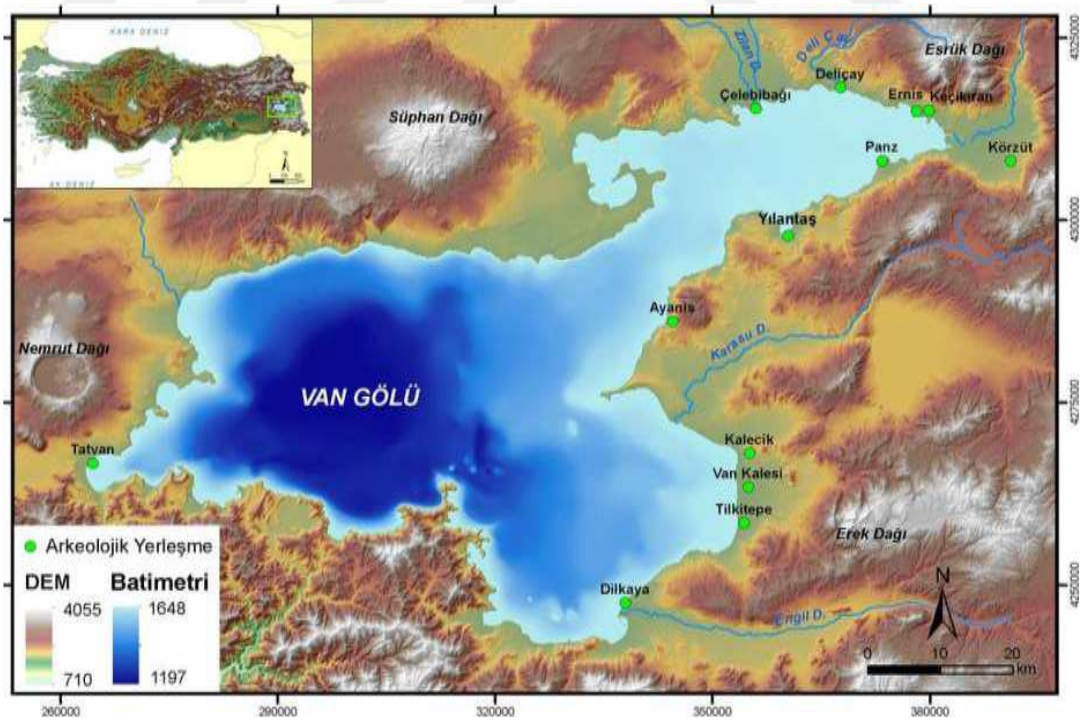
Van Gölü Havzası sınırları içinde arazi koşulları sebebiyle su akışını herhangi bir denize doğru yapamayan ve bu sebeple coğrafyadaki gölleri besleyen 101 akarsu bulunmaktadır[2]. Bunların başlıcaları; Bendimahi Çayı, Zilan Suyu, Deliçay, Karasu, Yeniköprü, Hoşap Suyu, Memedik Çayı ve Arpak Çayı'dır(Harita 1).

Havzaya da adını veren Van Gölü Dünya'nın en büyük sodalı gölüdür. Van Gölü'nün yüz ölçümü ortalama 3582 km²'dir ve deniz seviyesinden yaklaşık 1650 metre yüksekliktedir[3]. Van Gölü Havzası kendi sınırları içerisinde iklimsel ve bitki örtüsü bakımından farklılıklar göstermektedir, bu ayrımı göle uzak olan yüksek alan ve gölün kıyı kesimi olarak yapabiliriz(Harita 2).

[2] Faruk Alaeddinoğlu-Erkan Yılmaz, "Van Gölü Havzası'nda Su Potansiyelinin Tespiti ve Geleceği",*38.İCANES 10,* Ankara2007, s.22.
[3] Alaeddinoğlu-Yılmaz, s.22.

Harita 1: Van Gölüne dökülen önemli akarsular

Harita 2: Van Gölü kıyı kesimi ve yüksek alanlar (Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, 2013)

Van Gölü Havzasında, göl ile arasına dağların girdiği ve göl kıyısına nazaran daha yüksekte olan bir kesim vardır. Bu alan geniş ve oldukça yüksek yaylalarla kaplıdır ve en geniş kısmı doğu kesimidir. Van Gölü Havzası arazisi tamamen göle doğru eğimli ve arazinin yüksekliği 2000-2500 metreye ulaşmaktadır[4]. Havzanın yüksek kesimi olarak belirttiğimiz bu alanda kış mevsimi Van Gölü'nün kıyı kesimine nazaran daha sert geçer. Kar 6 ay kadar yerde kalır. Bu sebeple bu ağır kış geçiren bozkırlarda ot ve çayır harici herhangi bir meyve ağacına rastlamak iklimin sertliği sebebi ile pek mümkün olmamaktadır[5]. Çayır ve ot yetişen bu geniş bozkırda yaşayan halkın geçim kaynağı doğal olarak hayvancılık olmuştur.

Bildiğimiz gibi Van Gölü Havzası'nın da içinde yer aldığı Doğu Anadolu, denizlerden uzak ve oldukça yüksek bir bölgedir. Bu sebeple bölgenin iklimi genel olarak karasal iklim olarak kabul görmüştür[6]. Bu iklim oldukça uzun ve sert geçen bir kış mevsimi ile kendini belli eder. Ancak Van Gölü kıyısında yer alan ve diğer kesimlere nazaran yüksekliği daha aşağıda olan, büyük bir bölümünü ovaların oluşturduğu kıyı kesimi, iklim ve bitki örtüsü bakımından farklılıklar göstermektedir[7]. Elbette bölgenin bu bölümünde iklimi yumuşatan en temel faktör, bir iç deniz özelliği de gösteren Van Gölü'dür. Aynı zamanda etraflarını çepeçevre saran yüksek sıradağlar da göl kıyısındaki bu ovalık alanları şiddetli soğuklardan korumaktadır[8]. İklimin yumuşak olması ve nem oranının bölgenin diğer alanlarından yüksek olması bitki örtüsünün de farklılık göstermesini beraberinde getirmiştir. Havzada yer alan ve rakım olarak Van Gölü kıyı ovaları ile aynı yükseklikte olan arazilerde yetişmeyen birçok bitki ve ürün bu verimli ovalarda yetişmektedir[9]. Bölgede yer alan çayır ve ot yetişen bozkırların aksine kıyı ovalarında ayva, şeftali, kayısı, elma, vişne, kiraz ve üzüm gibi zengin ürünler veren ağaçlar yetişmektedir[10]. İklimi sert, verimsiz toprak ve engebeli topografik yapısıyla oldukça yaşanılması güç olan Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde verimli toprakları ve ılıman iklimi ile Van Gölü yakın çevresi oldukça yaşamaya elverişlidir. Van Gölü kıyı

---

[4] Hüseyin Saraçoğlu, "*Doğu Anadolu Bölgesi",* İstanbul 1989,s.435.
[5] Saraçoğlu, s.435.
[6] Ejder Kalelioğlu, "Van Ovasının İklim Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 35,2,* Ankara 1991, s.155.
[7] Kalelioğlu, s.165.
[8] Saraçoğlu, s. 450
[9] Kalelioğlu, s.165.
[10] Saraçoğlu, s.451.

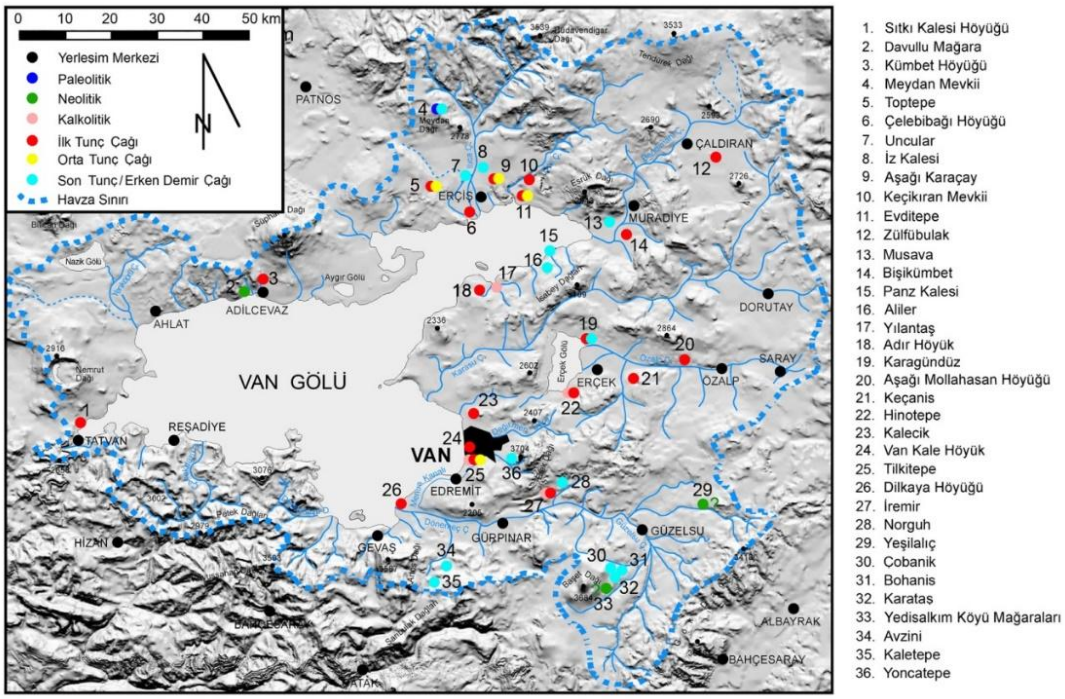
kesiminin doğu bölümü hem akarsu zenginliği hem de geniş ovaların varlığı sebebi ile diğer kıyı bölümlerine nazaran tarıma daha elverişlidir[11]. Kıyı kesiminin güneyinde yer alan Gevaş'ın bulunduğu bölüm de oldukça tarıma elverişli bir alandır. Gölün tarıma elverişliliği yönünden daha kısır olan bölümü ise batı yönünde kalan Tatvan bölümüdür. Bu bölümde hayvancılık ön plandadır[12]. Doğu Anadolu Bölgesi'nde insanların büyük bir bölümü şartların gerektirdiği gibi hayvancılık yapmaktadır. Ancak Van Gölü çevresinde yaşayan halk hayvancılığın yanı sıra tarımla da geçimini sağlamaktadır[13].

Van Gölü Kapalı Havzası, hidrografik veriler açısından oldukça zengin bir alandır. Toplamda havzada yapılan çalışmalar ile 101 akarsuyun varlığı tespit edilmiştir. Ancak bu akarsuların az bir kısmı tüm yıl boyunca akışını devam ettirir[14]. Tüm bu akarsular eriyen kar suları ve yağmurlarla beslenirler. Bu akarsuların sadece 12 tanesi süreklilik gösterir ve her mevsim aynı akımda olmasa da akışını devam ettirir. Bunlardan başlıcaları; Bendimahi, Karasu, Deliçay, Engil, Gevaş, Kotum, Sufresor-Ahlat ve Zilan sularıdır[15]. Van Gölü Havzasında yapılan ölçümler ve değerlendirmeler sonucunda akarsu akımının en yüksek olduğu aylar Nisan, Mayıs ve Haziran aylarıdır. İlkbahar döneminde akarsu debisinin artış sebebi buharlaşmanın az yağışın fazla olmasıdır. Akarsu akımının en düşük olduğu dönem ise buharlaşmanın fazla yağışın ise az olduğu sıcak ve kurak geçen yaz aylarıdır. Bu sonuç sadece Van Gölü Havzası için değil sınırlarımız içerisindeki tüm akarsular için geçerlidir[16]. Havzanın topoğrafyasına paralel olarak akarsu bakımından diğer kesimlere nazaran daha zengin olan bölümü, Van Gölü'nün doğu kesimidir. Havzada yer alan akarsular, gölü beslemeleri açısından oldukça önemlidir. Ancak akarsular, gölü beslemelerinin yanı sıra bölgede enerji üretimi ve sulama amacıyla kullanımıyla da havzada yaşamı kolaylaştırıp bölge insanına tarım yapmakta fayda sağlamaktadır[17]. Tarih boyunca bölgede yaşayan insanlar akarsulara ulaşabilecekleri

---

[11] Faruk Alaeddinoğlu, "Van Gölü Havzasında Nüfusun ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı", *Tücaum VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara 2014, s.273.
[12] Sedat Benek, Necmettin Elmastaş, Veysi Günal, "Van Gölü Havzası'nın Kalkınmasında Tatvan'ın Rolü", *I. Uluslararası Dünden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Bildirileri,* Ankara 2007, s.836.
[13] Kasım Şahin-Murat Tunçtürk-Rüveyda Tunçtürk, "Van Gölü Havzasında Şekerpancarı Üretimi Üzerine Bir Araştırma", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi,*2, Iğdır 2012, s.56.
[14] Funda Altan Aydın, "Van Gölü Seviye Değişimleri ve Kıyılar Üzerindeki Etkileri"(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2017, s.20.
[15] Düzen, s.31.
[16] Alaeddinoğlu-Yılmaz, s.36.
[17] Aydın, s.21.

mesafelerde yerleşmiş ve yaşamlarını akarsuların çevresinde devam ettirmişlerdir. (Harita 3).

Harita 3: Van Gölü Havzasında yer alan Urartu öncesi yerleşimlerin dağılım haritası (Sinan Kılıç'ın Özel Arşivi)

Çalışma alanımız olan Van Gölü Havzası'nda bir diğer iklimsel unsur olan rüzgarlar bölgenin sıcaklık değerleri açısından oldukça önemlidir. Havzada hâkim rüzgarlar doğu-batı sektörlü rüzgarlardır. Bunun üzerinde tabi ki bölge topoğrafyasının etkisi görülmektedir. Van Gölü Havzası'nın doğu-batı yönlü uzanması hâkim rüzgarların da yönünü belirlemiştir[18]. Geceleri yüksek dağ ve platolardan göle doğru esen dağ meltemleri geceleri ise gölden bu yüksek dağ ve platolara doğru esen göl meltemleri gözlemlenmiştir. Gündüzleri esen bu göl meltemleri yaz aylarında göl çevresinde yer alan kıyı coğrafyasının ve yakın çevresinin daha serin bir mevsim geçirmesini sağlamaktadır[19].

Van Gölü Havzası'nın sıcaklık değerlerine bakacak olursak; yıllık sıcaklık ortalaması Meteoroloji Genel Müdürlüğünden alınan veriler doğrultusunda 8,9°C olarak saptanmıştır. Bu ortalama sıcaklık ölçümü 1960-2009 yılları arasında yapılan ölçümler

[18] Kalelioğlu, s.159.
[19] Kalelioğlu, s.159.

sonucunda belirlenmiştir[20]. Yaz ve kış ayları sıcaklık değerlerinin dağılımına bakıldığında ise yaz ayları sıcaklık ortalamasının 20,2°C olduğu, kış ayları sıcaklık ortalamasının ise -2,3°C olduğu gözlemlenmiştir[21]. Van Gölü Havzası'nda sıcaklık değerlerinin aylara göre dağılımına bakıldığında Temmuz ayının en sıcak ay olduğu, Ocak ayının ise en soğuk ay olduğu verilerle ortaya konmuştur[22]. Bu ölçümlerden elde edilen veriler, yaz ve kış ayları arasındaki sıcaklık farkının ne denli yüksek olduğunu bizlere göstermektedir. Doğu Anadolu Bölgesi içerisinde yer alan Van Gölü Havzası, bölgenin diğer bölümlerinden daha nemli ve buna bağlı olarak yağış oranı da daha fazladır[23]. Havzaya en fazla yağış ilkbahar döneminde düşer. Havzanın yıllık ortalama yağış miktarı 525,1 mm'dir. Ancak bu genel ortalamayı biraz olsun yukarıya çeken Tatvan çevresine düşen yağış miktarıdır[24]. Bitlis Gediği olarak adlandırılan dağlar arasındaki hava geçişinden bölgeye gelen nemli hava kütlesi burada yağışın yıllık ortalamasını 811,1 mm'ye ulaşmasını sağlar[25]. Havza içerisinde en az yağış alan kesim ise 398,2 mm ile bugünkü Van il merkezinin bulunduğu çöküntü alandır[26]. Van Gölü kıyı coğrafyası için yıllık kuraklık değerlerine bakıldığında Ocak, Şubat, Mart ve Nisan aylarında kuraklıktan söz etmek mümkün değildir. Mayıs, Ekim, Kasım ve Aralık aylarında da nem oranı az sayılmayacak şekilde coğrafyada varlığını hissettirir. Ancak Haziran, Temmuz, Ağustos ve Eylül ayları oldukça yağışsız ve kurak geçmektedir[27]. Bu yağışsız, sıcak ve kurak dönem bölgede sulama yapma mecburiyetini ortaya çıkarmıştır.

Türkiye sınırları içerisindeki sulak alanların %20'lik kısmı Van Gölü Havzasının sınırları içerisindedir. Aynı zamanda havza, genel kabul görmüş en önemli kuş göç yollarından bir tanesinin güzergâhı üzerinde yer almaktadır[28]. Havza Batı Palearktik Bölgesindeki(Türkiye'nin de içinde yer aldığı Avrupa, Kuzey Afrika, Ortadoğu ve Kafkasları kapsayan bölge) önemli üç göç rotasından biri olan Kuzeydoğu-Güney yönlü

[20] Hacer Düzen, "Van Gölü Su Seviye Değişimlerine Hidrojeolojik Yaklaşım"(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van 2011, s.6.
[21] Aydın, s.18.
[22] Aydın, s.18.
[23] Ertuğ Öner, "Van-Ayanis Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları", *Ege Üniversitesi Araştırma Proje Raporu,* İzmir 2002, s.22.
[24] Aydın, s.19.
[25] Kalelioğlu, s.161.
[26] Aydın, s.19.
[27] Kalelioğlu, s.164.
[28] Faruk Alaeddinoğlu-Bahtiyar Aydın, "Van'da Sulak Alanların Mevcut Durumu ve Turizme Konu Olma Yeterlilikleri", *International Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM,* s.371.

göç rotası üzerinde yer alır[29]. Bu iki önemli unsur bu bölgede kuş popülasyonunun önemli bir yer tutmasını sağlamaktadır. Yapılan araştırmalar ile bölgede 213 farklı kuş türünün varlığı tespit edilmiştir. Ancak araştırmaların fazlalaşmasıyla bu sayının 300'lere ulaşabileceği düşünülmektedir[30]. Havzada yer alan önemli sulak alanlardan biri olan Dönemeç Deltası nesli tükenmekte olan Dikkuyruk Ördeğini bünyesinde barındırması sebebi ile önemlidir. Dönemeç Deltası sulak alanının hemen kuzeybatısında Dilkaya Höyüğü yer almaktadır[31]. Yine bölgedeki bir diğer önemli sulak alan olan Van Sazlığı da eski Van şehri ve Van Kalesi ile yan yana yer almaktadır[32]. Van Gölü Havzasında yer alan başlıca kuş türleri Dikkuyruk, Uzunbacak, Flamingo, Kılıçgaga, Yeşilbaş, Sakarca Kazı, Angıt, Karabaş pakta, Elmabaş pakta, Suna, Kaşıkgaga, Balıkçıllar, Ötücü kuğu, Çeltikçi ve Sakarmeke'dir[33]. Bölgede mevsimsel olarak çeşitlilik ve yoğunluk farklılık göstermektedir. İlkbahar döneminde göçmen türler bölgede çeşitliliği artırırken, kış mevsiminde bölgeden göç etmeleriyle sadece yerli türler havzada yaşamaya devam ederler[34].

Bölgedeki en önemli coğrafi unsur elbette Van Gölü'dür. Bölgenin coğrafik yapısından iklimine ve bitki örtüsüne kadar hemen her şeyiyle direkt etkileşim halinde olan ve havzaya da adını veren Van Gölü, 37°43′ ve 39°26′ kuzey enlemleri ile 42°40′ ve 44°31′ doğu boylamları arasında yer alır[35]. Van Gölü, 357.269 hektarlık geniş bir alanı kaplamaktadır[36]. Bu denli büyük olan Van Gölü aynı zamanda Türkiye sınırları içerisindeki en büyük göldür. Göl Yukarı Murat-Van Bölümü olarak bilinen alanda yüksek volkanik dağların ortasında bir çöküntü alanını kaplamaktadır. Gölün genişliği 65 km'yi, uzunluğu ise 125 km'yi aşar ve göl kıyı şeridinin ortalama uzunluğu 430 km'dir[37]. Göl içerisinde 4 ada bulunmakta bu adalar sırasıyla güneyden kuzeye doğru Akdamar

[29] Alaeddinoğlu-Aydın, s.371.
[30] Alaeddinoğlu-Aydın, s.371.
[31] Alaeddinoğlu-Aydın, s.375.
[32] Alaeddinoğlu-Aydın, s 378.
[33] Atilla Durmuş-Abdullah Yeşilova-Emrah Çelik-Rıdvan Kara, "Dönemeç Deltası'ndaki Kuş Populasyonları Üzerine Poisson ve Negatif Binom Regresyon Modelinin Uygulanması", *YYÜ Tar Bil Derg*, Van 2018, s.84.
[34] Durmuş-Yeşilova-Çelik-Kara, s.84.
[35] İlkay Teltik, "Van Gölü Su Seviyesinin Stokastik Modellenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s.19.
[36] T.C Orman ve Su İşleri Bakanlığı, "Göller ve Sulak Alanlar Eylem Planı 2017-2023", Ankara 2017, 171
[37] Teltik, s.19.

Adası, Kuş Adası, Çarpanak Adası ve Adır(Yaka) Adası'dır. Van Gölü'nün suyu tuzlu ve sodalıdır. Türkiye'nin yanı sıra Dünya'nın da en büyük sodalı Gölü olma özelliğine sahiptir. Van Gölü'nün tuzluluk oranı %0,224'tür[38]. Van Gölü'nün ve diğer kapalı havza göllerinin tuzlu olmalarındaki temel neden ise havzada yer alan kayaçların üzerinden mineralleri toplayarak göle taşıyan akarsulardır[39]. Aynı şekilde gölde bulunan soda da akarsuların volkanik kayaçlar içerisindeki sodyum bileşiklerini taşıması sonucu göle ulaşmaktadır[40]. Van Gölü yapısal olarak volkanik yapılı bir göl olduğu için sodyum bakımından oldukça zengindir ve içerisinde bolca bor minerali barındırmaktadır[41]. Van Gölü'nde 1993-1994 yılları içerisinde dört farklı alandan alınan farklı derinliklerde toplamda 40 örnek üzerinde detaylı kimyasal su analizi yapılmıştır[42]. Bu analizlerde suyun sertlik derecesi ve içerik detayları ortaya konmuştur. Alınan su örnekleri ile göl suları içerisinde yer alan kalsiyum, magnezyum, potasyum, sodyum, klor, karbonat, bikarbonat, sülfat, pH değerleri ve organik madde değerlerine ilişkin 360 analiz yapılmıştır. Yapılan analizler sonucunda su içerisinde yer alan pH değerinin %6-9 aralığında seyrettiği ve organik madde değerinin ise %5 olduğu gözlemlenmiştir[43]. Bu da bize suyun sertlik derecesinin ve kirlilik derecesinin oldukça yüksek olduğunu ve içme suyu veya tarımda sulama amaçlı kullanımının mümkün olmadığını göstermektedir.

Van Gölü, havza içerisinde balıkçılık faaliyetlerinin yapıldığı en önemli kaynaktır. Van Gölü içerisinde yayılım gösteren balık türü, "inci kefali" olarak bilinen Alburnustarichi türü balıktır[44]. Alburnustarichi balıklar havza içerisinde Van Gölü, Nazik Gölü, Aygır Gölü, Erçek Gölü ve Koçköprü Baraj Gölü'nde yayılım göstermektedir. Üreme dönemi hariç bu durgun sularda kalan balıklar ilkbahar mevsiminde Mayıs ve Haziran aylarında üremek için akarsulara göç etmektedirler[45]. Ülke sınırları içerisinde

[38] Ali Bilgili-Ender Yarsan-Hülya Sağmanlıgil-Nurcan Çetinkaya-İdris Türel, "Van Gölü Suyunun Doğal Kalitesi ve Buradan Avlanan İnci Kefali", *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 42,* Ankara 1995, s.448.
[39] Mehmet Zeydin Yıldız-Orhan Deniz, "Kapalı Havza Göllerinde Seviye Değişimlerinin Kıyı Yerleşmelerine Etkisi: Van Gölü Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, 1,*Elazığ 2005, s.16
[40] Teltik, s.26.
[41] Teltik, s.26.
[42] Bilgili-Yarsan-Sağmanlıgil-Çetinkaya-Türel, s. 447.
[43] Bilgili-Yarsan-Sağmanlıgil-Çetinkaya-Türel, s. 448.
[44] Mahmut Elp-Ataman Altuğ Atıcı-Fazıl Şen-Hünkar Avni Duyar, "Van Gölü Havzası Balıkları ve Yayılım Bölgeleri", *Yyü Tar Bil Der,Van 2016,* s.564.
[45] Mahmut Elp-Fazıl Şen-Ataman Altuğ Atıcı, " İnci Kefalinin (*Alburnustarichi* (Guldenstaedtii, 1814)) Van Gölü Havzası Su Kaynaklarındaki Yayılım Bölgeleri", *Yyü Tar Bil Der,* Van 2014, s.230.

içsu balık üretimi ortalama 40.000-45.000 ton aralığındadır. Bu rakama Van Gölü ise yıllık 10.000 ton balık üretimi ile katkı yapmaktadır[46]. Rakamlara bakıldığında Van Gölünde gerçekleşen balıkçılık faaliyetlerinin ne denli önemli olduğu aşikârdır. Ancak kontrolsüz avlanma ve su kirliliğinin etkisiyle havzada balık popülasyonunun tehdit altında olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu sularda yaşayan inci kefali üzerinde de analizler yapılmış ve yapılan analizlerde inci kefali balığında kurşun ve metal parametrelere rastlanmıştır[47]. Bu analizler sonucu ortaya çıkan veriler göle dökülen kanalizasyon sularının ve kimyasal atıkların arıtma tesisleri kurularak temizlenmesi gerektiğini göstermektedir. Gerek suyun sodalı ve tuzlu olması gerekse tarımsal sulama ve içme suyu olarak kullanılamaması göl suyunun kulanım alanlarını iyice kısıtlamıştır. Ancak göl üzerinde Ortaçağ ve yakın tarihte dahi taşımacılık ve balıkçılık faaliyetleri yapılabilmiştir[48]. Nitekim Osmanlı Dönemi'nde Van Gölü tamamen devlet kontrolündeydi ve buradaki balıkçılık faaliyetleri önemli bir gelir kaynağıydı[49]. Evliya Çelebinin anlatımı ile göl ve göle dökülen kaynaklar üzerinde yapılan balıkçılık faaliyetleriyle elde edilen mahsul Acem ve Ermeni tüccarlara satılır ve buradan farklı bölgeleri götürülürdü. Bu ticaret sonucu elde edilen gelir de bölgede yer alan kalelerde görevli olan askerlere ulufe ödemeleri olarak dağıtılırdı[50]. Sadece günümüzde değil geçmişten günümüze önemini sürekli devam ettiren Van Gölü'nün korunma ve temizlenme gereksinimi analizlerle de ortaya konmuştur.

Dünyadaki göllerin seviyelerinde farklı sebeplerden dolayı seviye değişimleri meydana geldiği gözlemlenmiştir. Bu seviye değişimleri buharlaşma, yağış, sıcaklık gibi iklimsel sebeplerle olabildiği gibi gölü besleyen akarsuların tarımda sulama veya içme suyu olarak kullanımı gibi beşerî nedenler de göl seviyesinin değişimine neden olabilmektedir. Van Gölü ve ülkemizdeki diğer göller de bu iklimsel ve beşerî sebeplerden etkilenmektedir[51]. Van Gölü'nün su seviyesinde yıl içerisinde mevsimsel

[46] Elp-Şen-Atıcı, s.228.
[47] Bilgili-Yarsan-Sağmanlıgil-Çetinkaya-Türel, s.449.
[48] Orhan Kılıç, "Orta ve Yeniçağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", *Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu",* İstanbul 2017, s.3.
[49] Kılıç, "Orta ve Yeniçağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", s.3.
[50] Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt: III-IV, İstanbul 1986, s.237.
[51] Aydın, s.26.

olarak 50-60 cm'lik oynamalar meydana gelmektedir[52]. Bu dalgalanma, ilkbahar mevsiminde yağışın fazla olması veya eriyen kar sularının göle karışması ile artış ve yaz mevsiminin getirmiş olduğu sıcaklık ve buharlaşmayla da azalma göstererek meydana gelmektedir[53].

Çalışma konumuz olan Van Gölü Havzasına coğrafik açıdan bakıldığında kendi içerisinde iklimi, bitki örtüsü, toprak yapısı ve birçok yönü ile farklı özellikler barındıran, buna bağlı olarak farklı geçim kaynakları ve farklı yaşam tarzlarını beraberinde getiren bir coğrafya olmuştur.

1.2. PALEOCOĞRAFYASI

İnsanoğlunun varoluşundan bugüne değin yaşadığı iklim ve coğrafi koşullar onların yaşam şekillerinden, dini inanışlarına kadar tüm hayatı üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Bu bağlamda Van Havzası coğrafi unsurları göz önünde tutulduğunda bu bölgedeki antik dönem yerleşimlerinin yer seçimini anlamak ve bu seçimde göl ve diğer coğrafi unsurların etkisini ortaya koyabilmek amacıyla öncelikle bu bölgenin jeolojik, jeomorfolojik ve tektonik sürecine bakmak gerekir.

Doğu Anadolu Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Van Gölü Havzası, günümüzden yaklaşık 13 milyon yıl önce oluşmuştur[54].Arap ve Avrasya plakalarının çarpışması ya da sıkışması diyebileceğimiz tektonik olayın sonucu olarak oluşan Doğu Anadolu Bölgesinin bir bölümünü de Van Gölü Havzası oluşturmaktadır[55]. Yani sınırları içerisinde Dünya'nın en büyük sodalı Gölü olan Van Gölünü de barındıran havza Geç Pliyosen'de oluşmuştur. Doğu Anadolu Bölgesi'nin ve Van Gölü Havzası'nın şekillenmesini sağlayan

[52] T.C Orman ve Su İşleri Bakanlığı, "Göller ve Sulak Alanlar Eylem Planı 2017-2023", Ankara 2017, s.171.
[53] Yıldız-Deniz, s.16.
[54] Cansu Okuldaş-Serkan Üner, "Alaköy Fayı'nın Jeomorfolojik Özellikleri ve Tektonik Etkinliği (Van Gölü Havzası-Doğu Anadolu)", Hacettepe Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni, *Yerbilimleri Dergisi 34 3*, Ankara 2013, s.162.
[55] Ahmet Vedat Yılmaz, *Ağartı-Özyurt Civarında (Van Gölü Doğusu) Yüzeyleyen Orta Eosen ve Orta Miyosen Türbiditlerinin Sedimantolojik ve Yapısal Özelliklerinin İncelenmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2017.

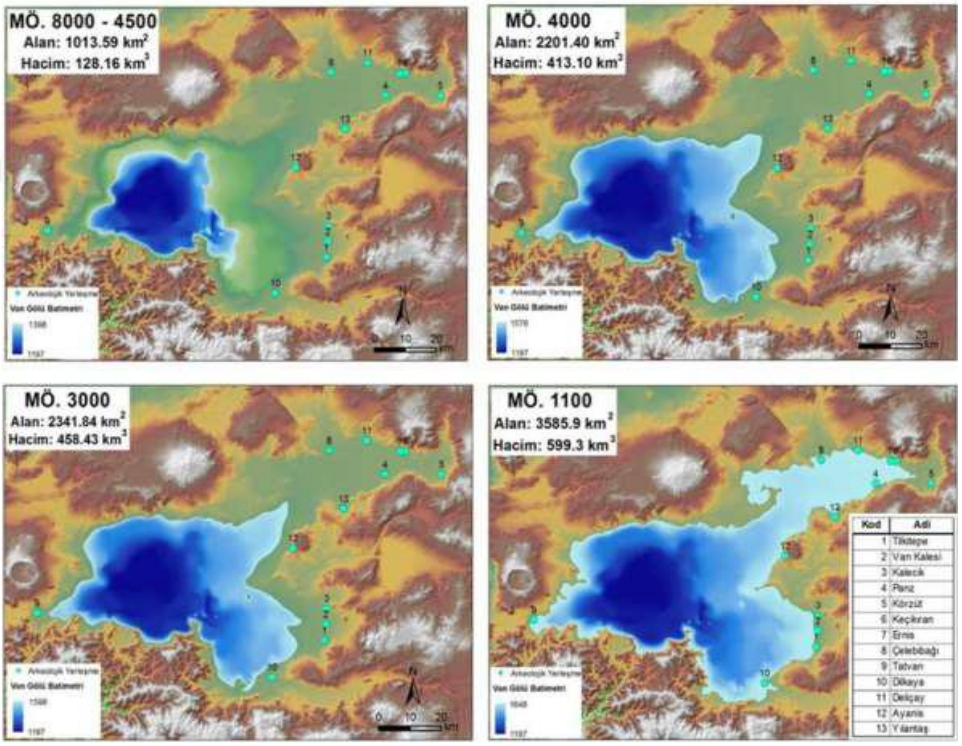
bu plaka çarpışmasının ürünü olarak bölgede fay hatları oluşmuştur[56]. Bu yapılar Doğu-Batı yönlü bindirme fayları, Kuzeydoğu-Güneybatı yönlü atımlı faylar ve Kuzey-Güney yönlü normal faylardır[57]. Doğu-Batı yönlü faylar Alaköy, Everek, Çarpanak, Özyurt ve Ağartı faylarıdır. Kuzey Batı gidişli faylar Erciş, Alabayır ve Çaldıran faylarıdır. Kuzeydoğu gidişli olan faylar ise Karasu ve Gülsünler faylarıdır. Bölgenin sismik tarihçesine bakıldığında Van Gölü çevresinde birçok depremin meydana gelmiş olduğu görülmektedir. Farklı şiddet ve büyüklüklerde ki bu depremlerin yakın tarihte olan ve en bilinenleri 24 Kasım 1977 Çaldıran depremi ve 23 Ekim 2011 Van tabanlı depremlerdir. Yakın tarihlerde meydana gelen bu depremler bölgede aktif bir tektonik hareketliliğin göstergesidir. Doğu Anadolu Bölgesinin oluşumunu ve şekillenmesini sağlayan 13 milyon yıl önceki kıta-kıta çarpışması, bu tektonik hareketliliği bölgeye miras olarak bırakmıştır.

Van Gölü Havzası sınırları içerisinde yer alan ve bu coğrafyaya da adını veren Van Gölü'nün oluşumu ise günümüzden yaklaşık 500.000 yıl önceye dayanmaktadır. Bu oluşum tarihi ile alakalı araştırmacılar farklı görüşlere sahiptir[58]. Ancak yapılan araştırmalar ile ortaya çıkarılan oluşum tarihi 500.000 ile 600.000 yıl aralığı olarak saptanmıştır. Van Gölü'nün oluşum tarihi jeolojik zamanlar göz önüne alındığında aslında oldukça yeni sayılmaktadır. Göl oluşum şekli açısından volkanik set gölü olarak tanımlanmaktadır. Yani bir volkanın patlayarak bir çukurluğun önüne set yapıp kapatması sonucu oluşmuştur. Van Gölü'nün oluşum sürecinden önceki jeolojik zamanlarda Muş Ovası ve Van Gölü'nün bulunduğu alan birleşik bir çöküntü alanıydı[59]. Araştırmacılar tarafından bölgenin yapısal özellikleri ve morfolojik yapısına bakıldığında Muş ve Van basenlerinin birbirinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. Ancak devam eden jeolojik süreçte Nemrut ve Süphan dağlarının püskürttüğü lavlar bu alanı ikiye bölmüştür[60]. Nemrut Yanardağından çıkan lavlarla Van Gölü çanağı oluşmuş ve su birikimi burada gerçekleşmiştir[61]. Bu volkanizma hareketliliği ile Muş Ovası ve Van Gölü çanağının

[56] Yılmaz, s.39.
[57] Fuat Şaroğlu-Yücel Yılmaz, "Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri" *MTA Dergisi 107, Ankara,* 1986, s.81.
[58] Okuldaş-Üner, s.162.
[59] Teltik, s.21.
[60] Teltik, s.21.
[61] Aydın, s.79.

ayrımı genel kabul görmektedir. Ancak Van Gölü'nün derinliğinin 451 metre oluşu bu bölgede bu volkanik patlamadan önce de bir gölün varlığını işaret etmektedir[62].

Dünya üzerinde sularını başka bir yere aktaramayan birçok kapalı havza gölü yer almaktadır. Bu kapalı havza gölleri eriyen kar suları, yağmur suları ve yer altı sularının kapalı havza içerisinde yer alan "çanak" olarak bilinen yerlerde birikmesiyle oluşurlar ve suyun buharlaşması ile de bir denge sağlamış olurlar. Ancak göle su taşıyan akarsuların tarım arazilerine yönlendirilmesi veya akarsular üzerine bir baraj yapılması gibi beşeri nedenlerle göl seviyesinde dalgalanma görülebilir. Van Gölü oluşumundan bugüne değin sürekli olarak seviye değişimlerine uğramıştır[63](Harita 4). Bu seviye değişimlerine neden olan birçok faktör vardır. Bu sebepleri güneş aktivitesindeki değişim, göl tabanında oluşan sızmalar, iklimsel değişimler, yer altı suları ve tektonik hareketler olarak sıralayabiliriz[64].

Harita 4: Tarihsel süreçte Van Gölü su seviyesi değişimleri(Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, 2013)

[62] Teltik, s.22.
[63] Okuldaş-Üner, s.162.
[64] Funda Altan Aydın-Ali Fuat Doğu, "Göllerde Seviye Değişimleri ve Nedenleri: Van Gölü Örneği", Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 41, Van 2018, s.191.

Kuvaterner döneminde meydana gelen iklim değişiklikleri ile tüm dünya üzerindeki göl ve denizlerde seviye dalgalanmaları olmuştur. Kuvaterner dönemin dört buzul çağından sonuncusu olan Würm'de(Buzul Dönemi) yağışlı geçen süreçte Anadolu'da yer alan tüm göllerin seviyelerinde önemli sayılabilecek boyutlarda artışlar gerçekleşmiştir[65]. Yapılan araştırmalar ile Van Gölü su seviyesinin Würm döneminde bugünkü seviyesinden 70-72 metre daha yukarıda olduğu ortaya konmuştur[66]. Araştırmacılar bu seviye değişimlerinin ispatı olarak, göl çevresinde farklı yüksekliklerde ve farklı yerlerde var olan taraçaları göstermektedir. Taraçalar özellikle kıyı ovalarının kenarlarında ve akarsu ağızlarında kendilerini göstermektedir. Bu taraçalar üzerinde birçok araştırmacı farklı teknik ve yöntemlerle çalışmalar yaparak göl seviyesinin hangi dönemlerde kotlarının kaç metrede olduğunu anlamaya ve açıklamaya çalışmışlardır. Ortaya çıkan verilerde bu göl seviyesindeki dalgalanmanın büyük oranda Pleistosen (Günümüzden 2,58 milyon yıl-10.000 yıl önce) Dönem 'de olduğunu göstermektedir[67]. Yaklaşık olarak günümüzden 12.000-11.000 yıl önce sıcaklıkların artması ile Anadolu'da göller çekilmeye başlamış ve göl sularının çekildiği dağlık bölgelerde ormanlık alanlar oluşmuştur. Van Gölü çökellerinden alınan polenlerin incelenmesi ile bölgede huş ve meşe ağacından oluşan ormanların varlığı tespit edilmiştir[68]. Yapılan bu polen analizleri günümüzden 10.000 yıl önce bölgede yoğun bir şekilde ot cinsi bitkilerin varlığını ortaya koymuştur[69]. Polen analizleri GÖ 10.000 ile GÖ 7000 yılları arasındaki süreçte göl seviyesinin ani düşüşünü ve GÖ 7000' den sonraki süreçteki göl seviyesinin yükselişini bitki örtüsünde değişim olduğunu ve bölgenin ağaçsızlaştığını bize göstermiştir[70]. Söz konusu polen analizleri, aynı zamanda G.Ö. 10.000-6000 yılları arasında bölgede step bitki örtüsünün varlığını ortaya koymuştur[71]. Bu bitki örtüsünün elemanlarından olan ve bölgede varlığı tespit edilen bitkiler Ephedra, Artemisia ve Chenopodiceae gibi düşük

[65] Aydın-Doğu, s.193.
[66] İbrahim Atalay, "Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış" *Coğrafya Araştırmaları Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını*, Ankara 1989, s.9.
[67] Orhan Gürbüz, "Van Gölü Çevresi'nin Coğrafyası (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından).(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1994, s.9.
[68] Atalay, s.10.
[69] A.Haluk Sağlamtemir, "Urartu Krallığının Ekonomik Yapısı"(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir 2001, s.12.
[70] Sytze Bottema, "Holocene vegetation of the Van area: palynological and chronological evidence from Söğütlü, Turkey", *Veget Hist Archaeobot*, Springer, 1995, vol: 4, s.188.
[71] Sağlamtemir, s.12.

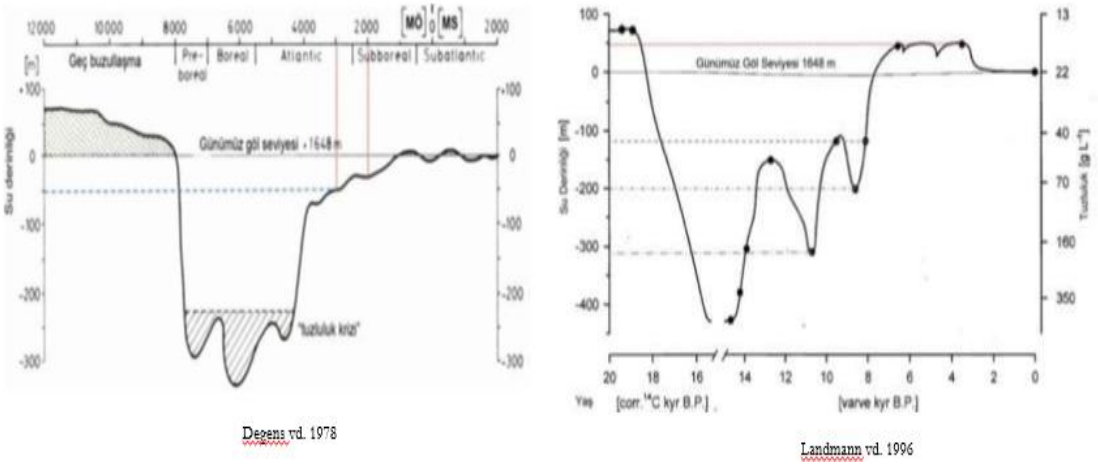
neme ihtiyaç duyan bitkilerdir[72]. Günümüzden 5000 yıl öncesinden itibaren ise bölgede beşeri faktörlerin tahribatı ile ağaçsızlaşma süreci hız kazanmıştır[73].

Bu çalışmada asıl konumuz olan Urartu Krallığı ve Urartu'nun öncesi ve sonrası yakın tarihlerinde göl seviyesi ile alakalı görüş ve araştırmalara bakacak olursak birbiri ile çelişen görüşlerin varlığını görmekteyiz. Öncelikle Reimer, Landmann ve Kempe 2009 yılında kazı bulguları ve araştırmaları sonucu MÖ 5500-1500 yılları arasında Van Gölü su seviyesinin 1700 metre olduğunu belirtmişlerdir[74]. Ortaya koymuş oldukları bu görüş, Urartu öncesi Van Gölü kıyı kesimindeki yerleşimlerin suların altında kalması anlamına gelmektedir. Bu görüşe karşın 2011 yılı içerisinde Doğu Akdeniz'de Holosen Dönemde (Günümüzden 10.000 yıl önce-Günümüz) vejetasyon, iklim ve kültürde yaşanan değişimler üzerine yapılan çalışmada M.Ö. 3200-3100 yıllarında Doğu Akdeniz ve çevre ikliminde nemliliğin azaldığı, yağışın azaldığı ve kuraklığın oldukça fazla olduğu bilgisi aktarılmıştır. Bu durumu da Kalkolitik Çağ sonu ve Erken Tunç Çağı'na geçiş süreci kazı bulguları destekler nitelikte veriler sunmaktadır. Dolayısı ile Doğu Akdeniz'de yapılan bu araştırma sonucuna bakılacak olursa Van Gölü su seviyesinin 1700 metrenin çok daha aşağısında olması gerektiği hatta günümüzdeki seviyesinin dahi altında olması gerektiği görüşü ortaya çıkmaktadır[75].

Urartu Krallığı ve sonrası için Van Gölü su seviyesi ile alakalı veriler ve bilgiler bilimsel araştırmalardan ziyade bölgede araştırma yapan arkeolog, coğrafyacı, tarihçi veya gezginlerin görüşlerinden çokta öteye gidememiştir. GÖ4000'de göl seviyesinin yaklaşık günümüz seviyesinde olduğu ve GÖ 2700'de yani Urartu Krallığı döneminde bu seviyenin 2-3 m daha yukarıda olduğu belirtilmiştir[76]. Doğu Anadolu Bölgesi'nde birçok çalışma yapan Charles Burney, Urartu Krallığı Dönemi göl kıyısı olarak düşünülen yerlere inşa edilmiş kale veya birçok mimari unsurun sular altında kalmış olabileceğinden

[72] Sağlamtemir, s.12.
[73] İbrahim Atalay -Recep Efe, *Türkiye Biyocoğrafyası (Türkiye Vejetasyon ve Zoocoğrafyası),* Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir 2015, s.120.
[74] Andreas Reimer, Günter Landmann, Stephan Kempe, "Lake Van, Eastern Anatolia, Hydrochemistry and History", *Aquatic Geochemistry,* 2009, s.216.
[75] Aydın-Doğu, s.198.
[76] Hasan Özdemir-Erkan Konyar-İsmail Ayman-Can Avcı, "Holosendeki Van Gölü Seviye Değişimleri ile Arkeolojik Bulguların Karşılaştırılması", *International Journal of Human Sciences Vol:10,* 2013, s.970.

bahsetmektedir[77]. Yine Van Gölü ve çevresini 1650'li yıllarda gezmiş olan Evliya Çelebi Van Gölü'nün kuzeyinde yer alan Erciş Kalesi'nin bu tarihlerde ilkbahar mevsiminde suların yükselmesi ile 7-8 ay kadar Van Gölü suları altında kaldığını belirtmiştir[78]. Devam eden Van Gölü su seviyesinin yükselişi sebebi ile eski Yunan kaynaklarında "Arissa" olarak bilinen eski Erciş boşaltılarak yine eski Yunan kaynaklarında "Aganis" olarak geçen ve eski yerinin 4-5 km kuzeydoğusundaki bugünkü yerine taşınmıştır[79]. Bu olay elbette sadece Erciş'in bulunduğu kesimde değil, Van Gölü'nün kıyı şeridinin tamamında gerçekleşmiş olmalıdır. Bu da araştırmacıların görüşlerinin doğru olma ihtimalini bizlere işaret etmektedir. Eğer Urartu Krallığı Dönemi'nde göl kıyısına herhangi bir yapı inşa edilmiş ise göl seviyesinde gerçekleşen bu yükselme bu yapıları suların altında bırakmış ve araştırmacıların onları gün yüzüne çıkarmasını bekliyor olabilir.

Degens vd. 1978 Landmann vd. 1996

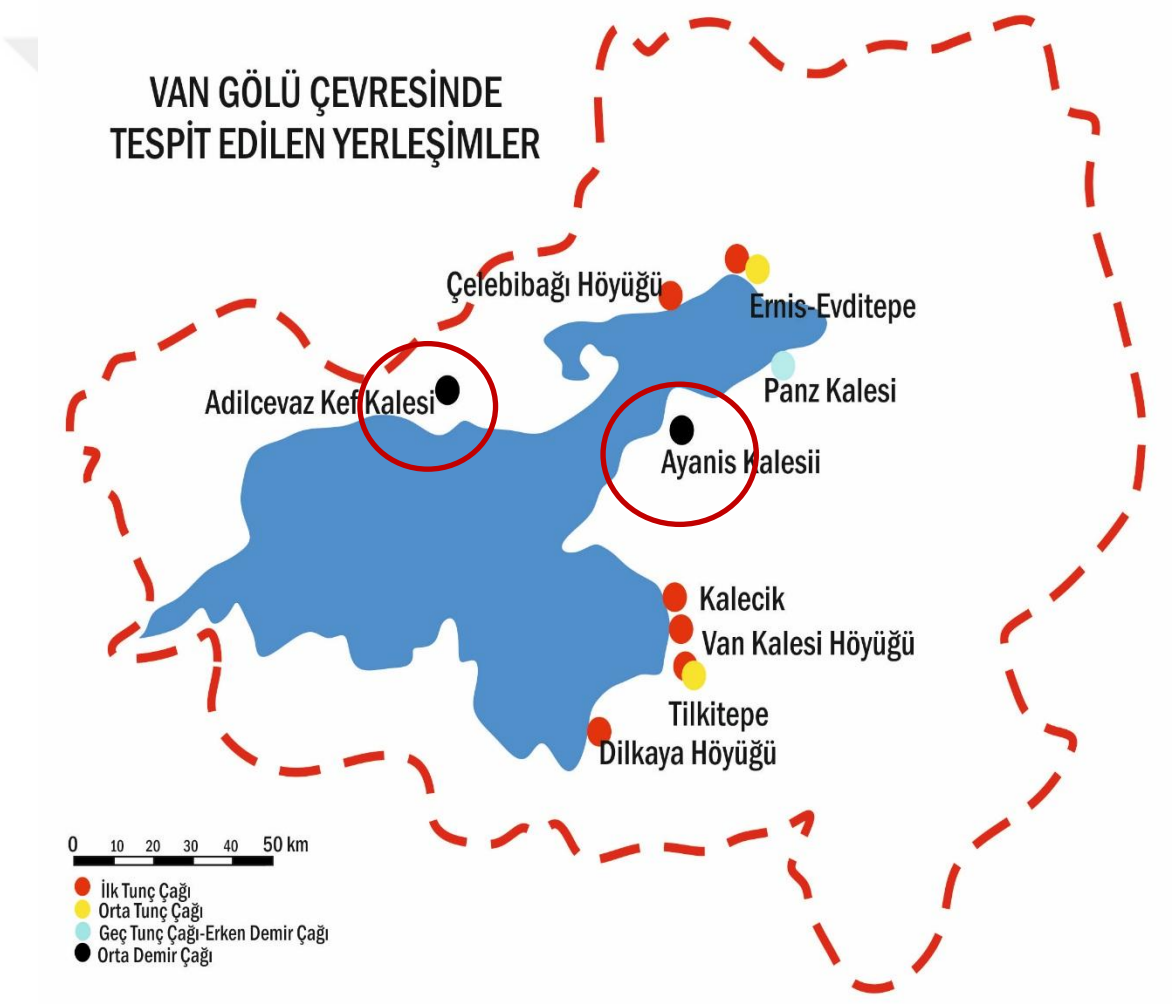
Grafik 1: Araştırmacıların yıllara göre Van Gölü su seviyesi değişimi üzerine yapmış olduğu grafikler

[77] Charles Burney, "Urartian Fortressand Towns In The Van Region", *AnatolianStudies*, 10, Ankara 1957, s.39.
[78] Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt: III-IV, İstanbul 1986, s.527.
[79] Henry Finnis Blosse Lynch, "*Armenia: Travels and Studies"*, Khayat Book Publishing, II, Beirut 1965, s.27-30.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE VAN GÖLÜ

Çalışma konumuz olan Van Gölü ve çevre coğrafyasında Urartu Krallığı öncesi, Krallık dönemi ve sonrasına tarihlenen birçok arkeolojik yerleşimin varlığı bilinmektedir. Bu yerleşimler içerisinden çalışma konumuz çerçevesinde Van Gölü kıyısında konumlanmış olan başlıca yerleşimler ve yazılı kaynaklardan yola çıkılarak bu coğrafyada yaşamış olan medeniyetlerin göl ile ilişkisi ele alınmıştır.

Harita 5: Van Gölü kıyısında konumlanmış arkeolojik yerleşimler(Van Gölü Havzası sınırları)

2.1. URARTU ÖNCESİ VAN GÖLÜ KIYISINDA KONUMLANAN ARKEOLOJİK YERLEŞİMLER

Sınırları içerisinde Van Gölü Havzasını da barındıran Doğu Anadolu Bölgesi, konumu ile önemli bir geçiş noktasında yer almaktadır. Bölge; Kafkasya, Mezopotamya ve Anadolu coğrafyaları arasında hem coğrafi hem de kültürel anlamda bir köprü konumundadır.

Sadece Van Gölü Havzasında değil genel olarak Doğu Anadolu Bölgesi'nin Paleolitik Dönemini, kısa süreli araştırmalar ve yüzey araştırmalarından bilmekteyiz. Bu sebeple bölgenin Paleolitik dönemi ile alakalı bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Havzada yapılan çalışmalarda Van ili Erciş ilçesi sınırları içerisinde yer alan Gürgürbaba Höyük çalışmalarında Alt Paleolitik Dönem ve Orta Paleolitik Dönem verileri tespit edilmiştir[80].

Yine çalışmaların yetersiz oluşu sebebi ile bölgenin Neolitik dönemi hakkındaki bilgilerimizde oldukça yetersiz kalmaktadır. Sadece Keban Barajı Projesi kapsamında yapılan kazılarla bölgenin neolitik dönemi hakkında az da olsa bilgiye ulaşmaktayız.

Kalkolitik Dönem verileri, Doğu Anadolu Bölgesi genelinde Paleolitik ve Neolitik döneme nazaran çok daha fazladır. Yine Keban Barajı Projesi ile kazıları yapılan yerleşimler söz konusu dönem için oldukça önemli veriler sunmuştur. Sadece bu proje ile değil aynı zamanda Keban Barajı Projesi sınırları içerisinde yer almayan Erzurum-Kars Bölümünde de Kalkalitik dönem verileri elde edilmiş ancak sistematik bir kazı henüz gerçekleştirilmemiştir. Çalışma alanımız sınırları içerisinde yer alan Van il merkezi sınırları içerisindeki Tilkitepe Höyük de Kalkolitik dönem için önemli veriler sunmaktadır[81].

Bölgenin tunç çağlarına bakıldığında öncelikle bu dönem, bölgede yer alan Kura ve Aras nehirlerinden adını almış ve Kuru-Aras Kültürü olarak bilinmektedir. Bu kültür Levant ve Kafkaslar arasında büyük bir coğrafyada yer edinmiştir. Bu kültür kendine has

[80] İsmail Baykara, Berkay Dinçer, Serkan Şahin, "Gürgürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri, Erciş-Van", *Anadolu Araştırmaları, 21,* İstanbul, 2018, s.76-104.
[81] Manfred Korfmann, *Tilkitepe: Die Ersten Ansatze Prahistorischer Forschung in der Östlichen Türkei. İst. Mitt. Beiheft 26,* Tübingen, 1982, s. 81.

seramik buluntuları ve mimari yapıları ile bölgede varlık göstermiştir[82]. Bu süreçten sonra sonra bölge beylik düzeninde yaşayan toplumlara ev sahipliği yapmıştır.

2.1.1. Tilkitepe Höyüğü

Tilkitepe Höyüğü deniz seviyesinden yaklaşık 1650-1655 m yükseklikte yer alır. Van Ferit Melen Havalimanı'nın sınırları içerisinde ve Van Gölü'ne 900 metre mesafede yani gölün kıyısında sayılabilecek bir alanda konumlanmıştır. Höyüğün bulunduğu mahallenin adından dolayı bazı yayınlarda höyüğün adı "Şamramaltı Höyüğü" olarak anılmıştır[83].

Höyükte ilk çalışmalar, 1899 yılında W.Belck'in başkanlığında Berlin Antropoloji Topluluğu tarafından yapılmıştır. Yapılan kazılarda çok sayıda iskelet ele geçmiş ve alanın mezar tepesi olduğu düşünülmüş. Maddi yetersizlikten dolayı ekip kazıya sadece birkaç hafta devam edebilmiştir[84].W.Belck'in yapmış olduğu kazıda ele geçen buluntular ve kazı ile alakalı dökümanlar British Museum (Britanya Müzesi) koleksiyonundadır[85].

Tilkitepe Höyüğü 1899 yılından sonra 1937 yılında o dönem Ankara Üniversitesi'nde çalışan Reilly tarafından kazılmıştır. Reilly kazıyı kendi imkanları ile gerçekleştirmiş ve yaklaşık bir haftalık bir çalışma yapmıştır. Reilly, 8 metrelik bir sondaj yapmış ve bu kısa süreli çalışmasını 1940 yılında yayınlamıştır[86]. Yayınlamış olduğu kazı raporlarında 3 tabaka saptadığını belirtmiştir. Bu tabakaların en üst bölümünde yerel saman katkılı seramik buluntu, orta bölümünde yine yerel kırmızı boyalı bezemeli seramik buluntu ve az da olsa Halaf seramiği, en alt bölümünde ise sadece Halaf seramiği ele geçtiği raporlanmıştır[87].

---

[82] Mehmet Işıklı, Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur Ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir, 2005, s.102.
[83]Sinan Kılıç, "Van Gölü Havzası Prehistoryası ve Tilkitepe'nin Bugünkü Durumu", *Arkeoloji ve Sanat Vol:122,*2006a, s.5.
[84] Kılıç, 2006a, s.5-6.
[85] Kılıç, 2006a, s.6.
[86] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.975.
[87] Kılıç, 2006a, s.6.

1939 yılında Brown ve Harvard Üniversitesi'nden Kirsopp Lake ve Silva Lake, Van'da arkeolojik araştırmalara başlamışlardır. Tilkitepe Höyüğünde 40 metre uzunluğunda 10 metre genişliğinde bir alanda çalışmışlardır. Ancak yapılan çalışmaların tüm belgeleri İngiltere'den Amerika'ya giden bir yolcu gemisinin içerisinde gemiyle beraber batarak yok olmuştur.

Tilkitepe Höyüğün 'de yapılan çalışmalar ve ortaya çıkarılan belge ve raporlar her ne kadar yetersiz olsa da burada yapılan kısıtlı çalışmalar 3 evre olduğunu çıkarmıştır. Bu evrelerden Tilkitepe III evresi seramikleri, MÖ 5300-4600 yılları arasına tarihlendirilmektedir. Tilkitepe III evresi ile Tilkitepe II evresi arasında 900 yıllık bir boşluk vardır. Tilkitepe II evresi ise MÖ 4. Bin yıl yarısı ve ortalarını kapsamaktadır. Bu evrede seramik dışında ele geçen insan iskeletleri ve ocaklarda mevcuttur. Bu evreden hemen sonra Tilkitepe I evresi başlamaktadır. Tilkitepe I evreside M.Ö 3000 yılında son bulmaktadır[88].

Tilkitepe Höyüğü, Nemrut ve Süphan Dağı gibi bölgenin bilinen en önemli obsidyen kaynaklarına çok yakın bir yerde konumlanmasıyla önem arz etmektedir. Höyüğün konumu ve obsidyen kaynakları göz önüne alındığında Mezopotamya'ya obsidyen ticareti yapıldığı düşüncesi akla gelmektedir[89]. Mezopotamya'da bu malzemenin bulunması ticaret ağını gözler önüne sermekte ve Halaf Kültürü'nün bu bölgeye taşınmasını da nispeten açıklamaktadır. Obsidyen ticaretinin varlığına destek olarak alanda ele geçen 1500 adet obsidyen parçanın sadece %2 sinin kullanılmış olduğu gözlemlenmiştir. Buda bize ihtiyaçtan fazla üretimi yani ticareti işaret etmektedir[90].

[88] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.975-976.
[89] Korfmann, s.180.
[90] Korfmann, s.180.

Fotoğraf 1: Tilkitepe Yerleşiminin genel görüntüsü (Korfmann 1982: Tablo 1/2)

2.1.2. Çelebibağı Höyüğü

Çelebibağı Höyüğü, Van'ın Erciş ilçesinin yaklaşık 1 km güneydoğusunda Zilan Çayı deltasında Mezar Tepe olarak bilinen yükseltinin üzerinde konumlanmıştır. Höyük, Van Gölü'nün yaklaşık 400 metre kenarında deniz seviyesinden yaklaşık 1659 m yükseklikte yer almaktadır[91].

"Mezar Tepe" olarak da bilinen höyük Orta Çağ'dan günümüze kadar mezarlık olarak kullanılmaya devam etmiştir ve günümüzde de modern İslam mezarlığı olarak kullanılmaktadır.

Höyükte kazı çalışmaları 1992-1995 yılları arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji ve Sanat tarihi Bölümü'nden Abdülselam Uluçam ile Van Müze Müdürlüğü'nün ortaklığında yapılmıştır. Alanda başlatılan kazının amacı, kaçak kazılardan dolayı ortaya çıkan tahribatı önlemek ve Ortaçağ yapılarını saptayıp onarmaktı. Bu sebeple ilk etapta alanın höyükleşmiş bir yerleşim olduğu ortaya çıkarılamamıştı. 1994 yılında höyüğün batı yamacında kazı çalışmalarına başlandı ve mimari kalıntılarla birlikte kırmızı ve siyah astarlı seramik parçaları ortaya çıkarıldı[92]. Höyükte İslam mezarlığının hemen altında ortaya çıkarılan bu seramikler Erken

[91] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.977.
[92] Sinan Kılıç, "Van Gölü'nün Kuzeybatısında İki Karaz Höyüğü: Giriktepe ve Çelebibağı", *Arkeoloji ve Sanat Vol:123* 2006b, s.136.

Transkafkasya dönemine tarihlenir. Ele geçen buluntu grubu içerisinde Erken Transkafkasya II seramiğinin karakteristik özeliği olan "Nahçıvan Tipi Kulp" uygulaması görülmüştür[93]. Çelebibağı höyüğünde 1995 yılında yapılan çalışmalar sonucunda M.Ö 1200'e tarihlenen bir yangın tabakasının izleri gözlemlenmiştir. Bu yangın tabakası aynı zamanda Tunç Çağı'nın da sona erdiği noktadır[94]. Göl sularının yükselmesi sebebiyle göl seviyesinden 1.50 m yükseklikte yer alan bu tabakanın alt sınırı belirlenememiş ve höyüğün Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı hakkındaki detayları saptanamamıştır[95].

Fotoğraf 2:Çelebibağı Höyük genel görünümü (Kılıç-Çalışkan, 2006, s.136)

2.1.3. Panz Kalesi

Panz Kalesi, Van-Erciş modern karayolunun 1 km batısında Van'ın 51 km kuzeyinde konumlanmaktadır. Van Gölü kıyısında yer alan kalenin göl ile arasındaki mesafe 460 metredir. Panz Kalesine en yakın yerleşim 400 m doğuda yer alan Çolpan Köyü'dür. Kuzeydoğu-Güneybatı doğrultulu konumlanan kale, gölden yaklaşık 90 m yükseklikte bir kayalık üzerine kurulmuştur ve deniz seviyesinden 1753 m yükseklikte yer almaktadır. Kale, kabaca dikdörtgen planlı ve tepenin biçimine göre yerleştirilmiştir. Kalenin uzunluğu 107 m'dir. Kalenin batısı sarp kayalık olduğu için bu alana sur duvarı

[93] Rafet Çavuşoğlu, "Eski Erciş-Çelebibağı Höyüğü Tunç ve Demir Çağı Tabakaları Üzerine Bir Değerlendirme", *Höyük 3: 1-14*, 2011, s.5.
[94] CatherineMarro-Aynur Özfırat*,"*Pre-Classical Survey in Eastern Turkey: Second Preliminiary Report:The Erçi Region*", Anayolia Antiqua XII*, s.328.
[95] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.977.

inşa edilmemiştir. Güneybatı bölümüne yapılan sur duvarının uzunluğu 23 m ve kuzeydoğu sur duvarının uzunluğu 42,5 m'dir. Kaleyi büyük ölçüde çevreleyen bu savunma duvarlarının genişliği 2,20 m ile 3 m arasında değişmektedir. Bu savunma duvarlarının dış yüzeyi işlenmiş andezit taşlardan inşa edilmiştir. Bu taş blokların üzerinde yüksekliği tam olarak bilinmeyen kerpiç bedenler yükselmektedir[96].

Panz Kalesi'nin yerleşim olarak kurulduğu alan ve konumu bölgede yer alan diğer Erken Demir Çağı kale ve yerleşimleriyle oldukça benzer bir yapıdadır. Diğer Erken Demir Çağı kaleleri de aynı şekilde yüksek tepede yer alan kayalık üzerine kurulmuş ve tipik bir şekilde bu tepenin eteklerinde sivil yerleşim ve nekropol alanları yer almıştır. Panz Kalesi'nin sivil yerleşim alanı biliniyor olsada burada yer alan beşerî tahribat bilgi elde etmeyi pek mümkün kılmamıştır. Ancak alanın sınırları yaklaşık olarak belirlenebildiği için buranın diğer Erken Demir Çağı Kalelerine nazaran daha büyük bir yapı olduğu ve bir yerel yönetim merkezi olduğu söylenebilir[97]. Aynı zamanda kale Urartu Krallığı'nın kuzeye doğru giden yol güzergâhı üzerinde yer almasıyla da stratejik bir önem arz etmektedir. Panz Kalesi Ayanis kalesine 35 km ve Tuşpa'ya 55 km mesafede yer almaktadır. Bu nedenle Urartu Krallığı Dönemi'nde kale genişletilerek kullanım görmüştür[98]. Kalenin nekropol alanı ise tepenin güneybatı eteklerinde yer almaktadır. Ancak nekropol alanında yer alan bazı mezarlar kaçak kazılarla tahrip edilmiş veya mezarların üzerine yazlık konutlar inşa edilmiştir. Bu sebeple bu alanda yapılan çalışmalar yeterince verimli olmamıştır[99].

[96] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.980-981.
[97] Oktay Belli-Erkan Konyar, *Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2003b, İstanbul.s.14.
[98] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.980-981.
[99] Belli-Konyar, 2003b,s.14.

Fotoğraf 3: Panz Kalesi'nin yer aldığı tepenin güneyden görünümü(Belli, 2007, s.104)

2.1.4. Kalecik

Kalecik yerleşimi Van şehir merkezinin yaklaşık 5 km kuzeybatısında Van-Erciş karayolunun hemen kuzeyinde yer alan Kalecik Köyü sınırları içerisinde yer alır. Yerleşimin deniz seviyesinden yüksekliği 1750 m'dir. Gölden yüksekliği ise 100 metre, göl ile arasındaki uzaklık ise 1.75 km'dir. Kalecik yerleşiminin yayılım alanı kuzey-güney yönlü 300 m, doğu-batı yönlü ise 800 m'dir. Şahpağı ve Sığır tepelerinin tam arasında konumlanmıştır[100].

Kalecik yerleşiminin ilk olarak 19.yy'ın sonlarında C.Lehmann-Haupt'un yüzey araştırmalarıyla arkeoloji dünyasında ismi duyulmuştur. 1939 yılında ise Kirsopp Lake ve Silva Lake yerleşimin batı kesiminde bir kazı yapmıştır. C.Burney ise 1956 yılında alanı ziyaret etmiştir. Kalecik yerleşiminde bu süreçten sonra uzun bir süre çalışma yapılmamıştır. Alan uzunca bir süre definecilerin tahribatına uğramıştır. 2004-2007

[100] Rafet Çavuşoğlu-Hanifi Biber, "Van/Kalecik Urartu Gözlem Alanı ve Nekropolü", *Arkeoloji ve Sanat Dergisi,* Vol:120, 2005, İstanbul, s.17.

yılları arasında Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden Rafet Çavuşoğlu ve ekibi tarafından kazı çalışmaları devam ettirilmiştir[101].

Kalecik yerleşiminde yapılan sondaj çalışmalarında Erken Tunç Çağı ve Kalkolitik Çağ izlerinin varlığı öne sürülmüş ancak söz konusu dönemlerle alakalı bilgiler bir öneriden ileriye gidememiştir[102].

Definecilerin tahribatını önlemek amacıyla başlatılan kazı çalışmalarında alanda Urartu Krallığı Dönemi'ne ait bir kale tespit edilmiştir. Ancak kaleye dair kalıntılar yok denecek kadar azdır. Kaleden geriye kalan kalıntılar sadece batı kesiminde sur kalıntısı ve tepeye oyulmuş bir sarnıçtan ibarettir[103].

Kalecik kazıları, çok fazla tahribata uğramış olan nekropol alanında başlatılmıştır. Çalışma yapılan alanın doğu ucunda dikdörtgen prizmatik şekilli, kireç taşından yapılmış yükseklikleri 1 - 1.30 m arası değişen taşların sıralandığı halk arasında da "Dikilitaşlar Tarlası" olarak adlandırılan alan yer almaktadır. Bu dikilitaşların konumlandığı alan 39 x 40,50 m ölçülerinde kareye yakın bir alandır. Doğu-Batı yönlü 55 sıra Kuzey-Güney yönlü ise 45 sıra dikilitaş yer almaktadır. Dikilitaşlar arası mesafe ortalama yarım metredir. Dikilitaşlar tarlasının batı bölümünde kireç taşından yapılmış dört halka yer almaktadır. Bu halkaların çapları 13-18 ve 30 m'dir. Dikilitaşların ve taş halkaların neden yapıldığı henüz bilinmemekle birlikte bazı yorumlar yapılmıştır. Avrupa'da uzun yıllar astronomik gözlem evi işlevi ile kullanılmış olan bazı alanlarla benzerlik göstermesi bu alanında işlevinin benzer olabileceği düşüncesini beraberinde getirmiştir. Farklı bir bakış açısı da bu alanın dinsel bir işlevi olduğu düşüncesini ortaya çıkarmıştır[104].Kalecik yerleşiminin güney kesiminde "Dikilitaşlar Tarlası" olarak adlandırılan alanın 150 m batısında nekropol alanı yer almaktadır. Nekropol alanında 25 adet mezar tespit edilmiş ancak büyük bir bölümünün kaçak kazılarla tahrip edildiği görülmüştür[105]. Kalecik yerleşimi, Urartu Krallığı Dönemi'ne tarihlenen Kaya mezarları ile dikkat çeker. Bu

[101] Rafet Çavuşoğlu-Hanifi Biber-Fütühat Başar,"2004-2007 yılları Van-Kalecik Kazıları", *30. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.Cilt*, 2008a, Ankara, s.269.
[102] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.981.
[103] Özdemir-Konyar-Ayman-Avcı, s.981.
[104] Rafet Çavuşoğlu-Hanifi Biber, "Van-Kalecik Urartu Nekropolü Üzerine Bir Değerlendirme", *Aykut Çınaroğluna Armağan,* 2008b, Ankara, *s.*189.
[105] Çavuşoğlu-Biber, 2005, s.19.

mezarlar kaçak kazılarla tahrip edilmiş olsalar da Klasik Dönem ile alakalı bilgiler sunmuşlardır. Aynı zamanda Kalecik Nekropolü, kazısı yapılan Urartu nekropolleri arasında Altıntepe Nekropolü'nden sonra içinde en çok mezar barındıran nekropoldür[106]. Nekropol alanı 150 m uzunlukta 20 m genişlikte Doğu-Batı yönlü üç sıra halinde alana yayılmıştır. Kaya mezarları klasik Urartu mezarları gibi üstten girilen bir dromos ve bir odadan oluşur. Bu mezarların tamamı tahrip edilmiş ve soyulmuş olduğundan gömü adetlerine ve şekillerine tam vakıf olamamaktayız. Sadece kaçak kazılardan kalan kalıntılar bizlere ufak ipuçları vermektedir. Bazı mezarlarda birden fazla iskelet ele geçmiştir yani çoklu gömü izleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda bazı mezarlarda da iskeletler yanmış şekilde ele geçmiştir. Buda bize inhumasyon ve kremasyon gömünün varlığını göstermektedir[107].

Fotoğraf 4: Kalecik yerleşimi genel görünüm

[106] Çavuşoğlu-Biber, 2008b, s.189.
[107] Çavuşoğlu-Biber, 2008b, s.190.

Fotoğraf 5: Kalecik yerleşimi mezar görünümü (Çavuşoğlu-Biber, 2005, s.17)

2.1.5. Dilkaya Höyüğü

Dilkaya Höyüğü Edremit ile Gevaş arasında Dönemeç Çayı'nın Van Gölü'ne döküldüğü noktada, gölün güneydoğu kısmında Dilkaya Tepe olarak bilinen yüksekliği 1671 m olan tepenin üzerinde konumlanmaktadır. Van şehir merkezine uzaklığı 33 km'dir. Höyük 250x150 metre ölçülerinde bir alanı kaplamaktadır.

Dilkaya Höyüğünde çalışmalar Van Müze Müdürlüğünün başkanlığında ve Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'nun bilimsel danışmanlığında 1984 yılında bir kurtarma kazısı olarak başlatılmıştır. Van Müze Müdürlüğü, 1986 yılından itibaren kazı çalışmalarını Prof. Dr. Altan Çilingiroğlu'na devretmiş ve böylelikle kazılar 1991 yılına kadar devam etmiştir.

Höyük, Van Gölü'nün hemen kıyısında bir kum tepesi üzerinde yer almaktadır. Höyüğün gölden yüksekliği ise yaklaşık 10 metredir. Bu yükseklik, yaz ve kış mevsimleri arasındaki göl seviyesinin değişimiyle, yani kış mevsiminde göl seviyesinin yükselmesiyle 5 metreye kadar düşmektedir. Bu seviye değişimi ve höyüğün göl ile iç içe

olması yerleşim yerinin tahribatına sebep olmuştur. Kış mevsiminde göl seviyesinin yükselmesi ile dalgalar bu kum tepesini alt kısmından zamanla zedelemekte ve höyüğün yıkılarak göle karışmasına sebep olmaktadır[108].Doğal şartlar sebebiyle ortaya çıkan bu tahribatın yanı sıra çevre köylerin halkları da bu höyüğe ait olan duvar kalıntılarından ve mezarlardan taşları sökerek kendi yapılarını inşa etmiş ve höyükteki mimari kalıntıları ve mezarlık alanını büyük oranda tahrip etmişlerdir[109].Mezarlık alanı, höyüğün 200 m kuzeyinde tespit edilmiş ve bu alanda gölün tahribatından nasibini almıştır. Ancak bu tahribata rağmen farklı dönemlere ait 200'ün üzerinde iskelet tespit edilmiştir[110].

Dilkaya Höyüğünde yapılan kazı çalışmaları süresince 5 farklı yapı katı saptanmıştır. V ve IV. Tabakaları Erken Tunç Çağı tabakaları oluşturmaktadır. Erken Transkafkasya Kültürü'ne dair en iyi verileri höyüğün batısında kalan açmalar vermiştir[111]. Tabakalanma sırasıyla Erken Tunç Çağı III (MÖ 2500-1900), Erken Tunç Çağı II (MÖ 1900-1400/1300), Erken Demir Çağı (MÖ 1100-800) ve Orta Demir Çağı (MÖ 800-600) olarak devam etmiştir[112].

Fotoğraf 4: Dilkaya Höyük genel görünüm

[108] Altan Çilingiroğlu, "Dilkaya Höyüğü ", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları,*2012, İzmirs.78.
[109] Çilingiroğlu, 2012, s.78.
[110] Çilingiroğlu, 2012, s.78.
[111] Mehmet Işıklı, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur Ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi,*İzmir ,2005, s.314-315.
[112] Çilingiroğlu, 2012, s.81-91.

Fotoğraf 5: Dilkaya Höyüğü bazı mimarilerin görünümü(Çilingiroğlu, 2012, s.82.)

Fotoğraf 6: Dilkaya Höyüğü genel görünümü(Çilingiroğlu, 2012)

Fotoğraf 7: Dilkaya Erken Tunç Çağı konutları(Çilingiroğlu, 2012, s.88.)

2.1.6. Ernis-Evditepe Kalesi ve Nekropolü

Ernis-Evditepe yerleşimi, modern Van'ın 80 km kuzeyinde yer alır. Van Gölü'ne 300 metre mesafede ve gölden 45 metre yükseklikte yer alan bir tepe üzerinde yer almaktadır. Yerleşim Muradiye sınırları içerisindeki Ernis Köyü yakınlarına konumlanır. Yerleşim, bir kale ve nekropolden oluşur. Araştırmalar sonucunda nekropol kısmı daha çok ön planda olmuş ve bu nekropol Doğu Anadolu'nun bilinen en büyük mezarlık alanı olarak tespit edilmiştir. Nekropol, kalenin kuzey, kuzeydoğu ile güneydoğu yamaçlarında yer alır[113].

Ernis-Evditepe kazılarının başlangıcı 1935 yılında yerel halkın mezarlarda yapmış olduğu kaçak kazı çalışmalarına dayanır. Bu usulsüz çalışmalar sırasında Erken Demir Çağ'ına ait 30 adet pişmiş toprak kap Van Müzesine teslim edilmiştir. Söz konusu

[113] Oktay Belli-Erkan Konyar, "Ernis-Evditepe: The Largest Early Iron Age Necropolis in Eastern Anatolia", *Tel Aviv: Journal of theİnstitute of Archeology of Tel Aviv University*, Vol: 30, 2003a, s.167.

bulgular Van Bölgesi'nin Erken Demir Çağ'ına ait ilk buluntularıdır[114]. 1962-1964 yıllarında Prof. Dr. Afif Erzen ve ekibinin oluşturduğu bir bilim heyeti Ernis-Evditepe'ye gelmiş ve burada yapmış oldukları kazı çalışmasında 20 adet mezar ortaya çıkarmışlardır. Ancak bu ve müze çalışmalarının yayınlar açısından yetersiz olması, mezar mimarisine dair bilgilerimizi kısıtlamaktadır[115]. 2002 yılında ise İstanbul Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenen Oktay Belli ve ekibi tarafından bu yerleşimde üzerine bir araştırma gerçekleştirmiştir[116].

Ernis-Evditepe, ortalama 40-45 m yüksekliğe sahip kayalık bir tepenin üzerinde yer almakta ve tepenin kendisi ile aynı Kuzey-Güney doğrultusunda uzanmaktadır. Yüksek ölçekli haritalarda bu tepe Varsak Tepe olarak isimlendirilmektedir. Yerleşim ve Nekropol'ün mimarisiyle alakalı bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır. Kalenin sivil yapıları ve nekropol alanının birbirine yakınlığı nedeniyle yerleşimin tespiti oldukça zor olmuştur. Bu yerleşim düzeni yalnızca buraya ait bir özellik değildir, benzeri düzene Panz, Şorik ve Alacahan yerleşimlerinde de rastlamak mümkündür. Kalenin güneybatı ve güneydoğu köşelerindeki duvarlar bir veya iki taş sırasıyla ayakta kalmıştır. Söz konusu bu taş sırası andezit bloklardan oluşmakta ve kabaca işlenmişlerdir. Burada uygulanan duvar tekniğine Aşağı Anzaf ve Zivistan kalelerinde bulunan kiklopik duvarlarda da görmek mümkündür[117].

Ernis Nekropolü içerisinde Urartulara ait mezarların yer alması burayı çekici kılmaktadır. Nitekim bu özelliği ile birlikte Doğu Anadolu'nun tüm mezar mimarisini yansıtmaktadır. Ernis Nekropolü'nde yapılan araştırmalar neticesinde teknik, biçim ve bezeme yönünden farklılık gösteren çanak çömlekler dikkat çekicidir. En çok rastlanılan formlar içe çekik ağız kenarlı ve oluk bezemeli çanaklardır. Bazılarında görülen ip delikli tutamak hariç, Demir Çağı boyunca Urmiye Gölü çevresine değin yayılmış mal grubuyla aynı özellikleri yansıtır[118]. Bunların dışında ağız kenarı içe çekik oluklu basit çanaklar,

[114] Veli Sevin, "Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanak Çömlekleri", *Anadolu Araştırmaları 14*, 1996, s.439.
[115] Sevin, 1996, s.444.
[116] Belli-Konyar,2003a,s.168.
[117] Belli-Konyar, 2003a, s.171.
[118] G.D. Summers, "Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia", *Anatolian Iron Ages 3*, (eds.A. Çilingiroğlu, D.H. French), Ankara, 1994, s.246.

basık gövdeli ve Sprofilli çömlekler, ağız kenarı içe çekik oluklu çömlekler ve ağız kenarı dışa çekik oluklu örnekler de yer almaktadır[119].

Tüm bu formların dışında Veli Sevin, ikinci grup olarak bahsettiği yonca ağızlı testiler, keskin silmeli, basit kanallı halka ve düz dipli çömlekçiklerin maden prototiplerle ilişkili olduğunu savunur. Bunun yanı sıra söz konusu formların Urartu çömlekçiliğinin ilk örnekleri olduğunu öne sürer ve S. Kroll'un Urartulara ait bazı örneklerle aynı biçimi taşıdığını savunmaktadır[120]. Mezarların tümüne bakıldığında et veya sıvı armağanı ile birlikte gömüldüğü görülmektedir. Nekropol alanında genellikle birden fazla kişinin gömüldüğü oda mezarlar yer almaktadır.

Fotoğraf 10: Ernis-Evditepe Yerleşimi kalıntıları (Belli-Konyar, 2003)

[119] Sevin, 1996, s.442.
[120] Sevin, 1996, s.443.

Fotoğraf 11: Ernis-Evditepe genel görümüm

2.2. URARTU DÖNEMİ VAN GÖLÜ KIYISI

2.2.1. Genel Hatlarıyla Urartu Krallığı Tarihi

Urartu'nun tarih sahnesine çıkışı ve bu sahnedeki varoluş sürecine bakıldığı zaman hem dönem hem de yönetim şekli olarak iki farklı evrede ele alınmıştır[121]. Bunların erken dönem olanı MÖ 13. yüzyılın başları ve 9. yüzyılın ilk yarısını kapsayan "Beylikler Dönemi"; İkinci evre ise MÖ 9. ve 6. yüzyılları kapsayan "Krallık Dönemi'dir[122].

"Beylikler Dönemi" olarak bilinen dönem hakkındaki bilgileri bu beyliklere ait yazılı kaynaklar tespit edilemediğinden Asur yazılı kaynaklarından öğrenmekteyiz. Asur Devleti'nin yer altı ve yerüstü kaynaklarını elde edebilmek amacı ile kuzeye yapmış olduğu sefer yıllıkları bize Beylikler Dönemi hakkında bilgiler sunmaktadır. Ancak bu yıllıklar, araştırmalar ve ortaya çıkarılan arkeolojik veriler Urartu'nun kuruluş tarihi hakkında bize net bir bilgi verememektedir. Ancak yaşadıkları topraklar, siyasi ve kültürel verilerin tamamına söz konusu Asur yazılı kaynaklarından ulaşmamız mümkündür. MÖ 1274-1244 tarihleri arasında Asur Devleti'nin başına geçen I. Salmanasar'ın yıllıklarda "Uruadri Ülkesi" olarak belirttiği Urartu, ilk kez yazılı

[121] Taner Tarhan, "Urartu Devleti'nin Yapısal Karakteri", IX. Türk Tarih Kongresi, Ankara, 1986, s.285–301.
[122] Altan Çilingiroğlu, Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı, İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, 1997, s.18-21.

kaynaklara bu şekilde geçmiştir. I. Salmanasar bununla beraber 8 krallıktan bahsetmektedir[123]. Devam eden süreçte I. Salmanasar'ın oğlu olan Asur hükümdarı I. Tikulti-Ninurta (MÖ 1244-1208) savaş yıllıklarında 43 Nairi ülkesini zapt ettiğinden ve bu ülkelerin krallarını zincire vurup, tüm bu ülkelerin kralı olduğundan söz eder[124]. Bu Asur yazılı kaynakları üzerinden yorum yapılarak Urartu'nun kuruluşunun ne kadar eskiye dayanabileceği üzerine bilgiler sunulabilir. "Uruadri" teriminden ilk bahseden kral I. Salmanasar'ın gerçekleştirdiği bir sefer üzerine yazılmış olan yıllıkta;

"…*benden yabancılaştı, düşmanlık yarattı*..."

İfadeleri bize I. Salmanasar'ın babası I.Adad- Nirari döneminde de Uruadri ve Asur devletinin bir ilişkisi olduğunu göstermektedir[125]. "Uruadri" ve "Nairi" isimlerinin ortaya çıkışı Hitit İmparatorluğu'nun yıkılışı ve Kuzey Suriye'de Hitit varlığının sona ermesiyle başlamıştır[126]. Asur Devleti'nin yukarı Dicle bölgesine hâkim olma politikası, buradaki yer altı kaynaklarını kullanmak ve bölgeden vergi toplayıp gücünü pekiştirmek üzerine olmuştur. Asur'un kuzeye yayılım politikası karşısındaki tek engel ise saldırılara karşı bir araya gelip güç birliği yapan bu beyliklerdir[127]. Bu halkların etnik kökenleri günümüzde hala tartışılan ve farklı görüşlerin savunulduğu bir konudur. Günümüzde hala tartışılmakta olan tez ise Mitanni Krallığı'nın yıkılışının ardından bölgeye göç eden Hurri topluluklarının Urartu Krallığı'nın temelini oluşturduğudur[128]. Ancak Urartu uygarlığını oluşturan toplumlar içerisinde farklı etnik kökene sahip gruplarda olmalıdır. Bölgede Demir çağların başlaması ve bu yörenin zengin maden kaynaklarına sahip olması burada yaşayan beyliklerin komşuları karşısında ayrıcalıklı olmasını sağlamıştır. Bu da bize Asur'un bölgeye olan ilgisinin ve gerçekleştirdiği askeri seferlerin sebebini açıkça göstermektedir. Bölgede yaşayan beyliklerde bu yörenin var olan başta demir ve bakır olmak üzere yer altı zenginliklerini, önemli ticaret ve geçiş yollarını ellerinde bulundurabilmek adına bu seferlere karşı güç birliği yapmalıydılar[129].Asurun saldırılarına

[123] Mehmet, Kurt, "Yeni Assur Devletinin Kuzey Yayılımı Ve Doğu Anadolu'nun Tarihî Coğrafyası", Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Karaman, 2009, s.1.
[124] Çilingiroğlu, 1997, s. 17-18.
[125] Altan Çilingiroğlu, Urartu ve Kuzey Suriye: Siyasal ve Kültürel İlişkiler, İzmir, 1984. s. 3-5.
[126] Çilingiroğlu, 1984, s.4.
[127] Altan Çilingiroğlu, Urartu Tarihi, 1994, İzmir, s.27.
[128] Maurtis Van Loon, Urartian Art, Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations, Nederlands Hıstorisch-archaelogisch Instituut, İstanbul, 1966, s. 9, Boris Piotrovsky, Urartu, Geneva, 1969, s. 41.
[129] Çilingiroğlu, 1994, s.27.

tepki olarak bir araya gelen beylikler, başkent Arzaşkun'da Aramu liderliğinde ilk birliği oluştururlar, ancak III. Salmanasar saldırıları ile başkenti yerle bir etmiş ve beyliklerin ilk birliğini başarısız kılmıştır[130]. Asur hükümdarı, yazıtlarda bu askeri zaferlerinden şöyle bahsetmektedir;

"…Urartu'lu Arame'nin krali kenti Arzaşkun'un yanına vardım. Urartu'lu Arame benim gücümden, korku saçan silahlarımdan ve acımasız savaş yöntemlerimden korkarak kentini terk etti. Adduri dağına kaçtı. O'nun peşinden dağa tırmandım, dağın orta yerinde amansız bir savaşa giriştim.3400 savaşçısını kılıçtan geçirdim… Arame hayatını kurtarmak için yalçın dağlara tırmandı Komşu kentlerle birlikte Arzaşkun kentini tahrip ettim, viraneye çevirdim, ateşle yaktım. Kapısının önüne kellelerden oluşan dört piramid diktim. Halkından bazılarını canlı olarak bu piramitlerin üzerine çiviledim, diğerlerini piramidin etrafındaki kazıklara astım. Arzuşkan' dan ayrıldım…"[131].

Bu yazıtta da açıkca anlatıldığı gibi ilk başkent Arzaşkun ve ilk kral Aramu'dur. Kralın isminin Aramu olması köken olarak Arami olduğunu işaret etmektedir. Aramu isminin ilerleyen dönemlerde kullanılmaması da bize hanedanlık kökeninin değiştiğini göstermektedir. Arkeolojik verilere bakıldığında M.Ö. 858'den M.Ö. 832 tarihine kadar Urartu Krallığı'nı Kral Aramu'nun yönettiği düşünülmektedir[132].

MÖ 832'ye tarihlenen yine Asur kralı III. Salmanasar'a ait yazıtta karşımıza çıkan Urartu Kralı I. Sarduri'dir. Yazıtta yeni Kral Sarduri'den şu şekilde söz edilmektedir;

"…Saltanatımın 27.yılında savaş arabalarımı ve askerlerimi topladım; büyük ordumun komutanı Daian-Assur'u ordularımın başında Urartu'ya doğru savaşa gönderdim. Bit- Zamani'ye doğru ilerledi, Ammaş geçitlerini aşarak Arsania nehrini geçti. Urartu'lu Seduri ordumun ilerleyişini duydu ve çok sayıdaki askerlerinin gücüne inandı. Savaş vermek üzere bana karşı ilerledi. Onunla savaştım ve mağlup etmeyi başardım. Geniş ovayı savaşçılarının cesetleri ile doldurdum…"[133].

[130] Nevzat Çevik, *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s.22.
[131] Salvini, Urartu Tarihi ve Kültürü, 2006, s.36.
[132] Salvini, 2006, s.36.
[133] Salvini, 2006, s.47

Urartu Krallığı'nın kendi yazıtı ile tanınan ilk kralı Lutipri oğlu Kral Sarduri'dir. Urartu Krallığı'nın gerçek kurucusu olarak bilinir ve krallığın başkentini Tuşpa(Günümüzde Van İli) yapmıştır. I. Sarduri olarak tanıdığımız kral, Sardur burcu olarak bilinen taş bloklar üzerinde Asurca bir yazıt bırakmıştır. Bu yazıtta anlatılanlar;

"...Büyük kral, Lutipri'nin oğlu, kudretli kral evrenin kralı, Nairi ülkesinin kralı, eşi bulunmaz kral, savaşımdan korkmayan, beğeni uyandıran çoban, kendine boyun eğmeyenleri kendine uyruk kılan Sarduri'nin yazıtı. Lutipri oğlu Sardur şöyle der: Ben bu taş bloklarını Alniunu kentinden getirdim. Bu duvarı ben inşa ettim…"[134].

I. Sarduri Urartu Krallığı'nı bu tarihten itibaren yönetecek hanedanın ilk üyesidir ve kendisini önceki kral Aramu'ya değil hiç bilinmeyen babası Lutipri'ye bağlamıştır. Bu da bizlere gerçek Urartuluların tamamen farklı bir hanedanlık olduğunu ve Aramilerle bir alakasının olmadığını göstermektedir. Urartu Krallığının yönetimi bilinen son krala kadar da aynı hanedanda kalmıştır[135]. I. Sardur dönemine ait yazılı kaynak çok kısıtlı olduğu için yaptığı seferler veya dönemin siyasi olayları hakkındaki bilgiler yorum olmaktan öteye geçememiştir[136].

Urartu topraklarının yönetimi Kral I. Sarduri'den sonra oğlu İşpuini'ye geçer. İşpuini döneminin başlangıç tarihi net değildir. Yine Asur yazılı kaynaklarından faydalanılarak bir tarih saptanmıştır. Dönemin Asur Kralı V. Şamsi-Adad (MÖ 823-MÖ 811) MÖ 822 yılında Mutarris-Assur isimli askerini ordusuyla Nairi ülkesine sefere gönderdiğini ve Uşpina adındaki kralın 200 ülkesini ele geçirdiğini yazıtta anlatmıştır. Bu yazıttan yola çıkılarak farklı görüşler olsa da İşpuini'nin tahta çıkışı MÖ 825/824 olarak yorumlanmıştır[137]. Kral İşpuini henüz hayattayken saltanatının son 10 yılında ülke yönetimine oğlu Menua'yı da dâhil etmiştir. Bu dönemde ülke sınırları genişlemiş ve Kral İşpuini kendisini Asur Devleti kralı III. Salmanasar ile aynı konumda görmeye başlamıştır[138]. Urartu Krallığı için İşpuini döneminin bir diğer önemli özelliği ise bu

[134] Salvini, 2006, s.47
[135] Ekrem Memiş, Eskiçağ Türkiye Tarihi, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011, s.183.
[136] LAR I, Luckenbill, D.D. Ancient Records of Assyriaand Babilonya, Vol I, Chicago, 1968, s.588.
[137] Pınar Albayrak, Urartularda Dini Yapılar, Kars, Kafkas Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2014, s.14.
[138] Armağan Tan, Urartu Krallığının Kuruluşu, İstanbul, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 2010, s.22.

dönemde Urartu dilinde kitabelerin kaleme alınmasıdır[139]. Bu yazıtlara Kelişin yazıtını örnek olarak söyleyebiliriz. Kral İşpuini'nin güney ülkelere yapmış olduğu seferlerin anlatıldığı bu yazıtın bir kısmı okunmayacak durumdadır. Yazıt, Irak, Türkiye ve İran sınırlarının kesiştiği bölgede yer alan Kelişin Geçidi'nin hemen yakınında yer alır[140].

Kral İşpuini'den sonra ülkenin başına Menua geçmiştir. Kral Menua'nın saltanatının başlangıcı MÖ 810 olarak düşünülmektedir. Babası İşpuini ile ortak bir yönetim süreci geçiren Menua iyi bir devlet yönetimi tecrübesi ile tahta geçmiştir[141]. Kral Menua döneminde Urartu'nun doğusunda yer alan Mannalara karşı seferler düzenlenmiş ve zaferler kazanılmıştır. Bu zaferler Urmiye Gölü'nün güneyinde yer alan Taştepe'de ele geçmiş kitabede anlatılmaktadır[142].Menua döneminde Urartu ülkesinde birçok ekonomik ve askeri amaçlı kale kurulmuştur[143].

MÖ 786 yılında Urartu'nun yeni kralı Menua'nın oğlu I. Argişti'dir. Menua döneminde başlayan devlet topraklarını genişletme ve inşa faaliyetleri I.Argişti döneminde de devam etmiştir. I.Argişti'nin mezarının0 bulunduğu Van Kalesinin güneybatısında yer alan kaya mezarda bugüne kadar tespit edilmiş en uzun Urartu yazıtı yer almaktadır. Bu yazıtta I. Argişti'nin yapmış olduğu seferler ve zaferleri, kurmuş olduğu kaleler anlatılmaktadır. I. Argişti, Melidia (Malatya) Krallığı ve diğer Hatti ülkeleriyle bir çok savaş yapmış, Gökçe Göl, Erivan ve Gümrü bölgelerine de askeri seferler düzenlemiştir[144]. Aynı zamanda I. Argişti, Manna ve Persua ülkeleri ile de Urmiye sahillerinde mücadele etmiştir ancak bu mücadelelerde krallığa toprak kazandıramamıştır[145]. Urartu yazıtlarında İşpuini döneminden başlayarak Menua döneminde de devam eden kendi bölgelerinde sorun çıkaran halkların başka bölgelere dağıtılması politikası, I. Argişti döneminde de uygulanmıştır[146]. Bu politikanın Asur Devletinde de olduğu ve oradan alındığı düşünülmektedir. Bu politika toplu nüfus

[139] Memiş, 2011, s.183.
[140] Albayrak, 2014, s.15.
[141] Çilingiroğlu, 1997, s.31.
[142] Memiş, 2011, s.183.
[143] Erzen, Doğu Anadolu ve Urartular, 1984, s.28.
[144] Oktay Belli, "Urartular", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi, C. 1,* İstanbul, 1982, s.152.
[145] Memiş, 2011, s.185.
[146] Altan Çilingiroğlu, "Urartu'da Toplu Nüfus Aktarımları", Anadolu Araştırmaları Dergisi, Sayı:9, (1983), s.311-312.

aktarımı olarak tanımlanır ve böylelikle sorun çıkaran toplumların merkezi bölgelerden uzak yerlere uzaklaştırılarak cezalandırılması amaçlanır[147].

Urartu Krallığı'nın bu güçlü zamanı I. Argişti oğlu II. Sarduri döneminde de başarılarla devam etmiştir. MÖ 764 yılında tahta çıkan II. Sarduri'nin yönetimi MÖ 735 yılına kadar sürmüştür. Kral II. Sarduri döneminde Urartu Krallığı en geniş sınırlarına ulaşmıştır[148]. II. Sarduri, Asur Devleti iç isyanlarla uğraştığı için hiçbir sorunla karşılaşmadan topraklarını genişletmiştir[149]. Aynı zamanda inşa faaliyetlerini de sürdürmüş ve Tuşpa'ya 20 km mesafedeki Sardurihinili (Çavuştepe) Kalesi'ni ve Muş-Varto'da yer alan Kayalıdere Kalesi'ni kurmuştur. Urartu Krallığı için bu başarılarla dolu saltanat dönemi Asur Devleti'nin başına III. Tiglat-pileser'in(MÖ 745-728)geçmesiyle sekteye uğramıştır[150]. II. Sarduri, yeniden askeri açıdan güçlenen Asur Devleti'ne karşı bölgede yer alan beylikler ile bir koalisyon kurmuş, ancak yine de giriştikleri mücadelede yenik olan taraf olmuştur[151]. Urartu yönetimi, kaybetmiş olduğu bu savaştan sonra bölgede toplamış olduğu haraç ve vergileri artık alamamıştır. Aynı zamanda Kuzey Suriye ticaretinden de yoksun kalmıştır[152].

II. Sarduri'den sonra saltanatın yeni sahibi I. Rusa (MÖ 735-714) olmuştur. İç karışıklıkların olduğu bir dönemde tahta çıkan I. Rusa, bölge yönetimindeki yerli valileri görevden alarak kendisine sadık yeni valiler atamıştır. Aynı zamanda bir önceki Asur saldırıları ile kullanılamaz hale gelmiş olan kalelerin onarımını yapmıştır[153]. Gökçe Göl yakınlarında yer alan kitabede Erivan ve Tiflis'in arasında kalan bölgede 23 kralı nasıl kendine bağladığını anlatmıştır[154]. I. Rusa, Urmiye Gölü'nün doğu sahillerinin tamamını Mannalardan almış ve bugünkü İran Azerbaycan'ının tamamını Urartu topraklarına katmıştır[155]. I. Rusa'nın bir diğer büyük sorunu ise Kafkaslardan göçebe olarak gelen

---

147 Çilingiroğlu, 1997, s.35.
148 Memiş, 2011, s.185.
149 Memiş, 2011, s.185.
150 Mehmet Işıklı, *Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İzmir: Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1998, s.40.
151 Salvini 2006, s.83.
152 Belli, O. "Urartu Krallığı'nın Tarihsel Gelişimi" Savaş ve Estetik/Warand Aesthetics, İstanbul, 2004. s.64.
153 Belli, "Urartular", 1982, s.166.
154 Albayrak, 2014, s.19.
155 Memiş, 2011, s. 188-189.

İskit ve Kimmerlerdir[156]. Menua döneminden beri elde tutulmaya çalışılan kuzey bölgeler Kimmerlerin kontrolü altına girmiştir. I. Rusa bu yağmalamaya kayıtsız kalamayıp bölgeye sefer düzenlemiş ancak bozguna uğratılmıştır[157]. Diğer yandan Asur Devleti'nin tahtı ele geçiren yeni kralı II. Sargon tehlikesiyle karşılaşan I. Rusa, Asur ordusu tarafından Urmiye Gölü civarında bozguna uğratılmıştır[158]. II. Sargon savaş yıllıklarında bu seferi anlatmış ve Kuzeybatı İran'ın tamamen ele geçirildiğini belirtmiştir[159]. Bu savaştan sonra Kral I. Rusa'ya ne olduğu hakkında bilgiler oldukça kısıtlıdır. Savaş yıllıklarında bu yenilgiden sonra hastalandığı ve yine aynı yıllıklarda kendisini demir kama ile bıçaklayarak intihar ettiği yer almaktadır[160].

I. Rusa'dan sonra tahta oğlu II. Argişti (MÖ 714-685) oturmuştur. II. Argişti'nin saltanatı döneminde sulama kanalları, baraj ve gölet gibi imar faaliyetlerinin yapıldığını ve Urartu'nun diğer dönemlere nazaran daha içe kapanık bir hal aldığını görüyoruz. Dönemin önemli konularından bir tanesi de Kafkaslardan göç eden halkların Doğu Anadolu'da Urartu topraklarından geçerek batıda Frigya'ya gidip burayı yağmalamasıdır[161]. Bu dönemde Urartu kalelerine bir yenisi daha eklenmiş ve günümüz Erzincan il sınırları içerisinde yer alan Altıntepe'ye bir kale inşa edilmiştir[162]. Bu kalenin kurulum amacı, hem Kafkaslardan göç eden Kimmerlere karşı bölgeyi savunup ilerlemelerini engellemek hem de bölgede var olan maden potansiyelini değerlendirebilmek olarak yorumlanmıştır[163]. Van Gölü kıyısında yer alan Erciş yakınlarında kral II. Argişti dönemine ait bir yazıtta kralın su kanalı, bağ ve bahçe yaptığı ve "Argiştihinili" (günümüzde Ermenistan sınırları içerisinde yer alan Armavir şehrinde) adında bir kent inşa ettiği anlatılmıştır[164].

---

[156] Veli Sevin, "Çavuştepe: II. Sarduri'nin Görkemi", Arkeoatlas, İstanbul, 2011, s.96.
[157] Pınar Pınarcık, *Urartu ve Asur Yazılı Kaynaklarına Göre Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı(Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2012, s.33.
[158] Belli, 2004, s.65.
[159] Salvini 2006, s.88.
[160] Çilingiroğlu, 1997, s.43.
[161] Çilingiroğlu 1994, s.99.
[162] Erzen, 1984, s.37.
[163] Mehmet Karaosmanoğlu-Mehmet Ali Yılmaz, "Yeni Veriler Işığında Altıntepe Tapınak Kompleksi", *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures Proceedings II*, 2015, Cambridge, s.61.
[164] Belli, "Urartular", 1982, s.173.

II. Argişti'nin ardından Urartu'nun yeni kralı oğlu II. Rusa (MÖ 685-645) olmuştur. Urartu Krallığı'nın yeni lideri son güçlü kral olarak dikkat çekmektedir. II. Rusa döneminde Urartu, ülke korumasında mücadele politikasını değiştirmiş ve savaşmak yerine uzlaşmayı tercih etmiştir[165]. Buna örnek olarak Kimmerlere Gökçe Göl yakınlarında yerleşebilecekleri bir yer verilmesi gösterilebilir. Bu adımla hem Kimmerlerin Urartu'nun merkezine ilerlemesi engellenmiş hem de diğer göç eden toplumlara engel olunmuştur[166]. II. Rusa bu ve benzeri akılcı politikalarla Urartu Krallığı'nı hem askeri hem de siyasi olarak oldukça güçlü bir konuma getirmiştir. Kral II. Rusa tıpkı Menua döneminde olduğu gibi oldukça aktif ve yoğun bir şekilde imar faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Krallığı döneminde 5 adet önemli kent ve kale kurmuştur. Bu kalelerin 2'si Kimmerlerin olası göç yollarına diğer 3'ü ise Başkent Tuşpa yakınlarına kurulmuştur. Başkenti koruma amaçlı kurulduğu düşünülen kentler Toprakkale, Ayanis ve Adilcevaz Kef kaleleridir. Diğer iki yerleşim ise Karmir-Blur ve Bastam kentleridir. Söz konusu yerler gölet, baraj, sulama kanalları, sivil yerleşim yerleri ve askeri yapılardan oluşan toplu bir imar faaliyetini içinde barındırmaktadır. Bu da büyük bir ekonomik güç demektir. Bu başarılı süreç, bizlere II. Rusa'nın doğru bir ekonomik ve siyasi anlayış benimsediğini, iyi bir vergi sistemi geliştirdiğini göstermektedir[167]. Dönemin bir diğer önemli olayı ise başkent Tuşpa'nın Toprakkale'ye taşınması olmuştur[168].

Krallıkta II. Rusa sonrası dönemde devam eden kült yatırımları israf boyutuna ulaşıp ülkenin gerileme sürecini hızlandırmıştır[169]. Devam eden süreçte Urartu tahtına kimin çıktığı ve ne kadar süre saltanatı devam ettirdiği hâlihazırda bir tartışma konusudur. Ancak Asur yazılı kaynaklarında II. Rusa'nın hemen sonrasında III. Sarduri'nin adı geçer. Kral Asurbanibal yazıtta şöyle bahseder;

"Babama krali babası tarafından kardeşlik mesajları yollayan Urartu Kralı İştarduri (Sarduri) o zaman tanrıların bana bahsettiği yüce gücü duydu… bana haberciler gönderdi… bana haber yolladı dedi ki: Efendimi, kralımı kutlarım…"[170].

---

[165] Çilingiroğlu, 1997, s.46.
[166] Pınarcık, 2012, s.35.
[167] Çilingiroğlu, 1997, s.45
[168] Paul Zimansky, "TheCities of Rusa II and the End of Urartu", Anatolian Iron Ages 5(Ed. A. Çilingiroğlu-G. Darbyshire), London, British Institute of Archaeology at Ankara 2005, s.238.
[169] Sevin 2011, s.97.
[170] Albayrak, 2014, s.21.

Yine Arin-Berd'te ortaya çıkarılan bazı eserlerin üzerinde Erimena oğlu Rusa *"güçlü kral, büyük kral, tuşpa kentinin hâkimi"* olarak tanımlanmıştır. Bu II. Rusa sonrası bir III. Rusa'nın varlığını akıllara getirmektedir[171]. Ancak III. Rusa olarak önerilen kral için herhangi bir tarih aralığı belirlemek oldukça güçtür[172]. Yine Karmir-Blur'da ele geçen iki mühür üzerinde "Rusa oğlu Rusa" ismi geçmektedir. Bu baskıda akıllara IV. Rusa olarak bilinen bir kralın var olup olmadığı düşüncesini akıllara getirmektedir[173].

MÖ 7. yüzyıla gelindiğinde Medlerin ve atlı kavimlerin güç kazanması sonucu Asur ve Urartu devletleri ittifak yapmak zorunda kalmışlardır[174]. Ancak MÖ 7. Yüzyılın sonunda Medler ve İskitlerin saldırıları ile Asur bozguna uğratılmış ve Ninive kenti yerle bir edilmiştir. Güç kaybeden Asur, Harrana çekilmiş ve MÖ 605 yılında aynı güçler tarafından Karkamiş'a yapılan saldırılar ile Asur'un sonu getirilmiştir[175]. Urartu Krallığı'nın da nasıl yok olduğu henüz netlik kazanmamıştır. Urartu'nun sonu, farklı birçok görüş ve soru barındıran bir konudur. Bu konuda özellikle iki düşünce ağır basmaktadır bu konuda. Bunlardan birincisi, Urartu Krallığı'na Medlerin son verdiğidir. Ancak günümüze değin yapılan arkeolojik araştırmalar bizlere bu görüşü destekler nitelikte bir veri sunmamıştır[176]. Bir diğer görüş ise Urartu'nun sonunu kuzeyden gelen İskit istilalarının getirdiğidir. Bu görüşü, yapılan kazılar ve araştırmalar ile desteklenmektedir[177]. Urartu kalelerinde yapılan kazılarda İskit silahlarının bulunması bu öneriyi desteklese de bir yandan da İskitlerin Urartu kalelerinde paralı asker olarak bulunmuş olabileceği görüşü de akıllara gelmektedir. Nasıl olduğu tam olarak bilinmese de, MÖ 7. Yüzyılın sonlarında Urartu Krallığı yok olmuş ve "Urartu" kelimesi artık sadece bu dağlık bölgeyi anlatan bir terim haline dönüşmüştür.

[171] Çilingiroğlu, 1997, s.46.
[172] Salvini, 2006, s.123.
[173] Çilingiroğlu, 1997, s.47.
[174] Çilingiroğlu 1994, s.110.
[175] Erzen, Doğu, 1984, s.40.
[176] Çilingiroğlu 1994, s.113.
[177] Çilingiroğlu 1994, s.113.

2.2.2. Adilcevaz-Kef Kalesi

Adilcevaz-Kef Kalesi, Bitlis'e bağlı Adilcevaz ilçesinin 6 km kuzeyinde volkanik bir tepe üzerinde yer almaktadır. Kef Kalesi'nin deniz seviyesinden yüksekliği 2270 m olup kaleye en uygun giriş kuzey yönlüdür. Kef Kalesi'nin Göl ile arasındaki kuş uçuşu mesafe 3.84 km'dir. Kale, Urartu kökenli olup, söz konusu alanın doğu, güney ve batı yamaçları çok dik ve sarptır[178].

Adilcevaz-Kef Kalesi üzerine yapılan araştırmalar 1964 yılında Emin Bilgiç ve Baki Öğün başkanlığında başlatılmıştır. Yaklaşık 10 yıl süren kazı çalışmaları sonucunda kalenin Argişti oğlu II. Rusa tarafından inşa ettirildiği anlaşılmıştır. Urartuca adı "Haldiei-URU" olan yerleşimin bulunduğu alanda Urartu imar faaliyetlerine yönelik ilk belgeler I. Argişti (MÖ 786/780-756) dönemine aittir. Kale de yapılan çalışmalar sonucunda bir sitadel(yukarı kent/kale) ve bu sitadelin doğusunda uzanan dış kentten oluştuğu anlaşılmıştır[179]. Saray kompleksi planlanırken teraslama yönteminin kullanıldığı bilinir. Saray kompleksinde 40 adet oda tespit edilmiş ve bu odaların sayısının kazıcıları tarafından 140'a kadar ulaşabileceği düşünülmüştür. Bunun sebebi kot farkının olduğu bazı alanlarda olasılıkla iki ya da üç katlı planın uygulanmış olması gerektiğidir. Yapı içerisinde Aşağı ve Yukarı Salon olarak iki ana mekân yer almakta olup bu salonların duvarları fresklerle süslenmiştir. Bu fresklerin yanında salon içerisinde 9 adet rölyef ele geçmiştir[180].

Kale de ele geçen diğer önemli buluntu grubunu depo odasında açığa çıkarılan pithoslar (170 adet) oluşturmaktadır. Bu pithosların boyutları 1.90 m ile 2.03 m arasında değişmekte olup üzerlerinde miktarların belirtildiği Urartuca ibarelere yer verilmiştir. Bu pithoslar içerisinde şarabın yanı sıra tahıl ve yağ depolandığı ön görülmektedir[181]. Bunun yanı sıra kalede yer alan tapınak alanının Ayanis Kalesi tapınak alanının inşası ile paralellik gösterdiği düşünülmektedir. Bunun sebebi tapınak alanında yer alan yazıt ile Ayanis Kalesi tapınak yazıtının aynı kral tarafından yazdırılmış olması ve yazıların

[178] Emin Bilgiç-Baki Öğün, "1964 Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi Sayı: XIII-2*, Ankara, 1964, s.102-105.
[179] Burney, 1957, s.50-51.
[180] Serkan Erdoğan, "Kef Kalesi Urartu Yerleşiminin Tarihsel Arka Planı", *TAD, C. 36/S.62*, 2017, s.34.
[181] Baki Öğün, *Palastund Hütte*, 1982, s.218.

hemen hemen birbirinin aynı olmasıdır[182]. Bunun yanı sıra benzer diğer bir özellik çekirdek tapınağın etrafını saran payelerdir. Ancak kazı çalışmalarının devam etmemesi nedeniyle bu benzerlik tam anlamıyla ortaya konulabilmiş değildir[183]. Kef Kalesi ve Ayanis Kalesi tapınak yazıtından anlaşıldığı üzere kalenin inşası sırasında, esir getirilen kadın ve erkekler çalıştırılmıştır. Bu esirlerin Etiuni, Luluinani, Muski, Quainaru ve Hate kökenli olduğu düşünülmektedir. Kalenin 2 km kuzeyinde bulunan araştırmalar neticesinde Kırca Gölü'ne yapılmış baraj setinin su ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğu düşünülmektedir.

Fotoğraf 8: Adilcevaz/Kef Kalesi kalıntıları

[182] Margarette R. Payne, *Urartu Çiviyazılı Belgeler Kataloğu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 2006, 12.2.1.
[183] Veli Sevin, "Adilcevaz Kef Kalesi Sarayı Üzerine Bir Not", *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı*, (Ed. O. Aslanapa-E. İhsanoğlu), İSAR, İstanbul, 2000, s.305-306.

Fotoğraf 9: Adilcevaz/Kef Kalesi kalıntıları(www.adilcevaz13.com)

2.2.3. Van Kalesi-Höyüğü

Van Kalesi(1689 m), Van Gölü'nün doğu kıyısında yaklaşık 1250 m uzunluğa, 70-80 m genişliğe ve 100 m yüksekliğe sahip ana kaya üzerine oturtulmuş, hemen kuzey eteğinde Van Kalesi Höyüğünün bulunduğu önemli bir yerleşim alanıdır. Burada MÖ 9.yy'da Urartu Krallığı tarafından başkent olarak kullanılmasıyla yerleşim görülmüş ve bu yerleşim I. Dünya Savaşı'na kadar kesintisiz olarak devam etmiştir[184].

Van Kalesi Höyüğü kazı çalışmaları Afif Arzen tarafından 1963 yılında başlamış, kalede devam etmek üzere 1972-1975 yılları arasında çalışmalar sürmüştür. Kazı çalışmalarının bir sonraki dönemini Prof. Dr. Taner Tarhan 1987 yılında yürütmüştür. Çalışmalarına sitadelde başlamış ardından Eski Van Şehri'nde (Tuşpa) ve Van Kalesi Höyüğü'nde devam etmiştir[185]. Mimari açıdan her Urartu kalesinde olduğu gibi Van Kalesi de bir stadel ve dış kentten oluşmaktaydı. Kalenin pek çok yerinde 'T' biçimli

[184] Erkan Konyar, "Van-Tuşba Aşağı Yerleşmesi-Van Kalesi Höyüğü Kazıları", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3*, Ankara, 2011, s.409-428.
[185] Erkan Konyar, *Yüksek Yaylanın Başkenti Van-Tuşpa,* Homer Kitabevi, İstanbul, 2018, s.11-13

ancak işlevi konusunda halen belirsizliğini koruyan kaya nişleri yer almaktadır[186]. Bunların dışında kale yerleşiminde mezar yapıları, savunma sistemleri ve yazıtlar önemli bir yer tutar. Kalenin dışında yer alan sivil mimariye özgü yapılarda ise görkemden uzak durularak belli bir standardı olmayan yapılar tercih edilmiştir. Eski Van Şehri olarak adlandırılan söz konusu bölge Ortaçağ'a ait yapıları da bünyesinde barındırmaktadır. Bunun yanı sıra buranın hemen 750 m kuzeyinde kalan Van Kalesi Höyüğü, diğer bir ilginç mimari özelliği yansıtır. Söz konusu yerleşimi özel kılan ise Urartu yerleşim katının dışında erken döneme ait yerleşim katının da var olabileceği düşüncesidir[187]. Höyükte 2010 yılında başlayan kazı çalışmalarında pek çok bullaya rastlanılmıştır. Van Kalesinde yer alan yazıtlar neticesinde anlaşıldığı üzere burası uzun yıllar Urartuluların yönetim merkezi olarak kullanılmıştır. Son dönem kazı çalışmalarını yürüten İstanbul Doç. Dr. Erkan Konyar, dönem insanlarının ekonomik, sosyal ve yaşam biçimlerini etkileyen çevresel faktörlere değinmeye çalışmıştır[188].

Fotoğraf 10: Van Kalesi hava fotoğrafı genel görünüm

[186] Kemalettin Köroğlu – Erkan Konyar (eds*), Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East,* İstanbul, 2011, s.324.
[187] Erkan Konyar, "Tuşba Aşağı Kent", *Aktüel Arkeoloji 21*, İstanbul, 2011, s.84-85.
[188] Konyar, *Yüksek Yaylanın Başkenti Van-Tuşpa,* 2018, İstanbul, s.11-13

Fotoğraf 11: Van Kalesi'nin(Tuşba) genel görünümü (Tuşba Arşivi)

Fotoğraf 12: Van Kalesi Höyüğü genel görünümü (Tuşba Arşivi)

2.3. ORTAÇAĞ VE SONRASINDA VAN GÖLÜ

Van Gölü ve çevresi geçmişten günümüze sürekli olarak yerleşim görmüş ve Ortaçağ'da da farklı etnik kökenli toplumların ilgi odağı olmuştur. Ortaçağın başlarını kapsayan dönem için hem arkeolojik veriler hem de tarihi kaynaklar oldukça yetersiz kalmaktadır. Bölgede devam etmekte olan Urartu kazıları dâhil birçok kazıda Ortaçağ kalıntıları tespit edilmiş ancak bu veriler de henüz yeterli derecede incelenmemiştir[189].

MS 644-656 dönemine tarihlenen halife Osman döneminde, Sasani ile Bizans İmparatorluğu'nun arasında kalan bölge olan Van Gölü ve çevresi, Arap akınları ile Emevilerin yönetimine girmiştir. Emeviler bu bölgeyi "Ermeniye Eyaleti" adıyla yönetmişlerdir. Emeviler tarafından bölgede sadece vergi toplanmış, bölgenin idaresi Ermeni Prenslerde kalmıştır[190].MS 9. yy' da Abbasi egemenliği altında, Ermeniye Eyaletinde, yönetimi Vaspurakan Prensliği yürütmüştür(Harita 6). Aynı prensliğin yönetiminde MS 10. yy' da Van bölgesi canlanmaya başlamış ve bunun ispatı olarak MS 915-921 yılları arasında Akdamar Adası'nda Kutsal Haç Kilisesi'ni inşa etmişlerdir. 1018 Yılında Çağrı Bey'in 3000 kişilik orduyla Vaspurakan Bölgesini işgal etmesiyle bölgedeki Türk tehlikesini hisseden Vaspurakan prensleri 1021 yılında bölgenin yönetimini Bizans İmparatorluğuna devretmiştir[191].

---

[189] "Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar", *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler(Ed.Sinan Kılıç),* 2006, İstanbul, s.173.
[190] Mehmet Top, "Van Gölü Havzasındaki Ortaçağ ve Osmanlı Kaleleri", *Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler 19. Kaleli Kentler Sempozyumu,* Bursa, 2010, s.190.
[191] Top, 2010, s.190.

Harita 6: 10-11. Yüzyıllarda Anadolu haritası ve Vaspurakan Prensliği hakimiyet bölgesi(www.6dtr.com/TARIH/haritalar)

Bizans İmparatoru II. Basil, bölge yönetimini devraldıktan hemen sonra bölgeyi Türk akınlarından koruyabilmek için Gevaş, Başkale ve Hoşap kalelerine asker yerleştirmiştir. Ancak 1064 yılında Sultan Alpaslan'ın oğlu Melikşah tarafından gerçekleştirilen seferle Van Bölgesi ele geçirilmiştir[192]. Malazgirt Savaşı hazırlıklarının farkında olan Bizans, bölgede yaşayan Müslümanların büyük bir çoğunluğunu öldürmüştür[193].Devam eden süreçte Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Alpaslan 1071 Malazgirt Savaşı'nda Bizans ordularını yenerek Van Gölü Havzasının tamamını Türk egemenliği altına almıştır.

1100 yılına gelindiğinde Emir Sökmen Ahlat'ta Ahlatşahlar(Ermenşahlar) ismiyle bir beylik kurmuş ve bölge bu beyliğin egemenliği altına girmiştir.1207 yılında Eyyubiler Ahlatşahlar beyliğini ortadan kaldırıp bölgenin hâkimiyetini ele geçirmiştir[194]. Ancak

[192] "Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar", 2006, s.173.
[193] Kemal Taşcı, *Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı(Yayınlanmamış Doktora Tezi), 2013, Erzurum, s.243.
[194] Top, 2010, s.191.

Eyyubilerinde bölgedeki hâkimiyeti uzun sürmemiş ve 1229 yılında Alaattin Keykubad bölgeyi Anadolu Selçuklu Devleti topraklarına kazandırmış ve Moğol zulmünden kaçan Türkleri bu bölgelere yerleştirmiştir[195]. 1243 yılında Anadolu Selçuklu Devleti'nin Kösedağ savaşı ile Moğollara karşı yenik düşmesi sonucu tüm Anadolu Selçuklu toprakları Moğolların idaresine geçmiştir. Bir süre sonra Moğolların İslamiyet'e geçmesiyle bölgede Moğol boyları, İlhanlı Hanlığını kurmuş ve Van Gölü'nün de içinde yer aldığı Doğu Anadolu Bölgesi İlhanlı Hanlığının kontrolüne geçmiştir. İki eyalet şeklinde yönetilen İlhanlı'nın güneydeki merkezi Musul, Kuzeydeki merkezi ise Ahlat'tır[196]. İlhanlı 14. yy ortalarında zayıflamış ve Karakoyunlu Beyliği Van Bölgesine hâkim olmuştur. Devam eden dönemde önce 1467 yılında Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan, ani bir baskınlı Karakoyunlu hükümdarı Cihanşah'ı öldürmüş ve Karakoyunlu beyliğinin tüm topraklarını ele geçirmiştir. Daha sonra Şeyh İsmail Safevi, Türkmen boylarından topladığı kuvvetlerle 1503 yılında Akkoyunlu devletini ortadan kaldırmış, Van Gölü Havzasının idaresini ele geçirmiş ve Tebriz'de Safevi Devletinin temellerini atmıştır[197].

Şah İsmail'in Doğu Anadolu'daki Şiilik hareketleri ve güçlenerek Osmanlı Devletine tehdit oluşturabilecek duruma gelmesi Yavuz Sultan Selim'in İran'a sefer yapmasına zemin hazırlamış ve Çaldıran savaşı ile 1514 yılında Şah İsmail'in dini ve siyasi emelleri bozguna uğratılmıştır. Bu savaştan sonra İdris-i Bitlisinin gayretleriyle Doğu Anadolu'da birçok şehir Osmanlı himayesini kabul etmiş, ancak Van ve çevresinin himayeyi kabul etmesi zaman almıştır[198]. Van ve çevresi tam olarak tarihi bilinmeyen bir işgalle kısa süreli olarak Safevi kontrolüne geçmiştir. Ancak 1548 yılında Kanuni Sultan Süleyman'ın fethi ile tekrar Osmanlı toprağı haline getirilmiştir[199]. Osmanlı himayesindeki Doğu Anadolu bölgesinin yönetimi sancaklarla sağlanmış ve bölge bazı dönemlerde sayısı 20 ye kadar çıkan sancaklara bölünmüş ve bu şekilde yönetilmiştir[200].

---

[195] Taşcı, 2013, s.529.
[196] "Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar", 2006, s.173.
[197] Top, 2010, s.191.
[198] Gülay Öğün, "Ortaçağ Boyunca Van Bölgesi Tarihi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 1, Van, 1990, s.122.
[199] Top, 2010, s.191.
[200] "Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar", 2006, s.174.

Genel hatlarıyla Van Gölü'nün de içinde yer aldığı coğrafyanın Ortaçağda geçirmiş olduğu süreç ele alınmıştır. Çalışma konumuz kapsamında Urartu Krallığı ve Van Gölü ilişkisi araştırılırken, Ortaçağ verileri de göz önünde bulundurularak, burada yaşayan toplumların göle bakış açısı, gölden faydalandığı alanlar, genel bir çerçeveden incelenip, buradan hareketle Urartu verileri de değerlendirilecektir.

Ortaçağda Van Gölü'nün nasıl değerlendirildiği, hangi amaçlarla kullanıldığı, yazılı kaynaklar dışında bir de dönem içerisinde bölgede bulunan ve bölgeyi gezen seyyahlar tarafından anlatılmaktadır. Van Gölü kapalı havza olması ve suyunun gerek tarım amaçlı sulamada gerekse hayvan sulamada kullanılamaması sebebiyle göl üzerinde sadece balıkçılık ve çeşitli gemicilik faaliyetleri yapılmıştır. Van Gölü, tarih boyunca bu coğrafyada yaşayan toplumların geçim ve besin sağlaması açısından önemli bir kaynak olmuştur.

İbn Haldun, Abbasiler zamanı Memun döneminde (813-833), hazineye vergi olarak girişi yapılan malların listesini verirken liste içerisinde salamura balık olduğunu yazmıştır. Bu dönemde bölgede salamura balık yapılabilecek tek suyun Van Gölü olduğu bilinmektedir[201]. Ancak metin içerisinde gölün adı verilmediği için net bir şekilde Van Gölü denilememektedir.

860-870'li yıllarda El Belazuri'nin kaleme aldığı "Fütuh-ul Buldan" adlı eserinde Van Gölü'nden "Et-tarrih Gölü" olarak bahsedilmiş ve El-Belazuri, Valinin kendisine gölde avlanma ve avladığı balıkları satma yetkisi verdiğinden bahsetmiştir. İnci kefali ve Van Gölü üzerinde yapılan balıkçılık faaliyetlerinden gölün ismi ile ilk olarak bu eserde bahsedilmiş olması nedeniyle ilk bilgilere buradan ulaşabiliyoruz[202].

[201] İbn Haldun, *Mukaddime I*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, 2009, İstanbul, s. 407.
[202] Osman Çetinkaya, " Suyla Gelen Kültür: Ahlat'ın Su Kaynakları ve Balıkçılığı", *IX.Ahlat Kültür Haftası, "Müze Kent Ahlat'ın Türk Kültür Tarihinde Dünü ve Bugünü" Sempozyumu Bildirileri,* Bitlis, 1999, s.11.

9.-10. yy'larda Abbasi egemenliği altında bölgeyi yöneten Vaspurakan Prensliği'de Van Gölü'nde balıkçılık faaliyetleri gerçekleştirmiş ve aynı şekilde "darekh" dedikleri inci kefalini tuzlayarak muhafaza etmişlerdir[203].

13.yy da yaşamış olan dönemin önemli bilim adamlarından Zekeriyyâ Kazvinî Van Gölü'nden "et-tırrih" adında bir balığın çıkarıldığını ve sene içerisinde iki ay bu balıkların yoğunlaştığını ve bu yoğun dönemde elle dahi yakalanabildiğini belirtmiştir. Gölden çıkarılan bu balıkların Musul, Horasan ve El-Cezireye, hatta kurutularak Hindistan'a dahi gönderildiğini söylemektedir[204].

1332 yılında ölmüş olan Eb-ul Fida, "Takvim-ul Buldan" isimli eserinde, Erciş Gölü'nden(Van Gölü) "Tarıyh" olarak adlandırılan balıkların avlanıp tuzlanarak komşu ülkelere satıldığını yazmıştır[205].

Evliya Çelebi'de(17.yy) Seyahatnamesinde Van Gölü'nde yapılan balıkçılık faaliyetlerinden söz etmiştir. Dere ağzında toplanan balıkların avlanarak tuzlandığını, Acem, Ermeni ve Gökdolak tüccarlarına satıldığını ve bu tüccarlarında bu balıkları yüzlerce deveye yükleyip Bakü, Azerbaycan, Lahican ve Acemistan taraflarına götürüp sattığını yazmıştır. Bu ticaretten senede 9 yük akçe gelir sağlandığını ve bu gelirle kalelerde görev yapan askerlerin maaşının ödendiğini söylemiştir. Aynı zamanda göl suyunun yapısından da bahsedip gölde sabunsuz bir şekilde elbise yıkanabildiğini ve suyun tadının acı olduğunu da belirtmiştir[206].

19. yy'ın sonlarında Van Gölü çevresini gezmiş, bu bölgeyi kaleme almış Lynch isimli gezginde gölde tek bir balık türünün yaşadığını, bu balık türünün senede bir kez

---

[203] Orhan KILIÇ, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", *Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu",2*017,İstanbul, s.17.
[204] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s.18.
[205] Fazıl Şen-Ş. Şenol Paruğ-Mahmut Elp,"İnci Kefali'nin(Alburnustarichi, Güldenstädt, 1814) Dünü, Bugünü ve Geleceği Üzerine Projeksiyonlar", *Yyü Tar Bil Derg 25(3),* 2015, Van, s.348.
[206] Mehmet Emin Üner, "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Van", *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu,* 2009, Van, s.207.

akarsu ağızlarına toplandığını ve bu toplanmadan sonra akarsu ağızlarına kurulan çeşitli setlerle avlanıp daha sonra tuzlanarak kurutulduğunu belirtmiştir[207].

Rus Mayewski 20. yy'ın başlarında Van Gölü'nde bir karıştan büyük bir balığın yaşadığını, Mayıs ayında akarsu ağızlarına gelip yumurta döktüklerini söylemiştir. Akarsu ağızlarına gelen bu balıkların avlanarak tuzlandığı İran, Bitlis ve Erzurum'a gönderildiğinden söz etmiştir[208].

Balıkçılık faaliyetlerinin yanı sıra Ortaçağ'da Van Gölü suları üzerinde ticaret mallarının taşındığı ve gemi ile taşımacılık yapıldığı yazılı kaynaklarda belirtilmiştir.

Ortaçağ'da Van Gölü kıyısındaki önemli yerleşimler Van, Gevaş(Vastan), Adilcevaz, Tatvan, Ahlat, Muradiye(Bargiri) ve Erciş'tir. Bu önemli kentlerde küçük veya büyük boyutlu çeşitli amaçlarla kullanılan liman ve iskeleler yer almaktaydı. Van Gölü çevresinde yer alan yerleşimler arası her türlü nakliyat veya taşımacılık karayolu haricinde belirtilen kentlerin liman ve iskelelerinden gerçekleştirilmekteydi[209].

Van Gölü'nde Ortaçağ'da bilinen ilk gemicilik faaliyetleri 10. yüzyılda Vaspurakan Prensliği ile başlamaktadır[210].

12. ve 13. yüzyıllarda bölgeye hâkim olan Ahlatşahlar, dönemin önemli iki kenti olan Ahlat ve Erciş arasında büyük gemilerin işlediğini ve diğer kentlerden de Ahlat ile göl üzerinden irtibat sağlanıyordu. Ahlat halkı Van Gölü üzerinde yapmış olduğu ticaretle tecrübe kazanmış ve bu deniz ticaretine Karadeniz'de devam etmiştir[211]. 12. Yüzyılda yaşamış olan İbnü'l Ezrak Konstantiniyye Denizi'nde (Marmara Denizi) içinde tüccarların olduğu Ahlat gemilerinin battığından söz etmektedir[212].

---

[207] Osman Çetinkaya, "Doğu Anadolu Su Kaynaklarının Doğal ve Balıkçılık Tarihi Üzerine İncelemeler", *Doğu Anadolu Bölgesi IV. Su Ürünleri Sempozyumu,* 2000, Erzurum, s.409.
[208] Şen-Paruğ-Elp, 2015, s.348.
[209] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s.3.
[210] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s.4.
[211] Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, 1980, İstanbul, s.118.
[212] Ahmet Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. Yüzyıllar)*, Selenge yayınları, 2016, İstanbul, s. 197.

Osmanlı Devleti'nin bölgeye hâkim olduğu dönemde Ahlat'ın liman şehri olarak önemi önceki dönemlere göre gerilemiştir. Osmanlı döneminde önemli iki liman Tatvan ve Van kentlerinin limanlarıdır[213].16. yüzyılda Safevilerin hükümdarı Şah Tahmasb Van ve çevresine saldırmış. Adilcevaz ve Ahlat kalelerini kuşatan Safeviler, Tatvan'dan gemi ile yardım gelmemesi için Tatvan'daki kaleyi de tahrip etmişti[214].

Osmanlı Devleti'nin Safevilere karşı başlatmış olduğu Irakeyn seferi (1533-1534) sırasında haberleşmenin daha hızlı olması için Van Gölü'nde 3 gemi yapılmasına karar verilmiş ve bu gemilerin mimarisi için Mimar Sinan görevlendirilmiştir[215]. 16. yüzyılda İran üzerine yapılan seferler için Urmiye Gölü üzerinden asker taşıyabilmek ve orada bulunan askerlerin ihtiyaçlarına yönelik nakli işlemler yapılabilmesi için Van'dan gemi mimarı ve burada çalışabilecek bir teknik ekibin gelmesi için emir verilmiştir[216]. Bu da bize bölgede gemi yapabilen ve bu yönde ustalaşmış bir ekibin olduğunu göstermiştir.

Osmanlı Devleti bölgede bulunan madenlerin hammadde olarak işlenmesi için gideceği yerlere göl üzerinden taşınmasını sağlamıştır. Barut üretiminde kullanılan güherçile madeni Adilcevaz, Ahlat ve Erciş sınırları içerisinde yoğun bir şekilde bulunmaktadır. Barut yapımında kullanılan diğer önemli madde ise kükürttür ve bölgede Hakkâri sınırları içerisinde yer almaktadır. Bu maddelerin baruta dönüştürülebilmesi için Ahlat, Adilcevaz, Erciş, Akdamar Adası ve Van'daki imalathanelere ulaştırılabilmesi için göl üzerinden taşımacılık yapılmıştır. 16. yüzyılda yazılmış bir hüküm mektubunda, Erciş ve Ahlat'ta işlenecek olan barut için gerekli odun ihtiyacının karşılanması maksadı ile gemilerden birinin tayin edilmesi emredilmiştir[217].

Yine Osmanlı devleti döneminde göl üzerinden taşımacılık yapıldığını Evliya Çelebi seyahatnamesinde, 17. yüzyılda yaşamış olan Melek Ahmed Paşa'nın Bitlis yönüne sefere gideceği zaman Tatvan'da konakladığını ve bu konaklama esnasında da

---

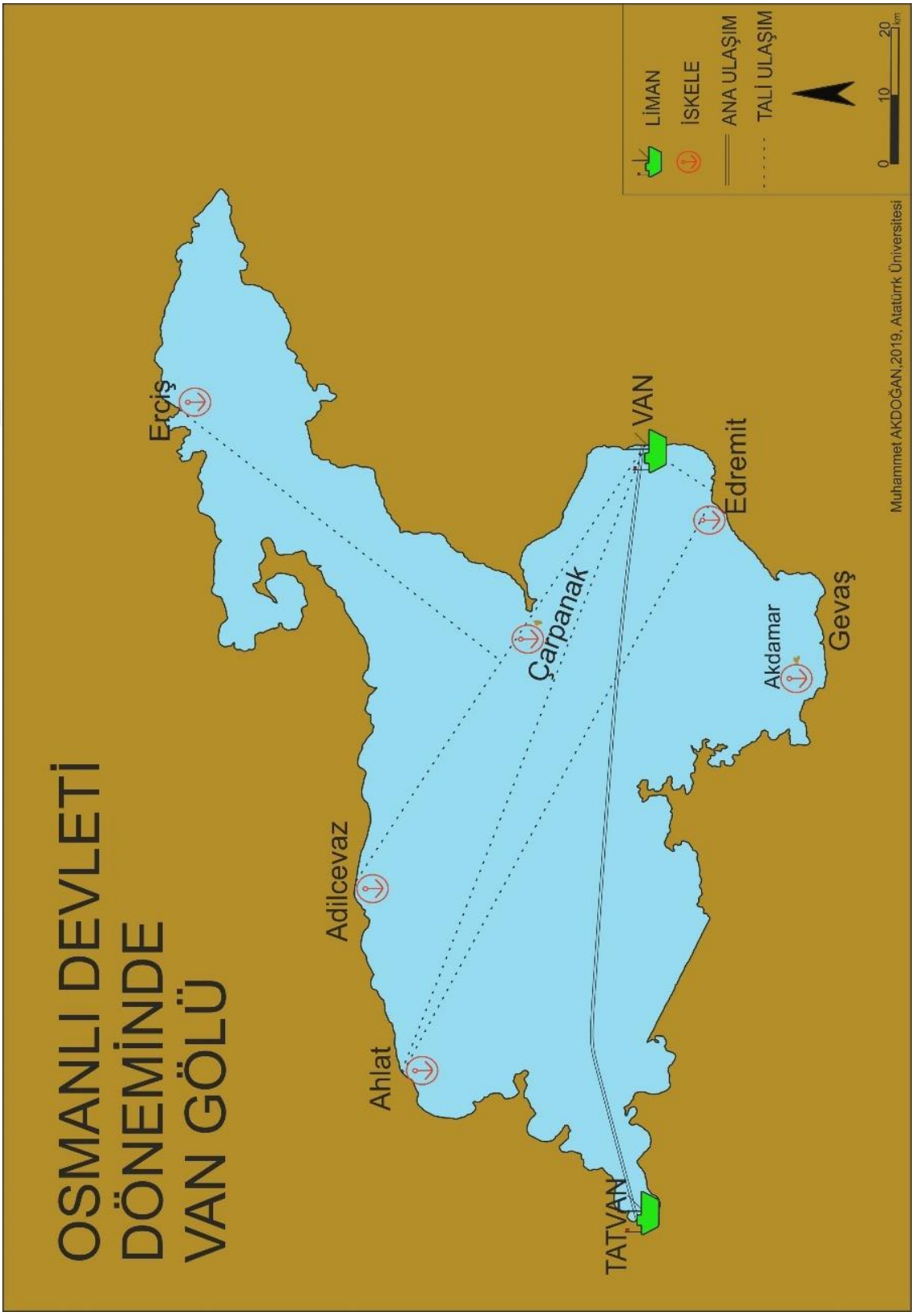
[213] Ejder Okumuş, "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Tatvan ve Çevresi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı:24,* 2008, s.192.
[214] Okumuş, s.192-193.
[215] Suraiya Faroqhi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler*, Çeviren: Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, 2016, İstanbul, s. 24.
[216] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s.5.
[217] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s.12.

Tatvan limanına Van'dan gemilerle silah geldiğini anlatmıştır[218]. Evliya Çelebi birinci ağızdan bölgeyi gezdiği dönem için göl üzerinde 50 adet gemi olduğunu ve bu gemilerle ticari malları ve tüccarları taşıdığını belirtmiştir[219].17. Yüzyılda bölgede yer alan bir diğer gezgin Tavernier, Tatvan kentinin Limanın oldukça büyük olduğunu ve 30 civarı gemiyi barındırabileceğinden söz etmiştir[220].

Göl üzerinde gemilerin bulunması hem bölgede yaşayan halk için hem de bölgeye hâkim devlet için birçok avantaj sağlamaktadır. Öncelikle göl üzerinden ne amaçla olursa olsun yapılan taşımacılık hem daha kısa sürede hem de çok daha güvenli bir şekilde ulaştırılmak istendiği noktaya varmaktadır. Van ve Tatvan arasında yapılacak bir yolculuk Van Göl'ünün kuzeyinden dolaşarak karadan gerçekleştirilirse ortalama 8 günlük bir zamanı çalmaktadır. Aynı iki kent arasında göl üzerinden gemi ile yapılan yolculuk ise ortalama 1 günlük bir zamanda tamamlanır[221].Göl üzerinde yapılan faaliyetlerin avantajlı olması bunlarla sınırlı kalmayıp maddi olarak uzun yolculuklardan daha az masraflı ve bölgeye hâkim devletin göl üzerindeki tüccarlardan vergi alması sebebiyle daha da kazançlı olmuştur[222]. Göl kıyısında yer alan kale veya kentler karadan saldırıya uğradığında göl kıyısında yer alan diğer kentlerden kısa sürede askeri yardım imkânı mümkündü. 11. yüzyılda yaşamış olan seyyah Nasır-ı Hüsrev, kış döneminde Ahlat ve Bitlis arasında yapmış olduğu yolculuğun çok zor olduğunu, insanların kaybolmaması için yol güzergahı boyunca kazıkların çakıldığını anlatmıştır[223]. Karadan yapılan ulaşımın zorluğunu anlamak adına değinebileceğimiz bir diğer olay ise 12. yüzyılda Diyarbakır-Mardin çevresinde yer alan Artuklu Devletini ziyarete giden Ahlat'lı bir soylu ise ziyareti tamamlayıp Ahlat'a dönünce, Ahlat ile Bitlis kentleri arasına köprüler ve bir han yaptırmıştır[224]. Buradan da anlaşıldığı üzere Van Gölü güvenli ve hızlı ulaşım için aynı zamanda maddi ve zaman külfetinin de azlığı sebebi ile bölge için stratejik bir öneme sahiptir.

---

[218] Evliya Çelebi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:4,* Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, 2001aa, İstanbul, s.133.
[219] Üner, s.207.
[220] Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, Editör: Stefanos Yerasimos, Çeviri: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, 2010, İstanbul, s.291.
[221] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s. 9.
[222] Evliya Çelebi, 2001aa, s.133.
[223] Nâsır-ı Hüsrev, *Sefername*, Çeviri: Abdülvehhab Tarzî, 1985, İstanbul, s. 10.
[224] Ahmet Özdal, *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. YY)*, 2016, İstanbul, s.214.

Harita 7: 16-19. yüzyıl Osmanlı Devleti Liman ve İskele Noktaları ve Rotaları

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

URARTU KRALLIĞI VE VAN GÖLÜ

3.1. AYANİS KALESİ VE SUALTI ARAŞTIRMALARI

3.1.1. Ayanis Kalesi

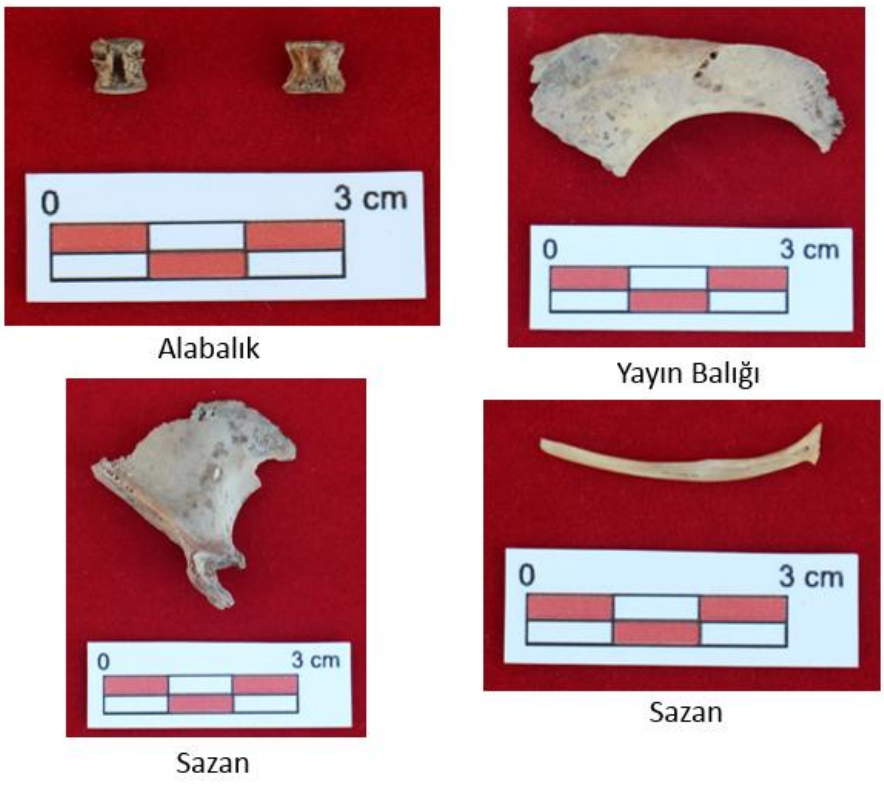
Ayanis Kalesi Kazıları, Van'ın 38 km kuzeyinde Ağartı köyünün 400 m kuzeyinde yer alır ve Van Gölü'nden 300 m içeriye denk düşecek şekilde konumlanır. Kale, çevresine hâkim bir doğal kayalık üzerinde bulunmaktadır. (1867 m)

Ayanis'te ele geçen yazıtlar bu kalenin, Urartu Krallığı'nın son kralı olan Argişti oğlu II.Rusa (MÖ 685-645) tarafından yaptırılmış beş kaleden sonuncusu olduğunu kanıtlamaktadır[225].Ayanis Kalesi anıtsal giriş kapısı kazılarında ortaya çıkarılan andezit bir blok üzerindeki inşa yazıtında Rusahinili Eiduru Kai (Eiduru Dağı'nın Önündeki Rusa'nın Kalesi) ibaresi yer almaktadır[226].

Ayanis Kalesi kazılarında arkeozooloji ve antropoji gibi pek çok bilim dallından Türk ve yabancı araştırmacı günümüze gelene değin çalışmalarda bulunmuştur. 2014 yılı kazılarında 3 farklı balık omurgası tespit edilmiştir, bu türler sazan, alabalık ve yayın balığıdır(Fotoğraf 17). Süregelen arkeolojik araştırmalar sonucunda yerleşimin bir sitadel (yukarı kent/kale) ve dış kentten oluştuğu tespit edilmiştir. 30 yıllık çalışmalar neticesinde anıtsal giriş kapısı, kuzey, güney, doğu ve batı sur duvarları, evsel mekânlar, depo odaları, tapınak alanı, payeli salon ve platformlu salon gibi Urartu mimarisine ait önemli yapılar gün ışığına çıkarılmıştır[227]. Pınarbaşı adı verilen tepede bulunan dış kentte ise sivil halkın yaşamına dair veriler elde edilmiştir. Sitadel de ele geçen yapılar içerisinde Urartu'nun savunmasına dair bilgi edinmemize olanak sağlayan sur duvarları her yönde tespit edilmiş ancak en iyi gözlenen doğu ve güney surlar olmuştur[228]. Doğu sur duvarı güneye kıyasla özensiz kireç taşından örülmüştür. Bu surun kalınlığı 2 m, yüksekliği ise 1,50 m'yi

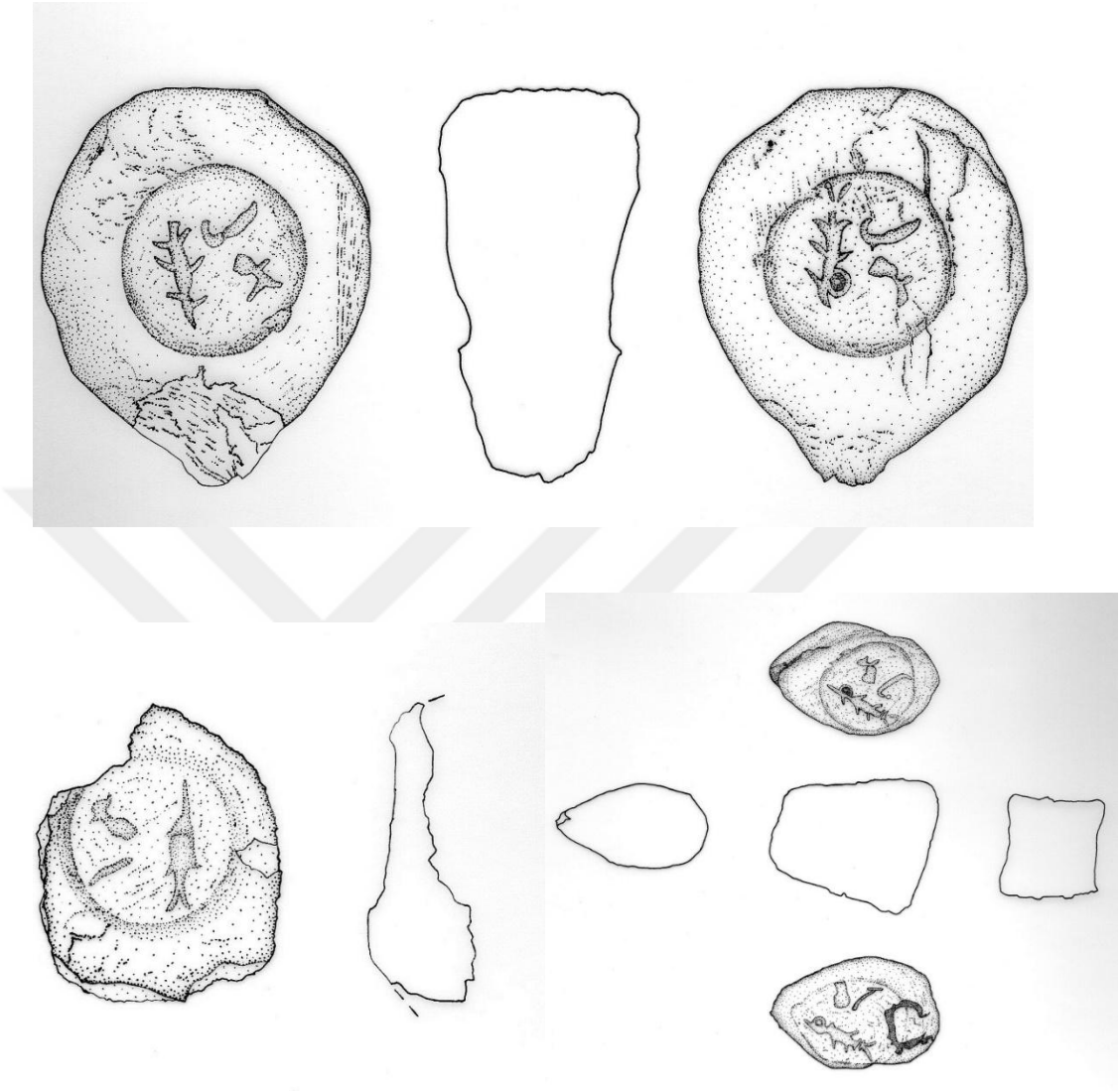
[225] Altan Çilingiroğlu-Mehmet Işıklı, "25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları; Dün, Bugün, Gelecek", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara, 2014, s.309-310.
[226] Margaret R. Payne,2006, s.294.
[227] Mehmet Işıklı-Ayşegül Akın-Gülşah Öztürk, "Van Ayanis Urartu Kalesi Kazılarında Yeni Dönem", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, Erzurum, 2015, s.80.
[228] Altan Çilingiroğlu, "Millitary Architecture", (Ed. A. Çilingiroğlu-M. Salvini), *Documenta Asiana VI, Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru- kai 1989-1998*, Roma, 2001, s.24.

bulmaktadır ki buraya ait taşların ana kayadan kesilerek kalenin surunda kullanıldığı saptanmıştır. Sur sisteminde 2 m lik andezit taş blok dizini üzerine 15 ile 20 m yüksekliğindeki kerpiç bedenlerin yükseldiği bilinmektedir[229]. Doğu sur ile Güney suru birbirine bağlayan ve kalenin şu ana kadar bulunmuş tek kapısı olan, anıtsal giriş kapısı 3 m genişliğe sahiptir. Bu giriş kapısı ve iki yanında yer alan kulelerin temelleri düzgün işlenmiş andezit taşlarıyla döşenmiştir. Kapı ve ardında açıldığı pek çok mekânın işlevi henüz bilinmemektedir. Bunun sebebi kapıdan girince üç yönlü duvarlarının sonradan kerpiç duvar örülerek kapatılmış olmasıdır[230]. Güney sur duvarı ise malzeme ve işçilik açısından doğu sura göre farklılıklar gösterir. Duvarların temelleri ana kayaya açılan yuvalara oturtulmuş ve bu yuvalara 50x50 cm ölçülerinde andezit bloklar yerleştirilmiştir[231].

Fotoğraf 17: 2014 yılı Ayanis Kalesi Kazılarında ele geçen balık kemikleri(Ayanis Kalesi Kazı Arşivi)

[229] Altan Çilingiroğlu, "Ayanis Kalesi, (Ed. K. Köroğlu-E. Konyar), *Urartu Doğuda Değişim*, İstanbul, 2011, s.338- 365.
[230] Altan Çilingiroğlu, *Documenta Asiana VI, Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru- kai 1989-1998, s.*26.
[231] Mehmet Işıklı-Eyüp Caner, "Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Kültürel Miras: Ayanis Urartu Kalesi", *TAÇ Sayı: 4*, İstanbul, 2014, s.31.

Fotoğraf 18: Ayanis Kalesi Kazıları bulla örnekleri üzerinde balık betimlemeleri(Ayanis Kalesi Kazı Arşivi)

Sur yapısı dışında evsel mekânlar ve batı depo odaları Urartu arkeolojisi için zengin buluntu içeren alanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Evsel mekânlar, tapınak alanının hemen batısında 9 adet odadan oluşan ve birbirleriyle bağlantılı yapılardır. Bu mekânlar günlük işlevli yapılardır ve bu işlevinin dışında dinsel törenler için de kullanıldığı düşünülmektedir[232]. Depo yapısı ise tapınak alanına bağlantısı olan ve iki katlı olabileceği

[232] Çilingiroğlu-Işıklı, s.311.

düşünülen bir yapı olarak karşımıza çıkar. Bodrum katında çok sayıda pithos ve küp bulunduğu bunların çoğu ağzına kadar tahılla doldurulmuş ve pithosların üzerine miktarıyla ilgili yazılar yazılmıştır.

Ayanis Kalesi'nin şüphesiz en önemli yapısı Haldi'ye adanmış olan tapınak alanıdır. Bu alan, 30x30 m ölçülerinde oldukça geniş olup bir çekirdek tapınağı da bünyesinde barındırır. Bunun dışında bu alanın güneyinde buluntu açısından oldukça zengin depo odaları yer almaktadır. Depo odalarında ele geçen buluntu grubu daha çok ok ucu, mızrak ucu, kalkan ve sadak şeklindedir[233]. Bunların dışında doğu depo odalarında 1997 yılında 4.4 cm uzunluğunda, 0,9 cm genişlikte çok fazla oksitlenmiş bir şekilde tunç bir balık figürininin ele geçmiş olması oldukça önemlidir[234](Fotoğraf 19). Kazıcılar tarafından inci kefalinin bir figürini olduğu yorumu yapılmış olsa da eserin fazlaca oksitlenmiş olması sebebi ile net bir yorum yapmak pek mümkün olmamıştır. Tapınak alanının üst yapısı hakkındaki bilgilerimiz oldukça kısıtlıdır ancak üst yapıyı taşıması amacıyla 12 adet payeye yer verilmiştir. Çekirdek tapınak dıştan 12,5x13 m, içten 4,5x4,5 m ölçülerine sahiptir. Duvar kalınlığının bu kadar geniş olmasının sebebi bilinmemekle beraber yine üst yapıyla alakalı olduğu düşüncesi hâkimdir. Yine aynı mekânın iç andezit duvarlarının Urartu mimarisinde henüz daha önce karşılaşılmamış bir teknikle "intaglio" oyularak işlendiği görülür. Bu intagliolar, karışık hayvan ve bitki motifleri şeklinde olup içleri tebeşir taş ile doldurularak süslenmiştir. Çekirdek tapınağın zemini tamamen su mermeri bloklarla kaplanmış ve mekânın doğu duvarında yine su mermerinden işlemeli bir platforma yer verilmiştir[235].

[233] Altan Çilingiroğlu, "Van Ayanis (Ağartı) Kalesi Kazıları 1990-1991", *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Cilt 1, Ankara, 1993, s.433-434.
[234] Atilla Batmaz- Ahmet Uhri, Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler, 2008, İzmir, s.65.
[235] Işıklı-Caner, s.32.

Fotoğraf 19: 1997 yılı Ayanis Kalesi Kazılarında ele geçen tunç balık figürini çizimi(Batmaz-Uhri, 2008)

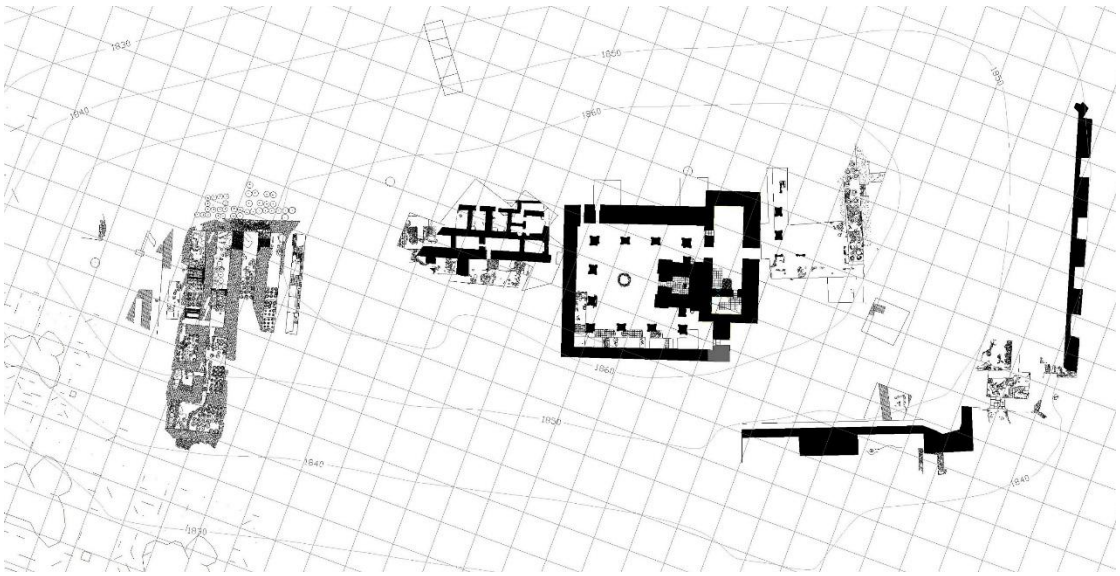
Günümüzde devam eden çalışmalar sonucunda ortaya çıkarılmış ve Urartu arkeolojisi için benzerine henüz rastlanılmamış bir mekân olan "platformlu salon" Kuzey-Güney doğrultusunda uzanmaktadır. Bu alanın güney duvarında çekirdek tapınaktakine benzer bir su mermeri platform yer almaktadır. Bunun üzeri tıpkı çekirdek tapınakta yer alan platformdaki gibi karışık yaratık ve hayat ağacı motifleriyle süslenmiştir[236]. Platformun yaslandığı duvarın doğu tarafında arka odaya açılan rizalitli kapı yer almaktadır. Bu kapının zemini yine su mermeri döşeli olup açıldığı odaya devam eden mermer kısmen zemini kaplamaktadır. Platformlu salon mimari zenginliği kadar küçük buluntular açısından da oldukça verimlidir. Boncuklar, altın parçaları, altından yapılmış sfenks, mobilya aksamları, bullalar, intaglio tekniğinde yapılmış mimari süsleme öğeleri, platformun üzerine aplike edilmiş mozaik parçaları ve altın rozetler bahsedilen buluntuların bir kısmını oluşturmaktadır[237]. Bir diğer önemli mekân tapınak alanının güneyinde bulunan ve bulunduğu zaman kazıcısı tarafından evsel mekânlar olarak adlandırılan zemini taş döşeli kerpiçten yapılmış dokuz adet odadan oluşan alandır. Bu

[236] Mehmet Işıklı-Buket Beşikçi, "Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Yapı Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu", *Aktüel Arkeoloji 40. Sayı,* 2018, s.64.
[237] Işıklı-Beşikçi, s.65-66.

alanın dinsel işlevli olmasının yanı sıra kalede yaşayan halk tarafından günlük içerikli olarak kullanıldığı da düşünülmektedir[238].

Fotoğraf 20: Ayanis Kalesi'nin genel görünümü ve mekânlar (Ayanis Kazı Arşivi)

Fotoğraf 21: Ayanis Kalesi'nin Genel Planı (Ayanis Kalesi Kazı Arşivi)

[238] Işıklı-Beşikçi, s.65-66

Fotoğraf 22: Ayanis Kalesi Tanrı Haldi'ye adanmış çekirdek tapınağın fotoğrafı (Ayanis Kazı Arşivi)

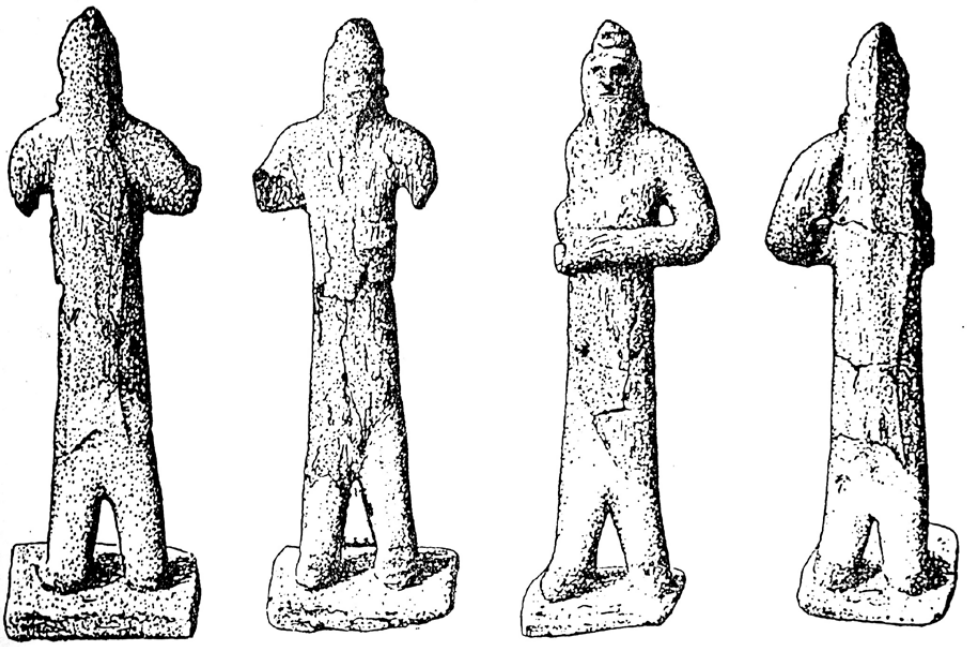
3.1.2. Urartu Krallığı ve Sualtı Araştırmaları

MÖ 13. yüzyılda tarih sahnesine çıkan Urartulular 6. yüzyıla kadar varlıklarını sürdürmüş ve bünyelerinde Van Gölü, Urmiye Gölü ve Sevan Gölü gibi 3 büyük gölü barındıran büyük bir coğrafyaya hâkim olmuşlardır(Harita 8). Van Gölü Havzası gerek iklimiyle gerekse jeolojik yapısıyla oldukça sert ve zorlu bir coğrafyadır. Bu denli zorlu bir coğrafyada yayılım gösteren Urartulular yüzyıllar boyunca bu topraklarda yaşamış ve Van Gölü'nün kıyısında kale/kentler kurmuşlardır. Bu coğrafyada uzun yıllar yaşamış ve hemen göl kıyısında mimari eserler inşa etmiş olan bu Krallığın gölden nasıl faydalandığı, gölü nasıl kullandığı ve kaleleri inşa ederken gölden nasıl avantaj sağladığını anlamak için yakın tarihte ve Ortaçağ'da gölde gerçekleştirilen faaliyetleri inceleyip buradan hareketle Van Gölü kıyısında ve sualtında araştırmalar yapılmıştır.

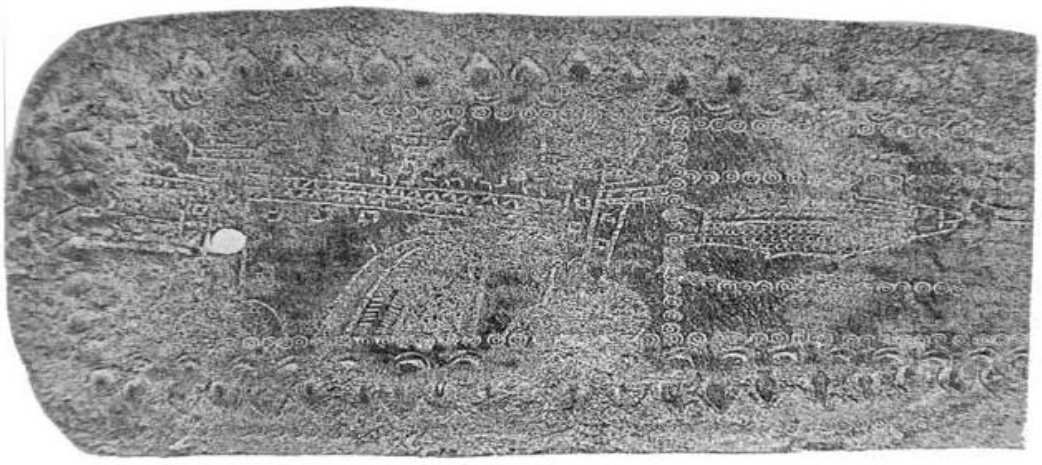

Harita 8: Urartu Krallığı coğrafyasında bulunan 3 büyük göl

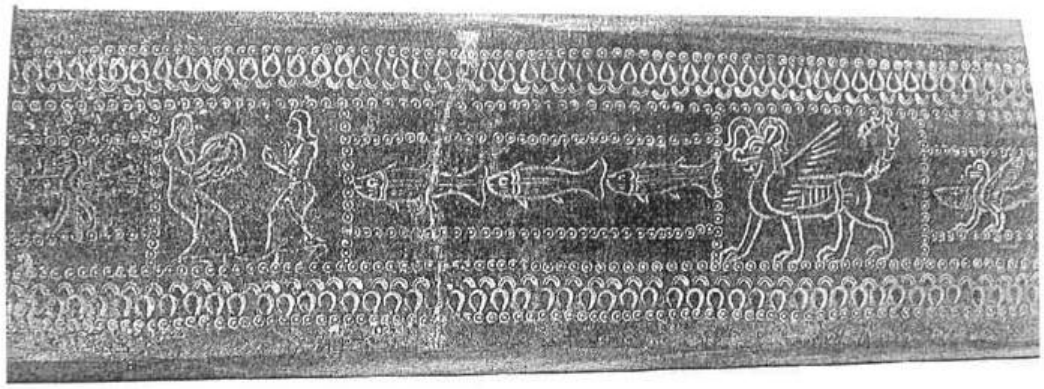
Urartu eserlerinden olan ve başkent Tuşba'nın hemen batısında konumlanan Meher Kapı tanrılar listesinde yer alan Suinina(Göller Tanrısı), Urartu Krallığı dini içerisinde göllerin ne denli önemli olduğunu işaret etmektedir. Yine 1997 yılı Ayanis Kalesi kazılarında tunç bir balık figürininin tespiti, Karmir Blur'da balık kıyafeti ile betimlenmiş erkek tasviri(Fotoğraf 23) ve Urartu kemerleri içerisindeki tasvirlerde balık betimlerinin yer alması,(Fotoğraf 24, 25, 26, 27) Urartu'nun göl ile sosyal ve dini bağlarının olduğunu göstermektedir. Ancak yorumlama ve bu sosyal ve dini bağı açıklama noktasında veriler oldukça yetersizdir.

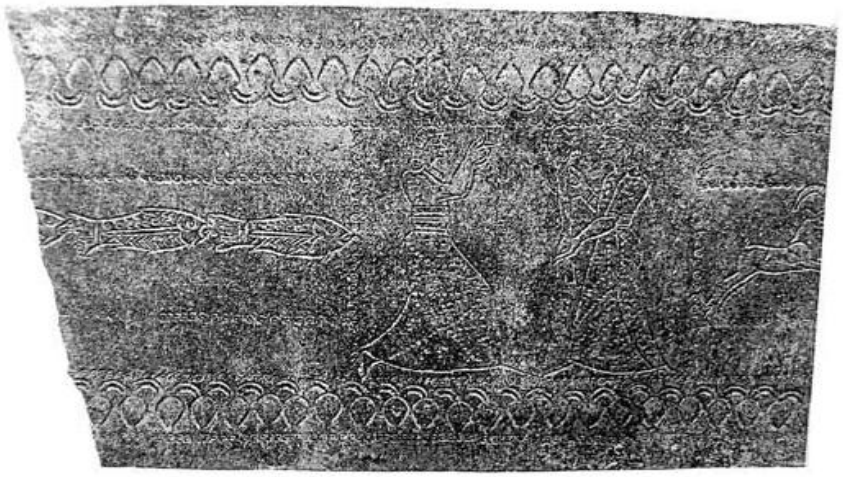
Fotoğraf 2313: Karmir-Blur Kalesinde ele geçmiş balık giysili erkek figürini çizimi (Işıklı-Gündüz-Ocak, 2018, s.241.)

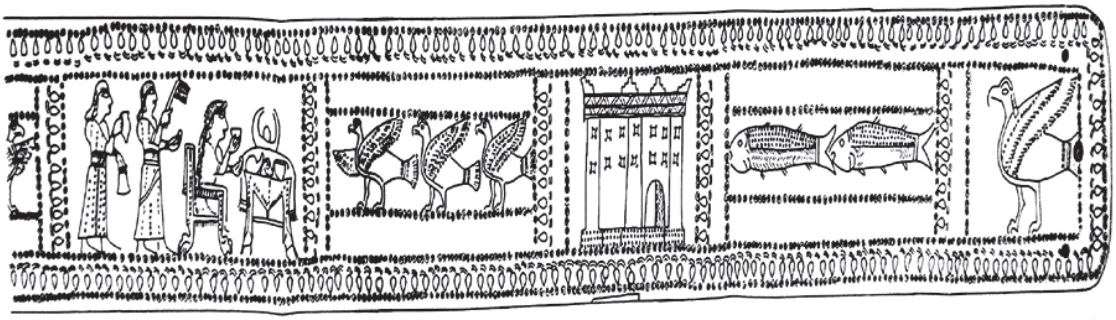
Fotoğraf 144: Urartu kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi(Batmaz-Uhri, 2008, s.80.)

Fotoğraf 155: Urartu kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi(Batmaz-Uhri, 2008, s.80.)

Fotoğraf 26: Urartu kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi(Batmaz-Uhri, 2008, s.80.)

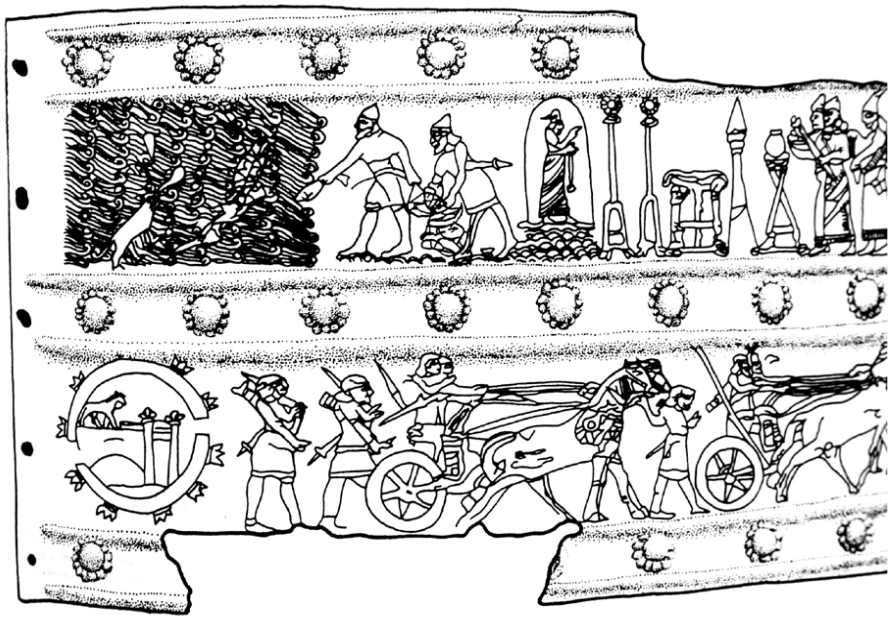

Fotoğraf 2716: Urartu kemeri üzerinde yer alan balık betimlemesi(Batmaz-Uhri, 2008, s.81.)

Öncelikle Van Gölü ve gölü besleyen su kaynakları Ortaçağdan günümüze değin balıkçılık faaliyetleri ile bölgede yaşayan toplumlar için önemli bir besin kaynağı olmuştur. Ortaçağ öncesi ve Urartu dönemi balıkçılık faaliyetleri için kesin bilgilerle konuşmak, söz konusu dönemlere ait yazılı kaynakların ve arkeolojik verilerin yetersiz olması nedeniyle oldukça güçtür. Ancak tarihi kaynaklardan hareketle, Ortaçağ'ın başlarından itibaren devam eden balıkçılık, günümüze kadar büyük değişiklikler göstermeden aynı şekilde devam etmiştir. MS 9. Yüzyıldan günümüze değin değişime uğramadan gelen balıkçılık faaliyetlerinin bu tarihten önceki dönemde olmadığını düşünmek de çok doğru olmayacaktır.

Van Gölü, tarih boyunca göl kıyısındaki en önemli siyasi güce sahip kent ya da merkez neresi ise oranın adı ile anılmıştır. Farklı dönemlerde Ahlat Gölü, Tatvan Gölü, Erciş Gölü olarak adlandırılan Van Gölü Urartu Krallığı döneminde, Assur yazılı kaynaklarında "*Nairi'nin Yukarı Denizi*" olarak adlandırılmıştır. Van Gölü'nün adını ilk kez Assur yazılı kaynaklarında görmemizin yanı sıra söz konusu dönem için ilk ve tek tasviride yine Asur kabartmalarında görmekteyiz. Van Gölü'nün tasvir edildiği bu örnek,Balavat kapısındaki kabartmada yer almaktadır(Fotoğraf 28). Assur Kralı III. Salmanasar dönemine(MÖ 858) tarihlenen betimlemede Urartu Krallığı'na sefere giden Assur askeri kurbanın kopmuş olan ayağını Van Gölü olduğu düşünülen suya uzatmaktadır[239].

[239] Atilla Batmaz- Ahmet Uhri, Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler, 2008, İzmir, s.66.

Fotoğraf 28: Van Gölünün tasvir edildiği Balavat Kapısında yer alan kabartma(Batmaz-Uhri, 2008, s.72)

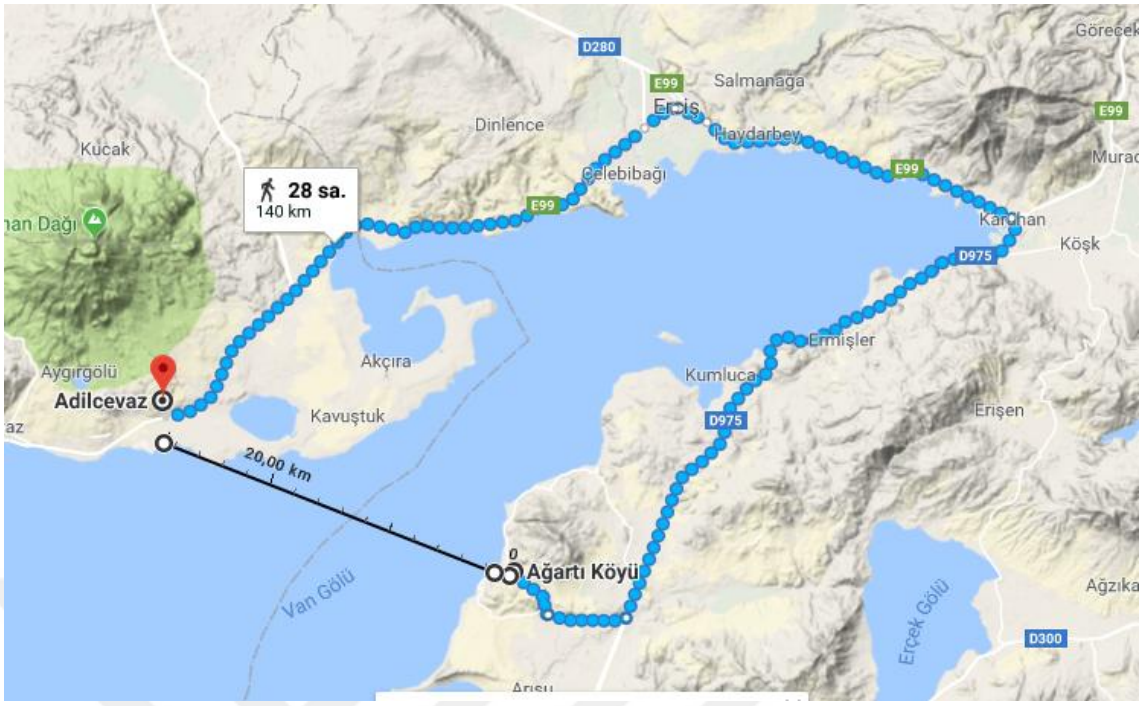
Van Gölü'nü toplumlar ve devletler için cazip kılan ve kıyalarına yerleşim yapmayı mantıklı hale getiren sebepler sadece balıkçılıkla sınırlı değildir. Yine Ortaçağ ve sonrasında göl kıyısında konumlanmış devletler göl üzerinde farklı amaçlarla gemicilik faaliyetleri yapmış ve bu faaliyetlerle maddi ve askeri olarak birçok avantaj sağlamıştır. Göl kenarında farklı kıyılarda konumlanmış, aynı devlete ait kale veya yerleşimlerden birisi saldırıya uğradığında göl üzerinden gemiler ile karaya nazaran daha hızlı ve güvenli bir şekilde askeri destek sağlanabiliyordu[240]. Van Gölü üzerinde haberleşme amaçlı inşa edilmiş gemiler de yer almaktaydı ve böylece kentler arası iletişim hızlı ve güvenli bir şekilde sağlanabilmekteydi[241].Ortaçağ'da tüccarların ticari amaçlı kullandığı gemilerden vergi alınıyor ve maddi olarak da gölden gelir elde ediliyordu. Bu ticari gemiler hem devlete maddi olarak destek sağlıyor hem de tüccarların da hızlı ve güvenli yolculuk etmesine olanak tanıyordu[242]. Van Gölü'ne kıyısı olan ve sürekli yerleşim görmüş iki önemli merkez olan Van ve Tatvan kentleri arasında kuzeyden yapılacak olan bir kara yolculuğu yaklaşık 8 günlük bir zamanı kapsamaktadır. Ama aynı iki kent arasında yapılacak bir gemi yolculuğu yaklaşık 1 gün sürmektedir. Zamandan yapılan tasarrufun yanı sıra göl içerisinde açık denizlerde veya kara yolculuğunda olduğu gibi herhangi bir

[240] Okumuş, s.192-193.
[241] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s. 4.
[242] Okumuş, s.197.

soygun yada saldırı olması da mümkün değildir[243]. Van Gölü kıyı kesiminde kara üzerinden yapılan ticari veya askeri amaçlı herhangi bir yolculuk kış aylarında iklim ve coğrafi şartların oldukça sert olması sebebi ile çok zorludur. Öncelikle bu yolculuğun sağlıklı bir şekilde tamamlanabilmesi için bu yol güzergahı üzerinde konaklanabilecek hanlar inşa edilmeli ve zorlu kış aylarında yolun kaybedilmemesi için güzergahın belirli materyaller ile işaretlenmesi gerekmekteydi[244].

Van Gölü, kıyılarında konumlanan tüm devletlere ve toplumlara belirtilen avantajları ve kolaylıkları sağlamıştır. Yazılı kaynaklardan yola çıkılarak yaklaşık 1200 yılı aşkın süredir yeterli derecede olmasa da Van Gölü'nün sunmuş olduğu bu nimetlerden faydalanıldığı bilinmektedir. Bu veriler ışığında konumuz olan Urartu Krallığı'nın bilinen son kralı Argişti oğlu Rusa tarafından Van Gölü'nün en dar boğazında inşa edilen karşılıklı iki Urartu Kalesi'nin (Ayanis Kalesi-Adilcevaz/Kef) göl üzerinden bir bağlantısının olup olmadığını anlamak adına 2017 yılında ön araştırma yapılmış ve 2019 yılında araştırma genişletilerek devam edilmiştir. Söz konusu çağdaş iki kalenin aralarındaki mesafe kara yolu ile yaklaşık 5 günlük bir yolculuk demektir. Aynı iki kale arasında göl üzerinden basit bir taşıt ile yol almak ise sadece 8 saatlik bir zamanda gerçekleştirilebilmektedir[245]. Bu da tıpkı Ortaçağ'dan günümüze değin olduğu gibi göl üzerinden bir irtibatın olduğu iddiasını güçlendirmektedir. Araştırma alanı içerisinde yer alan Ayanis Kalesi ile Kef Kalesi arasında ki mesafe karadan yaklaşık 140 km iken göl üzerinden yaklaşık 20 km'dir(Harita 9). Bu yol tasarrufunun olasılıkla Urartularında dikkatini çekmiş olabileceğini düşünmekteyiz.

[243] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s. 9.
[244] Kılıç, "Orta ve Yeni Çağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", 2017, s. 12.
[245] Mehmet Işıklı-Serkan Gündüz-Hazal Ocak, "Ayanis Kalesi Sahilinde Su Altı Çalışmalarına Dair Ön Rapor", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt,* 2018, Çanakkale, (Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü), s.237-238.

Harita 9: Ayanis Kalesi ve Adilcevaz/Kef Kalesi arasındaki yaklaşık mesafeyi gösteren harita

3.1.2.1. Yöntem

Sualtı araştırmalarının yapılabilmesi için öncelikle structure özelliği olan sonar ve bu cihazın sualtı aparatı olan aynanın nasıl kullanıldığı ve çalışma esnasında izlenen yol oldukça önemlidir.

Structure özelliği, sonarın su altında yer alan mimari veya doğal herhangi bir oluşumun görüntüsünü ve planını bizlere göstermesini sağlamaktadır(Fotoğraf 29). Structure özelliği olmayan sonarlar sadece dip yapısını göstermektedir. Sonarın bu yapıları göstermesini sağlayan sualtı aparatı ise sonarın aynasıdır. Bu ayna suyun içerisinde ses dalgaları göndererek bulunduğu noktadaki derinliği hesaplar ve eğer burada bir yükselti veya yapı var ise bu yapının su altındaki planını ve görüntüsünü sonarın ekranına yansıtır.

Fotoğraf 29: Structure özelliği olan sonar

Çalışmalara başlamadan önce ayna su içerisinde ve aşağıya bakacak şekilde uzun ve sağlam bir çubukla tekneye sabitlenir ve sonar ile bağlantısı yapılır(Fotoğraf 30). Daha sonra sonar istenilen tarama seçenekleri(derinlik ve çap) ile aktif edilir ve araştırmalar gerçekleştirilir.

Fotoğraf 30: Aynanın bağlanmış olduğu demir çubuk

Bu çalışma konusu kapsamında yapılan çalışmalarda 2 m uzunluğunda demir bir aparata bağlanan ayna ile yapılan taramalarda normalin dışında bir sorunla karşılaşılmıştır. İlk etapta suyun 1 m içine denk gelecek şekilde tekneye sabitlenen ayna ile tarama yapılmaya çalışılmış ancak cihaz sürekli olarak derinliği 2 m olarak göstermiş ve dip yapısı incelenememiştir. Bunun sebebinin ise Van Gölü üzerinde çalışma yapılan Ayanis Kalesi ve Adilcevaz/Kef Kalesi kıyılarında suyun 2 m derinliğe kadar ılık 2 m

derinlikten sonrasının oldukça soğuk olması ve aynanın bu sıcak ve soğuk su tabakalarının kesiştiği noktayı dip olarak algıladığı anlaşılmıştır. Daha sonra 2 m'lik iki demir aparatın birbirine kaynatılması ile 4 m lik bir aparat yapılmış ve aynanın suyun 3 m içerisinde olması sağlanmış ve sorun ortadan kalkmıştır. Sorunun çözülmesinden sonra hedef alanlarda sualtı taramaları gerçekleştirilip sonar üzerinde belirlenen noktaların koordinatları işaretlenmiş ve dalışlar yapılmıştır. Yapılan tüm çalışmalar, araştırmanın sonunda belgelenerek sunulmuştur.

3.1.2.2. Ayanis Kalesi Kıyıları Sualtı Araştırmaları

2017 ve 2019 yıllarında sualtı araştırmaları gerçekleştirilmiştir. 2017 yılında yapılan araştırmalar Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Sualtı Arkeolojisi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi Serkan Gündüz ve Ekibi ile Ayanis Kalesi kazı ekibi üyelerinin katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Öncelikle göl kıyısında karadan bir yürüyüş rotası belirlenmiş ve Ayanis Kalesi'nin olası limanı kıyı boyunca yürüyerek araştırılmıştır. Bu yürüyüş esnasında Ardahan Üniversitesi, Coğrafya Bölümü, Öğretim Üyesi Mustafa Karabıyıkoğlu da Van Gölü'nün kıyı şeridine yapmış olduğu tahribatı ve topoğrafyayı incelemek için ekibe dâhil olmuştur.

Ayanis kıyı şeridinde karadan belirlenen bir yürüyüş rotası ile kıyı boyunca olası Urartu limanı aranmıştır. Yaptığımız yürüyüş esnasında karşılaştığımız ve yerel balıkçılar tarafından kullanılan liman oldukça ilgi çekici ve önemlidir. Günümüz balıkçıları doğal olarak oluşmuş denizkulaklarını liman olarak kullanmaktadırlar(Fotoğraf 31). Mustafa Karabıyıkoğlu hoca ile denizkulakları üzerine yaptığımız değerlendirmede Mustafa hoca özellikle Van Gölü'nün doğu kıyılarının denizkulakları oluşumu için uygun olduğu ve su seviyesi değişimleri esnasında kullanılmaz duruma gelen denizkulaklarının yerine yakın bir konumda yenisinin çıktığını ifade etmiştir. Farklı zamanlarda farklı balıkçılarla yaptığımız görüşmelerde de balıkçılar Mustafa hocanın ifade ettiği değişimden söz etmişlerdir. En son yaşanan değişimin 2011 yılındaki deprem sonrasında yaşadığını ifade eden balıkçılar deprem sonrasında kıyı değişimi nedeni ile yakın bölgedeki başka bir denizkulağının kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Fotoğraf 31: Günümüz balıkçılarının iskele olarak kullandığı doğal oluşum deniz kulakları

Araştırmanın ikinci ayağı olan sualtı araştırmalarının ilk bölümünü ise sonar çalışmaları oluşturmaktadır. Bu çalışmalar esnasında Structure özelliğine sahip bir sonar ile kıyı şeridi yaklaşık 40 metrelik bir derinliğe kadar taranmıştır. Ayanis kıyısına paralel 3 km'lik bir rota belirlenmiş ve bu rotada 40 metre derinliğe kadar sualtı taramaları yapılmıştır. Yapılan araştırmada sualtında batık veya herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiştir[246]. 2017 yılında yapılan bu çalışmalar zamanın kısıtlı olması ve hava koşullarının kötü olması sebebiyle istenilen düzeyde yapılamamıştır. Ancak bu araştırma Van Gölü'nde arkeolojik olarak yapılan ilk sualtı araştırması olması açısından oldukça önemlidir.

2019 yılı çalışmaları, bu araştırmanın çıkış noktası olan söz konusu iki kalenin de kıyı şeridinde gerçekleştirilmiştir. Çalışmalar Bursa Uludağ Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü, Sualtı Arkeolojisi Anabilim Dalı Öğretim üyesi Serkan Gündüz'ün önderliğinde yapılan sualtı çalışmaları, Ayanis Kalesi Kazı ekibinin destekleri ile gerçekleştirilmiştir. Ayanis Kalesi kıyılarında gerçekleştirilen araştırmalar Ayaniz Kazısı izni kapsamında

[246] Işıklı-Gündüz-Ocak, s.236.

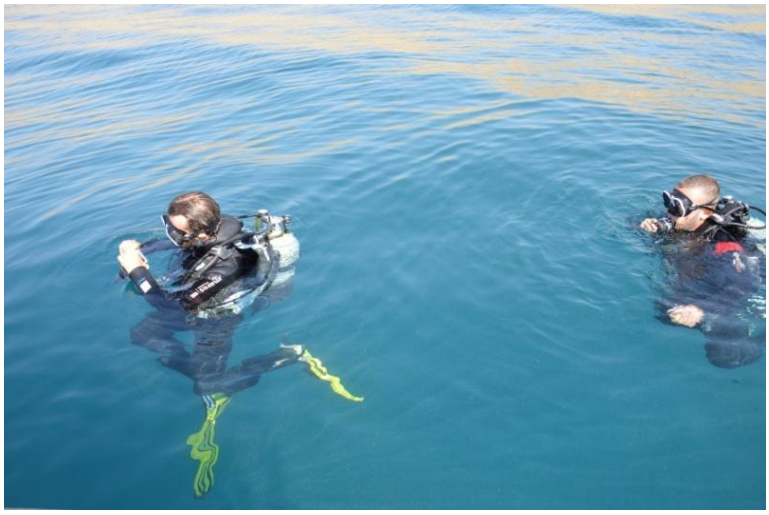
yapılırken, Adilcevaz kıyılarındaki çalışmalar Kültür ve Turizm Bakanlığı izni ile başkanlığımda gerçekleştirilmiştir.

Öncelikle 2017 yılında Ayanis kıyılarında yapılan çalışmalar biraz daha genişletilmiştir. 4,64 km^2'lik bir alanda kıyıya paralel ve kıyıya dik belirlenen rotalarla 45 m derinliğe kadar sonar taraması yapılmıştır. Yapılan taramalar sonucu, bilgisayar ortamına aktarılan veriler ile Ayanis Kalesi kıyısının sualtı topoğrafyasını gösteren batimetri haritası yapılmıştır (Harita 10). Batimetri haritası ile sualtında kalmış olabilecek herhangi bir denizkulağı yapısının olup olamayacağı anlaşılmaya çalışılmıştır.

Harita 10: Ayanis Kalesi kıyıları batimetri haritası

Yaklaşık bir hafta süren Ayanis Kalesi kıyılarında yapılan sualtı taraması sonucunda, sualtında tespit edilen bir yükseltiye uzmanlar tarafından dalış gerçekleştirilmiştir (Fotoğraf 32). Ancak bu dalış sonucunda herhangi bir kültür varlığı tespit edilememiş, bu yükseltinin sualtındaki doğal bir oluşum olduğu anlaşılmış fakat bu oluşumun deniz kulağı formu vermediği gözlemlenmiştir.

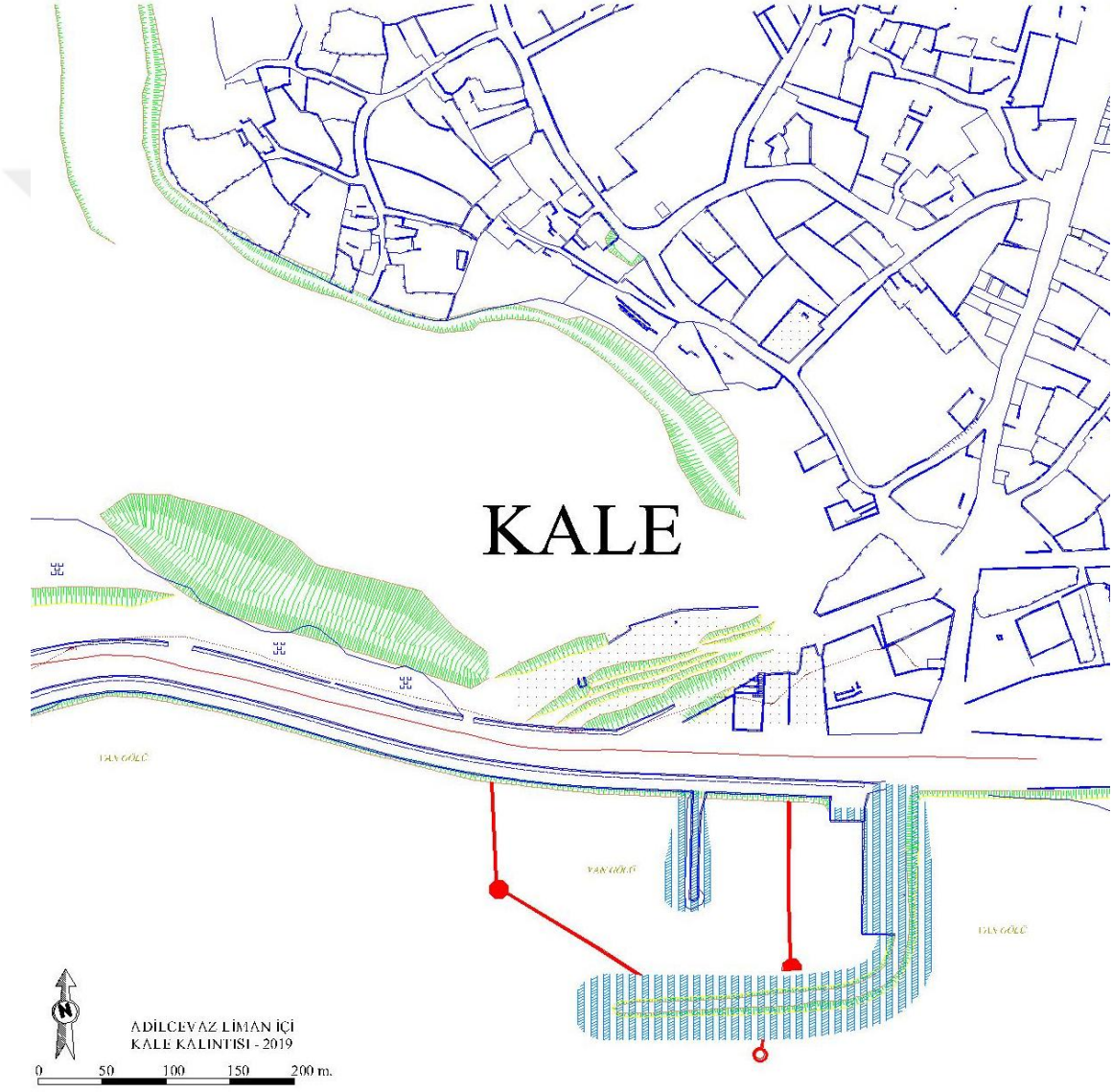

Fotoğraf 32: Ayanis Kalesi kıyılarında yapılan dalıştan görüntü

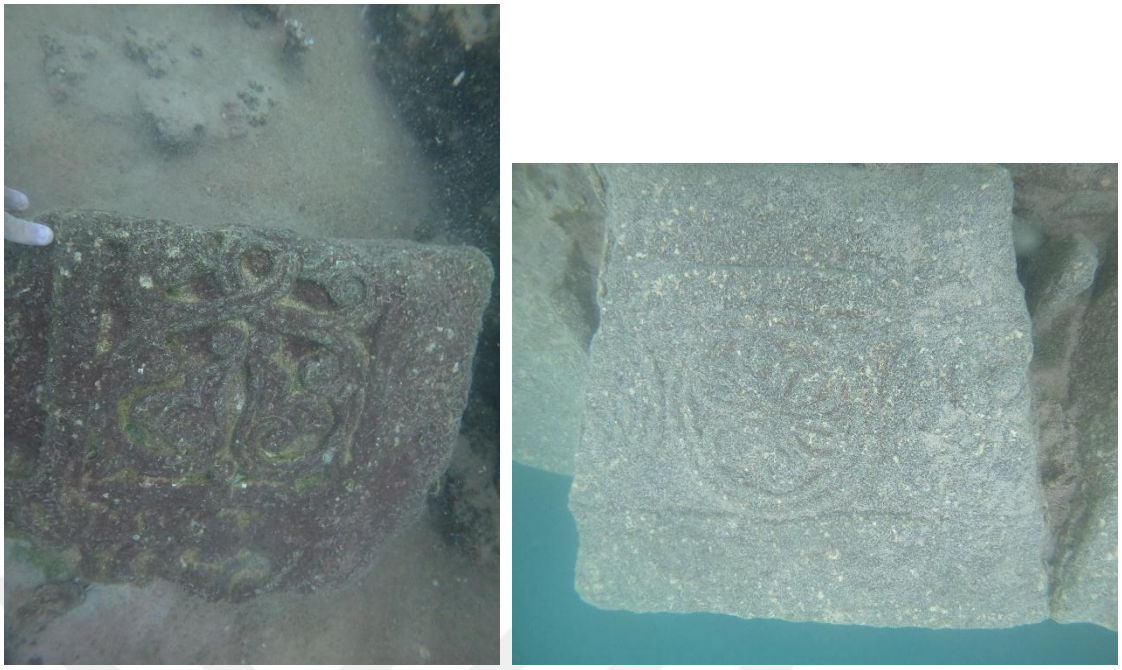
3.1.2.3. Adilcevaz/Kef Kalesi Kıyıları Sualtı Araştırmaları

2017 yılı çalışmalarında gerekli izinlerin alınamaması sebebi ile araştırma yapılamayan Adilcevaz/Kef Kalesi kıyılarında ve burada yer alan liman içerisindeki çalışmalar 2019 yılı araştırmalarında gerekli izinlerin alınması ile gerçekleştirilmiştir. Daha önce yöre halkının bildiği ve Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Su Ürünleri Fakültesinin yaptığı araştırmalar ile tespit edilen ve basında da yer alan Adilcevaz/Kef Kalesinin hemen kıyısındaki limanın iç kısmında ve çevresinde yer alan mimari kalıntılar, araştırmanın ilk hedef noktası olmuştur. Çalışmalar 4 gün olarak planmış ancak araştırma yapılacak olan tarihlerde Cumhurbaşkanı'nın ve beraberinde devlet protokolünün bölgeye ziyareti ve buna bağlı olarak Ahlat Müzesi'nin personel sıkıntısı yaşaması sebebi ile sadece 1 gün gerçekleştirilebilmiştir. Suyun berrak olduğu sabah saatlerinde çıplak gözle dahi görülen bu mimari kalıntıların, göl içerisinde nereye kadar devam ettiği ve hangi döneme ait olduğunun tespiti için gerekli hazırlıklar yapılmış ve öncelikle bu kısıtlı sürede tekneye sabitlenen structure sonar ile liman içinde ve limanın çevresinde 152.000 m^2'lik bir alanda sonar taraması gerçekleştirilerek dalış yapılacak noktalar belirlenmiştir. Belirlenen koordinatlara yapılan dalışlarda ve sonar cihazının aldığı sinyallerle ortaya çıkan görüntüler liman içerisinde ve limanın dışında birbirine paralel oldukça iyi korunmuş mimarilerin olduğunu göstermiştir. Taranılan alan içerisinde 3 burç yapısı ve bu burçların bağlı olduğu duvarlar görülmüştür(Harita 11). Burçlardan kıyıya en uzak olanının yuvarlak yapılı, diğer ikisinin ise sekizgen yapılı olduğu dalışlarda tespit edilmiştir. 2010 yılından sonra inşa edilen modern dalgakıran nedeni ile sualtındaki kale

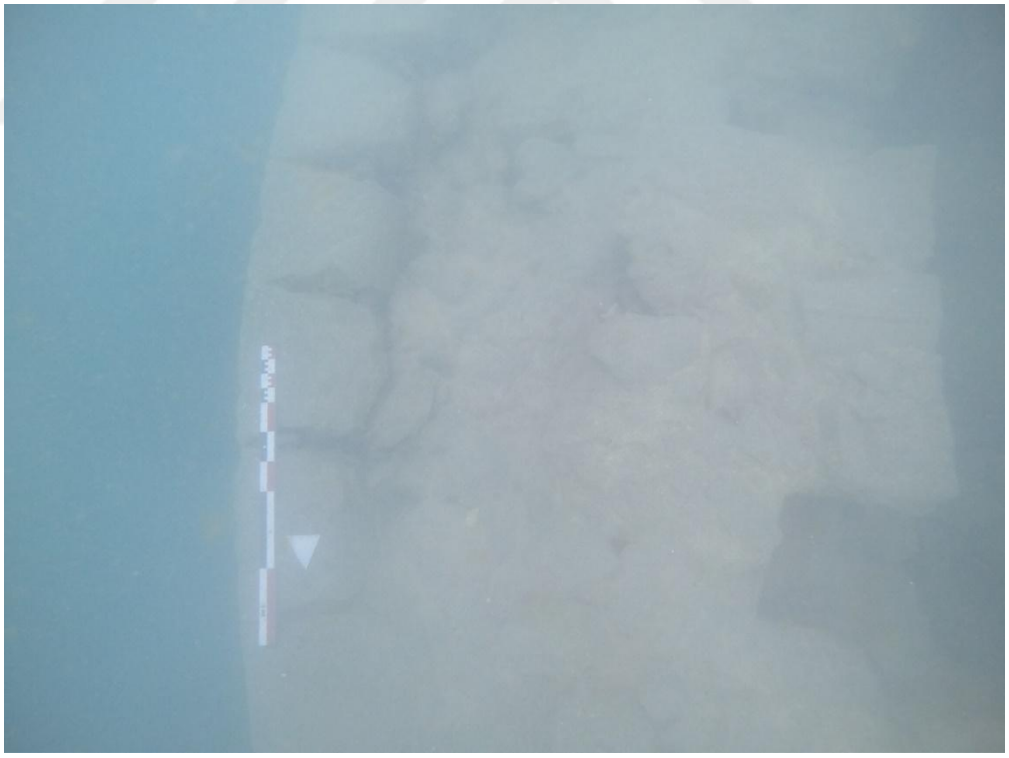
kalıntılarının kısmen tahrip edildiği anlaşılmıştır. Dalışlarda bu mimari yapı üzerinde çeşitli bezemeler tespit edilmiş ve mimari yapı farklı noktalarda fotoğraflanmıştır(Fotoğraf 33, 34, 35, 36, 37, 38). Ancak söz konusu mimarinin Ortaçağ'a ait olduğu üzerindeki yazıtlardan ve Adilcevaz Kalesi ile olan tam simetrik duruşundan anlaşılmış ve yapılan araştırma kapsamında Urartu Krallığına ait bir kültür varlığı tespit edilememiştir.

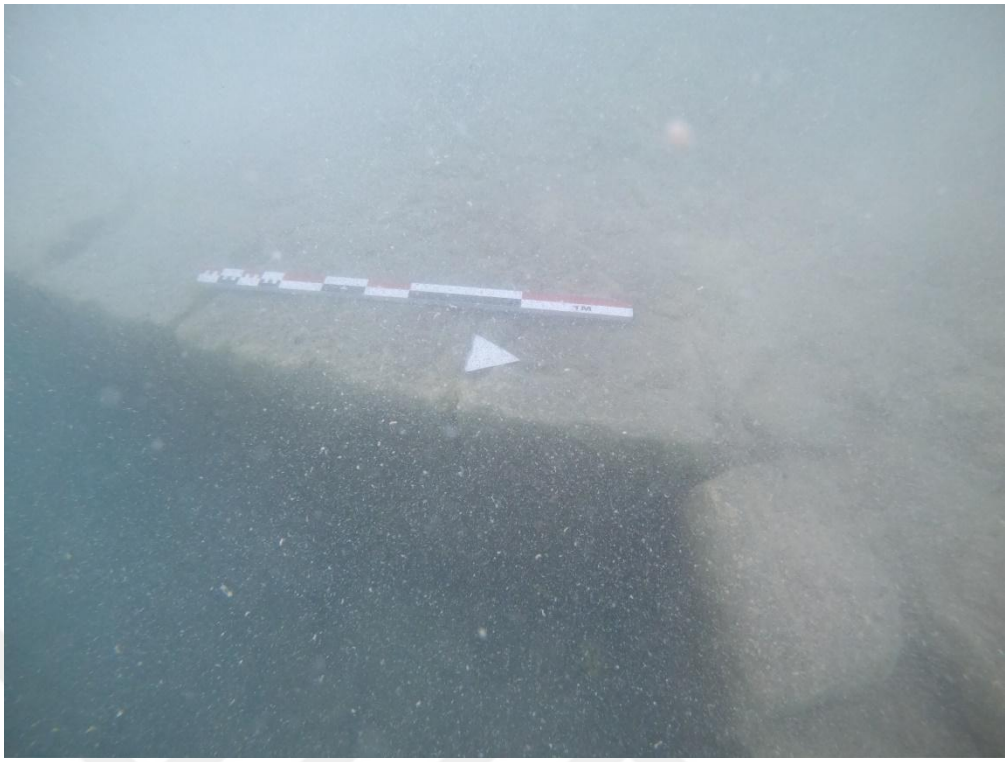
Harita 11: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyısında sualtında yer alan mimari kalıntılar

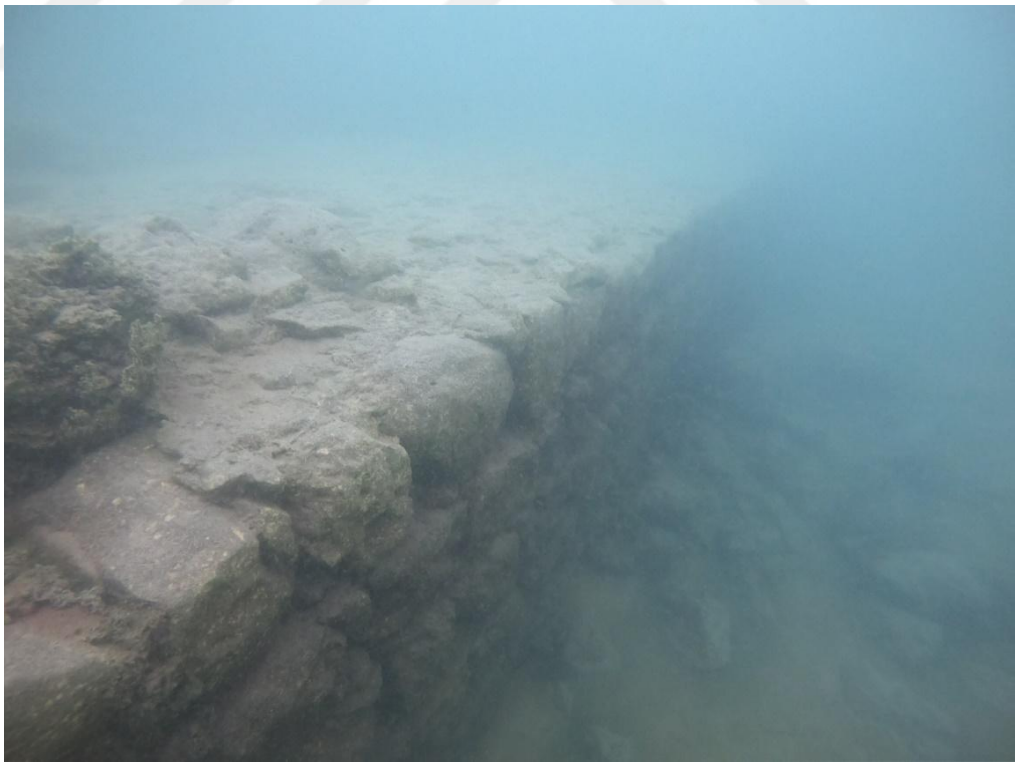
Fotoğraf 33: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları bezemeli mimari öğeler

Fotoğraf 34: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları Sualtında görüntülenen yuvarlak planlı burç

Fotoğraf 35: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtında görüntülenen sekizgen planlı burç

Fotoğraf 176: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtında görüntülenen duvar yapısı

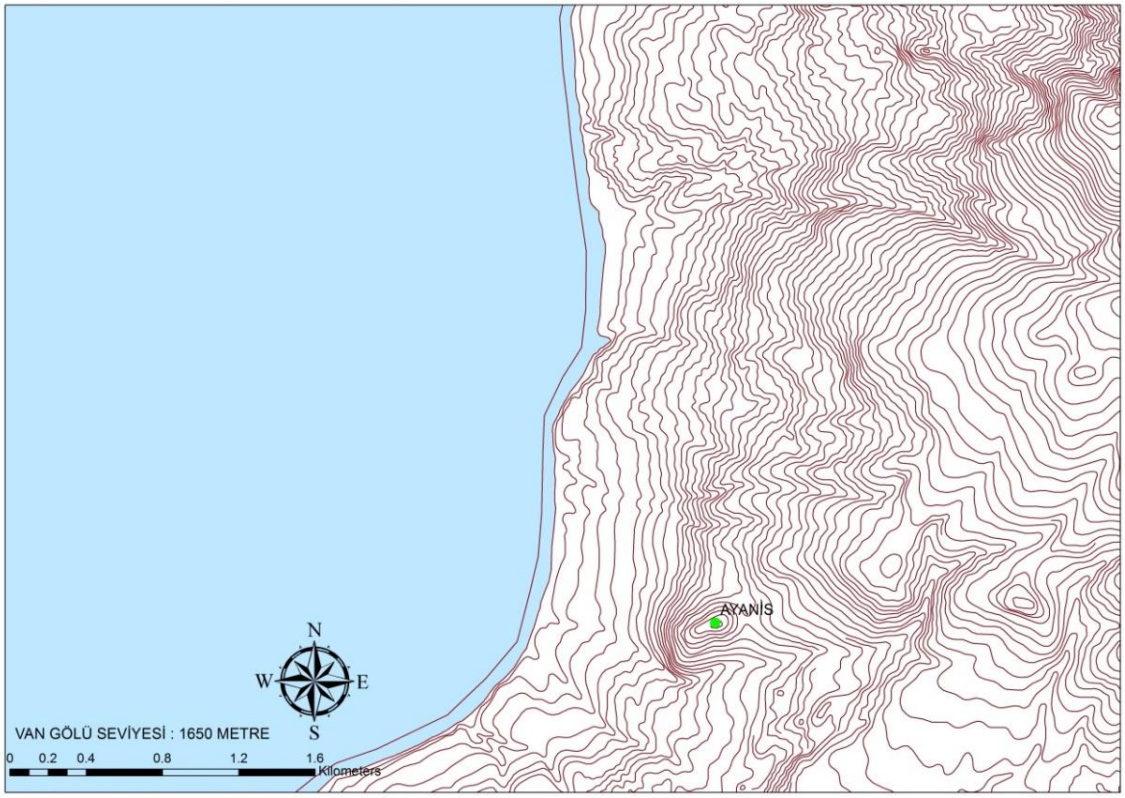

Fotoğraf 37: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtında görüntülenen sekizgen planlı burç

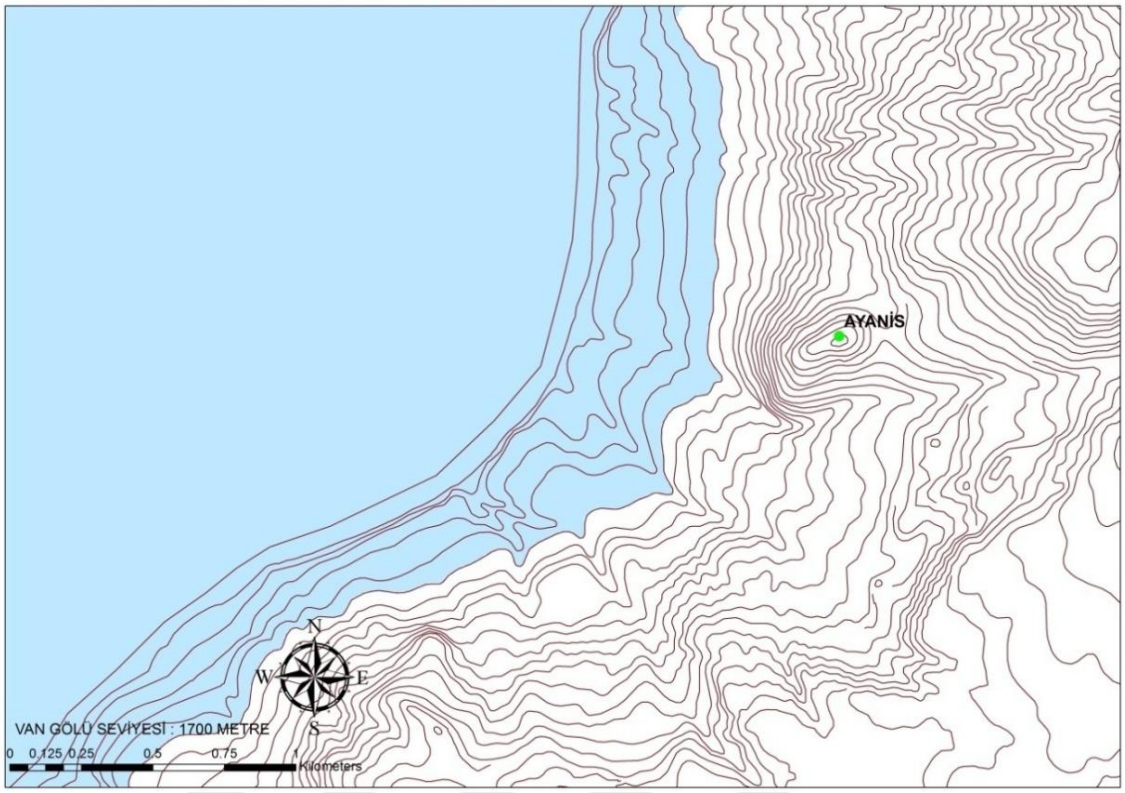

Fotoğraf 38: Adilcevaz/Kef Kalesi kıyıları sualtı çalışmaları

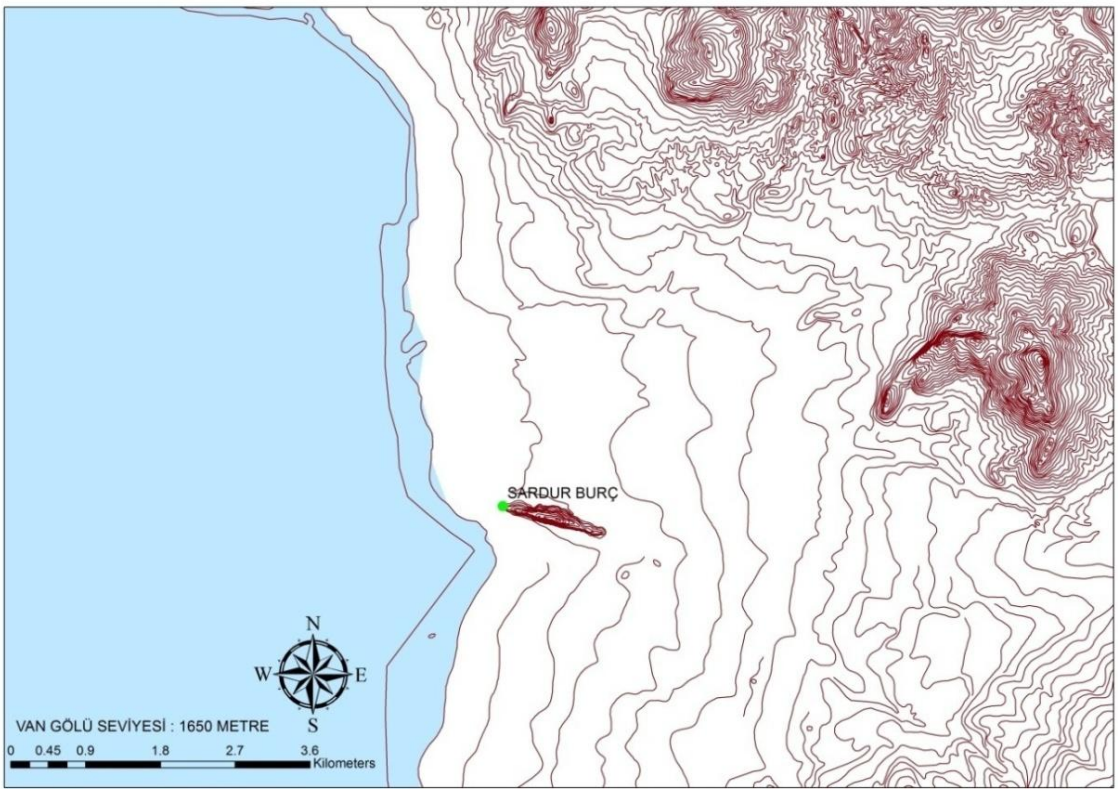
Hem Ayanis Kalesi kıyılarında hem de çağdaşı olan Adilcevaz/Kef Kalesi kıyılarında yapılan çalışmalar bilgisayar ortamında haritalandırılmıştır. Aynı zamanda bölgede çalışan arkeolog, jeolog ve coğrafyacıların farklı görüşlerinden yola çıkılarak göl seviyesi bilgisayar ortamında 50 metre yükseltilmiş ve haritalandırılmıştır. (Harita 12, Harita 13, Harita 14, Harita 15). Bu haritalandırma ile başkent Tuşba'nın hemen batısında yer alan Sardur Burç (Madır Burç) su seviyesinin yükseltilmesi ile Van Gölü suları altında kalmıştır. Bu çalışma hem Ayanis kıyıları hem de Tuşba kıyıları için gerçekleştirilmiştir.

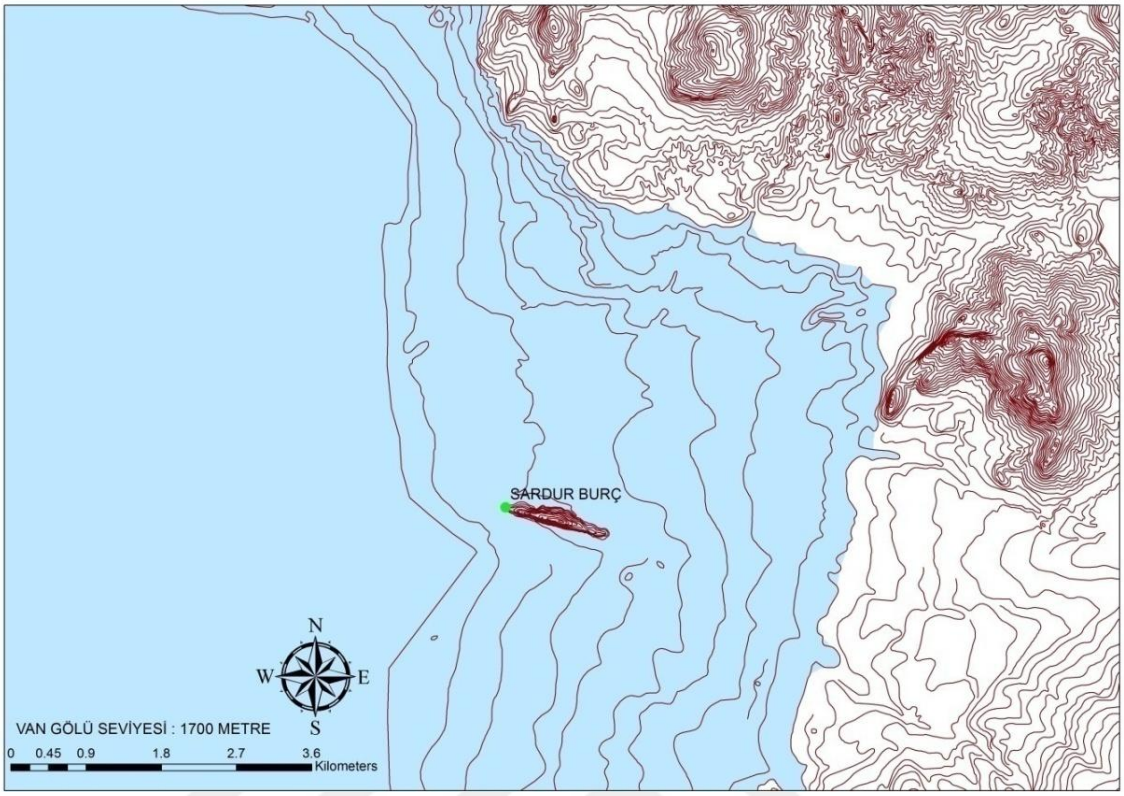
Harita 12: Van Gölü Yüzeyi 1650 rakımdayken Ayanis Kalesi'nin görüntüsü

Harita 13: Van Gölü Yüzeyi 1700 rakımdayken Ayanis Kalesi'nin görüntüsü

Harita 14: Van Gölü Yüzeyi 1650 rakımdayken Tuşba'nın görüntüsü

Harita 15: Van Gölü Yüzeyi 1700 rakımdayken Tuşba'nın görüntüsü

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

4.1. GENEL DEĞERLENDİRME

Urartu Dönemi yazılı kaynaklarının azlığı ve var olan arkeolojik verilerin de Urartu Krallığı'nın göl ile bağlantısını açıklamak için yetersiz kalması sebebi ile öncelikle dönem gözetmeksizin göl kıyısında yaşamış olan toplumların sosyal ve siyasi tarihini anlatan kaynaklar incelenmiş ve arkeolojik yerleşimlerde elde edilen veriler ile birlikte değerlendirilmiştir. Ancak MS 9. yüzyıl öncesine tarihlenen yazılı kaynaklarda göl bağlantılı herhangi bir veri elde edilememiştir. Söz konusu dönemde Van Gölü üzerinde yapılan balıkçılığın yanı sıra gemicilik faaliyetleri ile de göl üzerinde çeşitli ticari ve askeri malların nakliyesi yapılabiliyor ve aynı zamanda çeşitli madenlerin hammaddeleri işlenmek için farklı limanlara taşınabiliyordu. Yapılan tüm ticari, askeri veya hammadde taşımacılığı açık denizlerde olduğu gibi korsan tehlikesi olmadan yapılmaktaydı. Tüm sular devlet denetimindeydi ve yapılan ticari faaliyetlerden vergi alınıyordu[247]. Bu sebeple hem devlet maddi gelir elde ediyor hem de tüccar güvenli ve hızlı bir şekilde ticaretini yapabiliyordu.

Geçmişten günümüze değin iki önemli merkez olan Tatvan-Van arasında, Van Gölü'nün kuzeyinden karadan yapılacak bir yolculuk yaklaşık 8 günlük bir zaman almaktadır. Aynı iki kent arası basit bir araç ile göl üzerinden yapılan yolculuk ise yaklaşık 1 günlük bir zamanda gerçekleştirilmektedir. Bu hızlı erişim sebebi ile Ortaçağ'da kıyıda farklı iki kıyıya inşa edilmiş kent veya kaleler saldırıya uğradığı takdirde, göl üzerinden hızlı bir şekilde haberleşme yapılabiliyor ve askeri yardım da uzun ve zorlu kara yolculuğu yerine göl üzerinden çok daha hızlı bir şekilde gerçekleştiriliyordu. Zamandan elde edilen tasarrufun dışında bölgenin ağır kış şartları sebebi ile bu mevsimde bölge, herhangi bir kara yolculuğuna da elverişli değildir.

Van Gölü kıyısında II. Rusa'nın krallık döneminde Van Gölü'nün en dar boğazında, birbirine bakan iki tepe üzerine konumlandırılmış kalelerin kıyı kesiminde liman ve

[247] Okumuş, s.193.

Urartu'ya ait kültür varlığı tespiti için önce karada sonra göl içerisinde çalışmalar yapılmıştır.

Ayanis kıyı şeridinde karadan belirlenen bir yürüyüş rotası ile kıyı boyunca olası Urartu limanı aranmıştır. Yaptığımız yürüyüş esnasında karşılaştığımız ve yerel balıkçılar tarafından kullanılan liman oldukça ilgi çekici ve önemlidir. Günümüz balıkçıları doğal olarak oluşmuş denizkulaklarını liman olarak kullanmaktadırlar. Mustafa Karabıyıkoğlu hoca ile denizkulakları üzerine yaptığımız değerlendirmede Mustafa hoca özellikle Van Gölü'nün doğu kıyılarının denizkulakları oluşumu için uygun olduğu ve su seviyesi değişimleri esnasında kullanılmaz duruma gelen denizkulaklarının yerine yakın bir konumda yenisinin çıktığını ifade etmiştir. Farklı zamanlarda farklı balıkçılarla yaptığımız görüşmelerde de balıkçılar Mustafa hocanın ifade ettiği değişimden söz etmişlerdir. En son yaşanan değişimin 2011 yılındaki deprem sonrasında yaşandığını ifade eden balıkçılar, deprem sonrasında kıyı değişimi nedeni ile yakın bölgedeki başka bir denizkulağının kullanıldığını ifade etmişlerdir.

Bu olgu Urartu Krallığı döneminde de bu şekilde doğal limanların kullanılmış olabileceğini düşündürmüş ve Urartu yapımı bir limanın olmaması ihtimalini güçlendirmiştir.

Söz konusu çağdaş iki kale arasındaki olası göl üzerinden bağlantının ve yol güzergahının tespiti için yapılacak sualtı incelemeleri için öncelikle tekneye sonar cihazı bağlanmış ve ilk olarak Ayanis Kalesi kıyılarında sualtı taraması gerçekleştirilmiştir. Ayanis Kalesi'nin hemen ön kısmında yaklaşık bir hafta süren bu sualtı taraması sonucu, cihazda sadece bir noktada normalin dışında bir yükselti tespit edilmiş ve bu nokta cihazda işaretlenerek dalış yapılmıştır. Dalış yapılan yükseltinin sualtında doğal bir kaya olduğu görülmüş ve herhangi bir kültür varlığına ulaşılamamıştır. Ayanis Kalesi kıyılarında yapılan araştırmalar kültür varlığı olabilecek herhangi bir veri sunmamıştır.

Ayanis Kalesi kıyılarında gerçekleştirilen araştırmanın peşi sıra Bitlis il sınırlarında yer alan Adilcevaz/Kef Kalesi kıyılarına araştırmalar için ulaşılmıştır. İlçede yaşayan insanlardan alınan bilgi ile çalışmaya başlamadan önce sabahın erken saatlerinde göl suları üzerinden görülebilen mimarinin görüntüsü ve bulunduğu nokta tespit

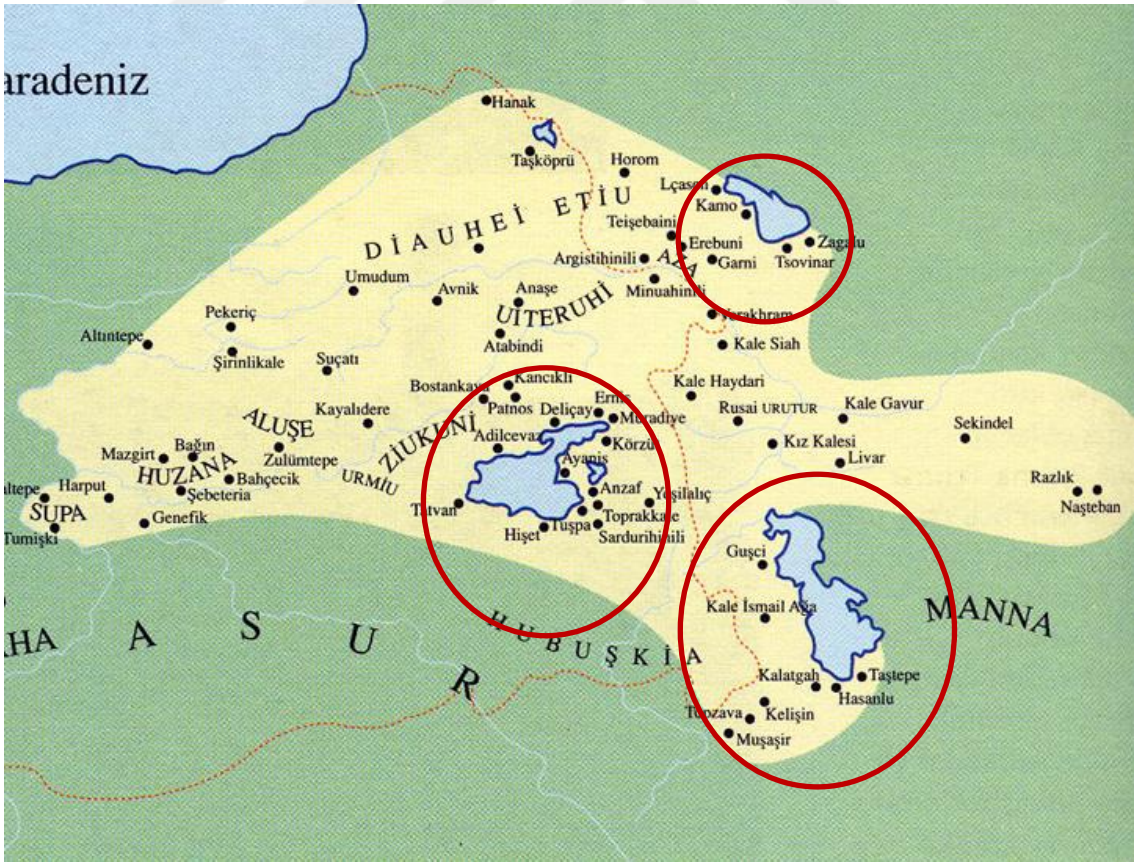
edilmiştir. Öncelikle tekneye sabitlenen sonar cihazı ile liman içerisinde ve çevresinde sonar cihazı ile taramalar yapılmış ve cihazın vermiş olduğu görüntü üzerinden dalış yapılacak noktalar belirlenmiştir. Belirlenen noktalara gün içerisinde dalışlar yapılmış ve göl suları altında kalan bu mimari fotoğraflanarak belgelenmiştir. Üç farklı noktada burç yapıları ve bu yapılardan uzanan oldukça iyi korunmuş duvarlar tespit edilmiştir. Dalış yapılan bu burçların kıyıya en uzak olanı yuvarlak yapılı bir mimariye sahip iken diğer iki burç yapısının sekizgen olduğu gözlemlenmiştir. Van Gölü suları altında olan bu mimari kalıntıların hemen limanın bitişiğinde yer alan ve Ortaçağ'a tarihlenen Adilcevaz Kalesi'nin çağdaşı olduğu ve göl sularının Ortaçağ'da yükselişi ile sular altında kaldığı düşünülmektedir. Bu durumun sadece burada yaşanmadığı Ortaçağ'da bölgeyi gezen seyyahlar tarafından da anlatılmaktadır[248]. Ne yazık ki yakın tarihte modern liman yapılırken bu mimarinin üzerine yapıldığı ve yapının bir kısmının tahribata uğradığı araştırmalar sırasında gözlemlenmiştir. Kısıtlı süre içerisinde gerçekleştirilen Adilcevaz/Kef Kalesi limanı ve çevresinde yapılan sualtı araştırmaları esnasında Urartu'ya ait bir kültür varlığına rastlanamamıştır. Ancak burada yapılan çalışmaların daha uzun soluklu ve daha geniş bir alanda yapılması ile çarpıcı sonuçlara ulaşılması sürpriz olmayacaktır.

Başkent Tuşba'nın hemen batısında inşa edilmiş Meher Kapı tanrılar listesinde yer alan Suinina(Göller Tanrısı), Urartu Krallığı dini içerisinde göllerin ne denli önemli olduğunu işaret etmektedir. Yine 1997 yılı Ayanis Kalesi kazılarında balık figürininin tespiti, Karmir Blur'da balık kıyafeti ile betimlenmiş bir erkek tasviri ve Urartu kemerleri içerisindeki tasvirlerde balık betimlerinin yer alması, Urartu'nun göl ile bağlantılı bir sosyal ve dini bağları olduğunu ispat etmektedir. Ancak bu veriler somut buluntularla henüz desteklenememiştir.

[248] Evliya Çelebi, Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt: III-IV, 1986, İstanbul, s.527.

4.2. SONUÇ

Urartuluların Beylikler Dönemi ve Krallık Dönemi sürecinde hâkimiyet sağladıkları Doğu Anadolu coğrafyası, içerisinde 3 büyük gölü barındırmaktadır(Fotoğraf 39). Araştırma bölgemiz olan Van Gölü Havzası oldukça yüksek topografik yapısı ve sert iklimiyle dikkat çekmektedir. Çalışma konumuz kapsamında Urartu Krallığı'nın Van Gölü ile ilişkisi araştırılırken öncelikle dönemin yazılı kaynakları ve arkeolojik verileri incelenmiştir. Van Gölü Havzası'nda geçmişten günümüze hayatını idame ettirmiş toplumların bu coğrafyayı seçmelerinde hangi unsurların etkili olduğunu anlayabilmek için bölgenin jeolojik, jeomorfolojik ve tektonik süreci daha önce yapılan araştırmalardan incelenmiştir. Yine Van Gölü havzasında gerçekleştirilen paleocoğrafya çalışmaları ele alınmış ve asıl konumuz olan Van Gölü sularının dönemler içerisindeki su seviyesi değişimi dikkate alınarak yapılan çalışmaların sonucuna değinilmiştir.

Harita 16: Urartu Krallığı sınırları içerisinde yer alan 3 büyük göl

Tarihsel süreç içerisinde Van Gölü üzerinde yapılan balıkçılık dâhil tüm denizcilik faaliyetleri kronolojik bir sırayla bu çalışmada incelenmiştir. Bu faaliyetlerin göl kıyısında konumlanan devletler için maddi ve askeri birçok avantajı olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Sadece bununla da sınırlı kalmayıp bölgede yaşayan insanlar için gölde yaşayan ve günümüzde inci kefali olarak isimlendirilen balık oldukça önemli bir besin kaynağı olmuştur. 2014 yılı Ayanis Kalesi kazılarında balık omurga kemiklerinin ele geçmiş olması bu açıdan önemlidir[249]. Ancak bu omurga kemiklerinin azlığı sebebi ile balıkçılık faaliyetlerinin Urartu döneminde kesin varlığından söz etmek bu aşamada doğru olmayacaktır.

Göl kıyısında yer alan yerleşimler arası yolculuğun kış şartlarında zor olduğu, güvenilir olmadığı ve çok uzun sürdüğü reel veriler ve seyyahların anlatımı ile açıklanmaya çalışılmıştır. Tüm bu veriler göz önünde bulundurulduğunda Urartu'nun bölgeye yerleşmesinde ve Van Gölü kıyılarına kale inşa etmesinde gölün etkisinin olmadığını söylemek oldukça sığ bir düşünce olacaktır.

Tüm bu coğrafi ve tarihi veriler ışığında 2017 ve 2019 yılı Ayanis Kalesi kazı sezonuna paralel bir şekilde araştırmalar yapılmıştır. Ayanis ve Adilcevaz/Kef Kalelerinin kıyı kesimlerinde hem sualtı hem de kıyı şeridinde yürüyüş rotası belirlenerek araştırmalar gerçekleştirilmiştir. Karadan yapılan çalışma ile herhangi bir liman veya iskele tespit edilemediği gibi taşınabilir veya taşınmaz bir kültür varlığına da rastlanmamıştır. Urartu Krallığı döneminde doğal limanların kullanılmış olabileceğini düşündüren, günümüz balıkçılarının da hala kullanmış olduğu doğal oluşum olan deniz kulakları Urartu yapımı bir limanın olmaması ihtimalini de güçlendirmiştir.

Yapılan tüm bu çalışmalar sonucunda, veriler bilgisayar ortamına aktarılmış ve Ayanis Kalesi kıyılarının sualtı topoğrafyasını gösteren batimetri haritası yapılmıştır. Adilcevaz/Kef Kalesi'nin hemen önünde yer alan Adilcevaz Limanının iç kısmında ve

[249] Işıklı-Gündüz-Ocak, s.236.

çevresinde yer alan mimariler ise harita üzerinde işaretlenmiş ve basit çizimleri yapılmıştır.

Gerçekleştirilen bu araştırmalara ek olarak Van Gölü su seviyesinin dönemlere göre yükselişi ve suların çekilmesi üzerine yapılan çalışmalar rehber alınarak Ayanis Kalesi ve Başkent Tuşba'nın topoğrafya haritası üzerinde su seviyesinde 50 metrelik yükseltmeler yapılmıştır. Bilgisayar ortamında yapılan bu su seviyesi yükseltme işlemi ile Başkent Tuşba'nın batı kesiminde yer alan, Sardur Burç'un sular altında kaldığı gözlemlenmiştir. Bu çalışma da bize Van Göl'ü su seviyesinin Urartu Krallığı döneminde günümüz seviyesine (1650) yakın bir seviyede olduğunu göstermiştir.

Doğu Anadolu coğrafyasında yüzyıllar boyunca varlığını sürdürmüş olan bu görkemli krallığın hakimiyet kurduğu coğrafyada sadece Van Gölü değil, Urmiye ve Sevan Gölü gibi 2 büyük göl daha yer almaktadır. Bu göllerden Urmiye Gölü tuzlu su özelliği taşımakta ve Van Gölü gibi suları içme suyu veya tarım alanlarını sulamada kullanılamamaktadır. Ancak Sevan Gölü Urartu'nun diğer iki büyük gölünün aksine tatlı su yapısına sahiptir ve suları tarım alanlarını besleyen ve bol mineralli berrak görüntüsüyle dikkat çekmektedir. Urartu Krallığı'nın bu göller ile nasıl bir bağ kurduğu, bu sulardan nasıl faydalandığı, dini ve sosyal hayatındaki yerini tam anlamıyla anlayabilmek için geniş çaplı araştırmalara ihtiyaç duyulduğu açıktır. Gelecek dönemlerde hayata geçirilecek proje ve araştırmalarla Urartu Krallığı'nın karanlık kalmış yönlerinden biri olan göl üzerindeki faaliyetlerinin açığa çıkarılması oldukça önemli soru işaretlerini ortadan kaldıracaktır.

KAYNAKÇA

Alaeddinoğlu, F., Yılmaz, E. (2007). "Van Gölü Havzası'nda Su Potansiyelinin Tespiti ve Geleceği", *38.İCANES 10,* Ankara, s.19-42.

Alaeddinoğlu, F. (2014). "Van Gölü Havzasında Nüfusun ve Yerleşmelerin Yükselti Basamaklarına Göre Dağılışı", *Tücaum VIII. Coğrafya Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, Ankara, s.263-274.

Alaeddinoğlu, F., Aydın, B. (2018). "Van'da Sulak Alanların Mevcut Durumu ve Turizme Konu Olma Yeterlilikleri", *İnternational Geography Symposium on the 30th Anniversary of TUCAUM,* Ankara, s. 370-381.

Albayrak, P. (2014). *Urartularda Dini Yapılar,* Kafkas Üniversitesi Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kars.

Atalay, İ. (1989). " Pleistosen Sonu ve Holosen Başlarında Anadolu'nun Paleocoğrafya Şartlarına Genel Bir Bakış" *Coğrafya Araştırmaları , Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Coğrafya Bilim ve Uygulama Kolu Yayını*, Ankara, s.7-18.

Atalay, İ., Efe, R. (2015). *Türkiye Biyocoğrafyası (Türkiye Vejetasyon ve Zoocoğrafyası),* Meta Basım Matbaacılık Hizmetleri, İzmir, s.120-121.

Aydın, F.A. (2017). "Van Gölü Seviye Değişimleri ve Kıyılar Üzerindeki Etkileri"(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van.

Aydın F. A., Doğu, A.F. (2018). "Göllerde Seviye Değişimleri ve Nedenleri: Van Gölü Örneği", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 41, Van , s.183-208

Batmaz, A., Uhri, A. (2008). Urartu Kültüründe Balık Betimlemesi ve Ayanis Kalesi'nden Tunç Bir Balık Figürini Üzerine Düşünceler, İzmir, s.65-81.

Baykara, İ.,Dinçer, B.,Şahin,S, (2018). "Gürgürbaba Tepesi: Alt ve Orta Paleolitik Dönem Buluntu Yerleri, Erciş-Van", *Anadolu Araştırmaları, (21),* İstanbul, s.76-104.

Belli, O. (1982). "Urartular*", Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, Görsel Yayınları, İstanbul.

Belli O., Konyar E. (2003a). "Ernis-Evditepe: The Largest Early Iron Age Necropolis in Eastern Anatolia", *Tel Aviv: Journal of theİnstitute of Archeology of Tel Aviv University*, Vol: 30.

Belli O., Konyar E. (2003b). *Doğu Anadolu Bölgesinde Erken Demir Çağı Kale ve Nekropolleri,* Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Belli, O. (2004). "Urartu Krallığı'nın Tarihsel Gelişimi", *Savaş ve Estetik/Warand Aesthetics,* İstanbul, s.45–75.

Benek, S., Elmastaş, N., Günal, V. (2007). "Van Gölü Havzası'nın Kalkınmasında Tatvan'ın Rolü", *I. Uluslararası Dunden Bugüne Tatvan ve Çevresi Sempozyumu Biildirileri,* Ankara, s.829-843.

Bilgiç E., Öğün B. (1964). "1964 Adilcevaz Kef Kalesi Kazıları", *Türk Arkeoloji Dergisi Sayı: XIII-2*, Ankara.

Bilgili, A., Yarsan, E., Sağmanlıgil, H., Çetinkaya, N., Türel, İ. (1995). "Van Gölü Suyunun Doğal Kalitesi ve Buradan Avlanan İnci Kefali", *Ankara Üniversitesi Veterinerlik Fakültesi Dergisi, 42,* Ankara, s.445-450.

Bottema, S. (1995). "Holocene vegetation of the Van area: palynological and chronological evidence from Söğütlü, Turkey", *Veget Hist Archaeobot,* Springer, Vol:4, s.187-193

Burney C. A. (1957). "Urartian Fortresses and Towns in the Van Region", *Anatolian Studies 7.*

Çavuşoğlu R., Biber H. (2005).“Van/Kalecik Urartu Gözlem Alanı ve Nekropolü”, *Arkeoloji ve Sanat Dergisi,*Vol:120, İstanbul, s.17-28.

Çavuşoğlu, R., Biber, H., Başar, F. (2008a).”2004-2007 yılları Van-Kalecik Kazıları”, *30. Kazı Sonuçları Toplantısı 1.Cilt,* Ankara, s.269-289.

Çavuşoğlu R., Biber H. (2008b). “Van-Kalecik Urartu Nekropolü Üzerine Bir Değerlendirme”, *Aykut Çınaroğluna Armağan,* Ankara, s.189-212.

Çavuşoğlu, R. (2011).“Eski Erciş-Çelebibağı Höyüğü Tunç ve Demir Çağı Tabakaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Höyük 3:* s.1-14.

Çetinkaya,O. (1999)”Suyla Gelen Kültür: Ahlat’ın Su Kaynakları ve Balıkçılığı”, *IX. Ahlat Kültür Haftası, “Müze Kent Ahlat’ın Türk Kültür Tarihinde Dünü ve Bugünü” Sempozyumu Bildirileri,* Bitlis, 1999, s.9-21.

Çetinkaya, O. (2000). “Doğu Anadolu Su Kaynaklarının Doğal ve Balıkçılık Tarihi Üzerine İncelemeler”, *Doğu Anadolu Bölgesi IV. Su Ürünleri Sempozyumu,* Erzurum, s.403-422.

Çevik, N. (2000). *Urartu Kaya Mezarları ve Ölü Gömme Gelenekleri*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

Çilingiroglu, A. (1983). “Urartu’da Toplu Nüfus Aktarımları”, Anadolu Araştırmaları Dergisi, Sayı:9, s.311–317.

Çilingiroğlu, A. (1984). Urartu ve Kuzey Suriye Siyasal ve Kültürel İlişkiler, İzmir, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İzmir.

Çilingiroğlu A. (1993). “Van Ayanis (Ağartı) Kalesi Kazıları 1990-1991”, *XIV. Kazı Sonuçları Toplantısı,* Cilt 1, Ankara.

Çilingiroğlu, A. (1994). Urartu Tarihi, İzmir.

Çilingiroğlu, A. (1997). Urartu krallığı Tarihi ve Sanatı, Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı Yayınları, İzmir.

Çilingiroğlu A. (2001) *Documenta Asiana VI, Ayanis I, Ten Years Excavations at Rusahinili Eiduru- kai 1989-1998,* Roma.

Çilingiroğlu A. (2011). "Ayanis Kalesi, (Ed. K. Köroğlu-E. Konyar), *Urartu Doğuda Değişim*, İstanbul.

Çilingiroğlu, A. (2012). "Dilkaya Höyüğü ", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları,* 2012, İzmir, s.78-93.

Çilingiroğlu A., Işıklı M. (2014). "25. Yılında Ayanis Kalesi Kazıları; Dün, Bugün, Gelecek", *Anadolu'nun Zirvesinde Türk Arkeolojisinin 40 Yılı*, Ankara.

Durmuş, A., Yeşilova, A., Çelik, E., Kara, R. (2018). "Dönemeç Deltası'ndaki Kuş Populasyonları Üzerine Poisson ve Negatif Binom Regresyon Modelinin Uygulanması", *YYÜ Tar Bil Derg,* Van, s.78-85.

Düzen, H. (2011). "Van Gölü Su Seviye Değişimlerine Hidrojeolojik Yaklaşım"(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Van, 2011.

Elp, M., Şen, F., Atıcı, A.A. (2014) " İnci Kefalinin (*Alburnustarichi)*Guldenstaedtii, 1814 Van Gölü Havzası Su Kaynaklarındaki Yayılım Bölgeleri", *Yyü Tar Bil Der*, Van, s.228-232.

Elp, M., Atıcı, A.A., Şen, F., Duyar, H.A. (2016). "Van Gölü Havzası Balıkları ve Yayılım Bölgeleri", *Yyü Tar Bil Derg,* Van, s.563-568.

Erdoğan, S. (2017). "Kef Kalesi Urartu Yerleşiminin Tarihsel Arka Planı", *TAD, C.36,* s.62.

Erzen, A. (1984). *Doğu Anadolu ve Urartular*, Ankara.

Evliya Çelebi (1986).Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt: III-IV, İstanbul.

Evliya Çelebi (2001aa).*Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt:4,* Yücel Dağlı-Seyit Ali Kahraman, İstanbul.

Faroqhi, S. (2016).*Osmanlı İmparatorluğu'nda Yollara Düşenler*, Çeviren: Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul.

Gürbüz, O. (1994). *Van Gölü Çevresi'nin Coğrafyası* (Beşeri ve İktisadi Coğrafya Açısından).(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Işıklı, M. (1998). *Yeni Asur Döneminde Asur Devleti'nin Kuzey Yayılımı ve Bu Yayılımın Siyasi ve Ekonomik Nedenleri(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Işıklı, M. (2005). *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur Ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi.* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, İzmir.

Işıklı M., Caner E. (2014). "Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Kültürel Miras: Ayanis Urartu Kalesi", *TAÇ Sayı: 4*, İstanbul.

Işıklı M., Akın A., Öztürk G. (2015). "Van Ayanis Urartu Kalesi Kazılarında Yeni Dönem", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, Sayı 35, Erzurum.

Işıklı M., Beşikçi B. (2018). "Doğu Anadolu Yaylasında Görkemli Bir Yapı Ayanis Kalesi Podyumlu Salonu", *Aktüel Arkeoloji 40. Sayı*, İstanbul, s.64-67.

Işıklı, M.,Gündüz, S., Ocak, H. (2018). "Ayanis Kalesi Sahilinde Su Altı Çalışmalarına Dair Ön Rapor", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 2. Cilt,* Çanakkale, (Ankara: Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü), s.237-238.

İbn Haldun (2009), *Mukaddime I*, Hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.

Kalelioğlu, E. (1991). "Van Ovasının İklim Özellikleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 35,2,* Ankara, s.155-166.

Karaosmanoğlu, M.,Yılmaz,M.A. (2015) "Yeni Veriler Işığında Altıntepe Tapınak Kompleksi", *International Symposium on East Anatolia-South Caucasus Cultures Proceedings II,* Cambridge, s.60-68.

Kılıç S. (2006a). "Van Gölü Havzası Prehistoryası ve Tilkitepe'nin Bugünkü Durumu", *Arkeoloji ve Sanat Vol:122,* s.5-6.

Kılıç, S., Çalışkan,H.(2006b). "Van Gölü'nün Kuzeybatısında İki Karaz Höyüğü: Giriktepe ve Çelebibağı", *Arkeoloji ve Sanat Vol:123,* s.131-140.

Kılıç, S.(Ed.) (2006), "Van'da Ortaçağ ve Sonrası Yapılar", *Van 2006 Kültür ve Turizm Envanteri I Tarihsel Değerler,* 2006, İstanbul, s.171-312

Kılıç, O. (2017). "Orta ve Yeniçağlarda Van Gölü'nde Nakliyat ve Ticaret", *Uluslararası 9. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu",* İstanbul.

Konyar, E. (2011). "Tuşba Aşağı Kent", *Aktüel Arkeoloji 21*, İstanbul, s.81-95.

Konyar, E. (2011)."Van-Tuşba Aşağı Yerleşmesi-Van Kalesi Höyüğü Kazıları", *33. Kazı Sonuçları Toplantısı 3*, Ankara, 409-428.

Konyar, E. (2018).*Yüksek Yaylanın Başkenti Van-Tuşpa,* Homer Kitabevi, İstanbul, 2018, s.11-13

Korfmann, M. (1982*). Tilkitepe: Die Ersten Ansatze Prahistorischer Forschung in der Östlichen Türkei. İst. Mitt. Beiheft 26*, Tübingen, 1982.

Köroğlu, K.,Konyar, E. (2011).(eds*), Urartu: Doğu'da Değişim / Transformation in the East,* İstanbul.

Kurt, M. (2009). "Yeni Assur Devleti'nin Kuzeye Yayılımı Ve Doğu Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası" *Doğu Anadolu Bölgesi Araştırmaları*, Karaman, s. 1–13.

LAR I, Luckenbill, D.D. (1968).*Ancient Records of Assyria and Babilonya*, Vol I, Chicago.

Lynch H.F.B. (1965)."*Armenia: Travels and Studies"*, Khayat Book Publishing, II, Beirut.

Marro C.,Özfırat A. (2004)*."Pre-Classical Survey in Eastern Turkey: Second Preliminiary Report:The Erçi Region",* Anayolia Antiqua XII, s.318-356.

Memiş, E. (2011). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Bursa, Ekin Yayınevi, 2011.

Nâsır-ı Hüsrev (1985).*Sefername*, Çeviri: Abdülvehhab Tarzî, İstanbul.

Okuldaş, C., Üner S. (2013). "Alaköy Fayı'nın Jeomorfolojik Özellikleri ve Tektonik Etkinliği (Van Gölü Havzası-Doğu Anadolu)", Hacettepe Üniversitesi Yer Bilimleri Uygulama ve Araştırma Merkezi Bülteni, *Yerbilimleri Dergisi,* Ankara, s.161-176.

Okumuş, E. (2008). "Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesinde Tatvan ve Çevresi", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi Sayı:24,* s.187-216.

Öğün B. (1982). *Palastund Hütte.*

Öğün, G. (1990). "Ortaçağ Boyunca Van Bölgesi Tarihi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 1, Van.

Öner, E. (2002). "Van-Ayanis Çevresinde Jeomorfoloji Araştırmaları", *Ege Üniversitesi Araştırma Proje Raporu,* İzmir.

Özdal, A. (2016). *Ortaçağ Ekonomisi ve Müslüman Tüccarlar (X-XIV. YY),* İstanbul.

Özdemir H., Konyar E., Ayman İ., Avcı C. (2013). "Holosendeki Van Gölü Seviye Değişimleri İle Arkeolojik Bulguların Karşılaştırılması "*International Journal of Human Sciences Vol:10,* Gaziantep, s.959-992.

Payne M. R. (2006). *Urartu Çiviyazılı Belgeler Katalogu*, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Pınarcık, P. (2012). *Urartu ve Asur Yazılı Kaynaklarına Göre Urartu Krallığı'nın Tarihi Coğrafyası*, İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı Karşılaştırmalı Tarih Programı (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Piotrovskii, B.B. (1969).Urartu, Geneva.

Reimer, A.,Landmann, G., Kempe, S. (2009)."Lake Van, Eastern Anatolia, Hydrochemistry and History", *Aquatic Geochemistry,* s.195-222.

Sağlamtimur, H. (2001) "Urartu Krallığının Ekonomik Yapısı"(Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Salvini (2006). *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul.

Saraçoğlu H. (1989). "*Doğu Anadolu Bölgesi",* İstanbul.

Sevin V. (1996). "Van/Ernis (Ünseli) Nekropolü Erken Demir Çağ Çanak Çömlekleri", *Anadolu Araştırmaları 14*, s.439-467

Sevin V. (2000). "Adilcevaz Kef Kalesi Sarayı Üzerine Bir Not", *Emin Bilgiç Hatıra Kitabı,* (Ed. O. Aslanapa - E. İhsanoğlu), İSAR, İstanbul, s.305-306.

Sevin, V. (2011) "Çavuştepe: II. Sarduri'nin Görkemi ", Arkeoatlas, İstanbul, s.96-97. *Studies*, 10, Ankara, s.37-53.

Summers G.D. (1994). "Grey Ware and the Eastern Limits of Phrygia", *Anatolian Iron Ages 3*, (eds.A. Çilingiroğlu, D.H. French), Ankara.

Şahin, K., Tunçtürk, M., Tunçtürk, R. (2012). "Van Gölü Havzasında Şekerpancarı Üretimi Üzerine Bir Araştırma", *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi,*2, Iğdır, s.55-60.

Şaroğlu, F., Yılmaz Y. (1986) "Doğu Anadolu'da Neotektonik Dönemdeki Jeolojik Evrim ve Havza Modelleri" *MTA Dergisi,* 107: Ankara, 107: s.73-94.

Şen, F.,Paruğ, Ş. Ş., Elp, M. (2015). "İnci Kefali'nin(Alburnustarichi, Güldenstädt, 1814) Dünü, Bugünü ve Geleceği Üzerine Projeksiyonlar", *Yyü Tar Bil Derg 25(3),* Van, s.347-356.

T.C Orman ve Su İşleri Bakanlığı (2017). "Göller ve Sulak Alanlar Eylem Planı 2017-2023", Ankara.

Tan, A. (2010). *Urartu Krallığının Kuruluşu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.

Tarhan, T. (1986). "Urartu Devleti"nin Yapısal Karakteri", *IX. Türk Tarih Kongresi,* Ankara, s.285– 301.

Taşcı, K. (2013).*Selçuklular Zamanında Van Gölü Havzası (1018-1243),* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı(Yayınlanmamış Doktora Tezi),Erzurum,s.529.

Tavernier, (2010).*Tavernier Seyahatnamesi*, Editör: Stefanos Yerasimos, Çeviri: Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul, s.291.

Teltik, İ. (2008). "Van Gölü Su Seviyesinin Stokastik Modellenmesi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Top, M. (2010). "Van Gölü Havzasındaki Ortaçağ ve Osmanlı Kaleleri", *Savunma Hatlarından Yaşam Alanlarına Kaleler 19. Kaleli Kentler Sempozyumu,* Bursa, s.190-249.

Turan, O. (1980). *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Nakışlar Yayınevi, İstanbul.

Üner, M.E. (2009). "Evliya Çelebi Seyahatnamesinde Van", *V. Uluslararası Van Gölü Havzası Sempozyumu,* Van, s.204-210.

Van Loon, M.N. (1966). Urartian Art, Its Distinctive Traits in the Light of New Excavations, Nederlands Hıstorisch-archaelogisch Instituut, İstanbul.

Yıldız, M.Z., Deniz, O. (2005). "Kapalı Havza Göllerinde Seviye Değişimlerinin Kıyı Yerleşmelerine Etkisi: Van Gölü Örneği", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 15, 1,* Elazığ, s.15-31.

Yılmaz, A.V. (2017). *Ağartı-Özyurt Civarında (Van Gölü Doğusu) Yüzeyleyen Orta Eosen ve Orta Miyosen Türbiditlerinin Sedimantolojik ve Yapısal Özelliklerinin İncelenmesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),* Van.

Zimansky, P. E. (2005). "The Cities of Rusa II and the End of Urartu", *Anatolian Iron Ages 5(Ed. A. Çilingiroğlu-G. Darbyshire),*London, British Institute of Archaeology at Ankara, s.235-240.

.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Muhammet Akdoğan
Doğum Yeri ve Tarihi	Erzurum17/07/1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi-Arkeoloji
Y. Lisans Öğrenimi	Atatürk Üniversitesi (devam ediyor)
Bildiği Yabancı Diller	-
Bilimsel Faaliyetler	**Muhammet Akdoğan,** "Anadolu'nun İlk İnsan Tasfirleri", *Atatürk Üniversitesi Genç Araştırmacılar Çalıştayı*, Poster Bildiri, Erzurum, 2017. **Buket Beşikçi-Muhammet Akdoğan**, "Asur ve Urartu Arasındaki Tampon Devletler ve Bingöl", *Bingöl Üniversitesi Bingöl Araştırmaları Dergisi*, 2018, s.137. **Muhammet Akdoğan-Oğuz Aras** "Outlines Eastern Anatolian Mining", *Pastoralism of EarlyTranscaucasianCulture in theAxis of Anatolia-Georgia*, Poster Bildiri, Erzurum, 2019.

İş Deneyimi	
	Ayanis Kalesi Kazıları-Van (2017 sezonu-arazi sorumlusu) **Erzurum Kalesi- Erzurum** (2017 sezonu-çizim sorumlusu) **Erzurum Kalesi- Erzurum** (2018 sezonu-çizim sorumlusu) **Ayanis Kalesi Kazıları-Van** (2018 sezonu-arazi sorumlusu) **Erzurum Kalesi- Erzurum** (2019 sezonu-çizim sorumlusu)
Çalıştığı Kurumlar	Kültür ve Turizm Bakanlığı
İletişim	
E-Posta Adresi	muhammet253545@gmail.com
Tarih	**13.09.2019**